

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ
ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα

Μαριάννα Κορομηλᾶ

Συμμετέχουν μὲ ἄρθρα

Ἄλεξάντερ Ἄλεξίτζε ~ Ὅτάρ Λορντκιπανίτζε
Ἄννα Μπαλλιάν ~ Λουΐζα Πολυχρονίδου-Λουκοπούλου
Πέτρος Ν. Πρωτονοτάριος

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ «ΠΑΝΟΡΑΜΑ»
ΑΘΗΝΑ 2001

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ Ἀπὸ τὴν πρώτη στὴ δεύτερη ἔκδοση, ἀνοιξή 1991-φθινόπωρο 2001	10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ Ἡ κόψη τῶν μυκηναϊκῶν σπαθιῶν καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν καθαγιασμένων τοπωνυμίων	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ Ὁ Ἄξενος Πόντος	17-51
Ὁ Ἄξενος Πόντος τῶν Ἀθλῶν 28 ~ Μῦθοι, τοπογραφία καὶ ἀρχαιολογικὴ τεκμηρίωση 34 ~ Βόρεια τῆς Καλιάκρας 49	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Ἡ Προποντίδα ἢ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ	53-74
Βυζάντιον-Κωνσταντινούπολις: τοπογραφία τοῦ εὐρύτερου χώρου	66
Ἡ διφυῆς καὶ δισπύστατη Κωνσταντίνου πόλις 73	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ Ὁ πολυώνυμος θρακικὸς Βόσπορος	75-81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ Ὁ Εὐξείνος Πόντος	83-314
Ὁ ποταμὸς Δούναβης: τὸ ὄροσημο	93
Ὁ ἱερός Ἴστρος καὶ ἡ μακρινὴ Ἴστρια 102	
Ἀπὸ τὸν Ἴστρο-Δούναβη μέχρι τὸν Βόσπορο	109
Ταξιδεύοντας στὸν εὐξεινοποντιακὸ ὄριζοντα τῶν θρακικῶν παραλίῶν 112 ~ Καταπονημένες πολιτείες, φθαρτὰ ὕλικὰ καὶ ἀντοχὲς τῆς μνήμης: Ἀπολλωνία-Σωζόπολις καὶ Μεσημβρία 124 ~ Ἀγγιᾶλη, Ἀγγιάλος καὶ Ἀγγελώ: ἡ πυρπολημένη πολιτεία 146 ~ Ἡ διείσδυση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Θράκης καὶ ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Θρακῶν 148 ~ Ὁ Ἀλέξανδρος στὸν Δούναβη, ἀνοιξή τοῦ 335 π.Χ. 151 ~ Ἡ ἰωνικὴ Τόμις, βυζαντινὴ Κωνσταντία καὶ Κωνσταντινιανὰ (σύγχρονη Κωνσταντζα) 157 ~ Ἡ πρωτοβυζαντινὴ Διοίκησις Θράκης 163 ~ Τὸ βυζαντινὸ σύνορο καὶ ἡ ἄμυνα στὸν παρευξείνιο Δούναβη 164	
Οἱ σκοτεινοὶ αἰῶνες	166
Καὶ ἡ Μικρὰ Σκυθία; 172 ~ Οἱ Βυζαντινοὶ ἐπιστρέφουν στὸν Δούναβη 173	
Ἀπὸ τίς ἐκβολὲς τοῦ Δούναβη ὡς τὰ ριζοβούνια τοῦ Καυκάσου	176
Στὶς ἀνώνυμες καὶ πολυσύχναστες ἐρημιὲς τῆς σκυθικῆς στέπας 179 ~ Ὁλβία, ἡ τρισευτυχησμένη πόλις τοῦ Βορρᾶ 195 ~ Ἡ Χερσόνησος τῆς Κριμαίας 211 ~ Ὁ Κιμμέριος Βόσπορος, τὸ Παντικάπαιον καὶ ἡ βοσπορινὴ (πολυνησίαν): τὰ στενὰ τοῦ Κέρτς 216 ~ Ἡ θάλασσα τοῦ Ἀζόφ 224 ~ Ἡ βυζαντινὴ Χερσῶν 231	
Τὰ ὄρεινὰ τεῖχη τοῦ Νότου: ὁ Πόντος	243
Ἐκατὸ ποντιακὲς γενιὲς καὶ τρεῖς προσφυγικὲς 247 ~ Τραπεζούντα 253 ~ Ἅγιος Θεόδωρος Γαβρᾶς 263 ~ Ἡ Αὐτοκρατορία τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζούντας: 1203/4-1461 264	
Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου: ὁ Καυκάσος	284
OTAR LORDKIPANIDZE, Οἱ Ἕλληνες στὴν Κολχίδα (μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά Ἰωάννα Φωκᾶ)	288
Τὸ Βασίλειο τοῦ Πόντου ἢ Βασίλειο τῶν Μιθριδατῶν 296 ~ Οἱ Ρωμαῖοι στὴν Κολχίδα 297 ~ Ἡ Ὀρθόδοξη καὶ φίλη Γεωργία 299	
ALEXANDER ALEXIDZE, Μάρθα-Μαρία: μιὰ ἐξέχουσα φυσιολογία στὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ καὶ γεωργιανοῦ πολιτισμοῦ (μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά Ἰωάννα Πετροπούλου)	306

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ Ἡ Μαύρη Θάλασσα (1453-1829)	315-370
Ἡ Κωνσταντινούπολη 319 ~ Ἡ Βλαχία καὶ Μολδαβία 330 ~ «Τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο» 331 ~ Ἀπὸ τὴν Ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας ἕως τὶς Ποντικὲς Ῥαλλεῖς 335	
ANNA ΜΠΑΛΛΙΑΝ, Ἀργυρούπολη-Gümüşhane	339
Ἡ Ξενιτιά 350 ~ Σὰν τὰ διαβατάρικα πουλιὰ 359 ~ Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Ἰώσηπου καὶ ἡ (πατριδα) τῆς Σμαράγδας 365 ~ Superbia Graecorum καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδέα, ρωσικὴ ἐπέκταση καὶ τὸ (εὐξείνοποντιακὸ) ὄνειρο τῆς Τσαρίνας 367	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ Τὸ Χρυσόμαλλο Δέρασ	371-418
Ἀνατολικὸ Ζήτημα καὶ «Τανζιμάτ» (1839-1878), πληθυσμιακὲς ἀλλοιώσεις καὶ δημογραφικὲς ἀνακατατάξεις 382 ~ Ἡ ἀνέλιξη τοῦ μαυροθαλασσίτικου Ἑλληνισμοῦ 386 ~ Κοινοτικὴ καὶ συνεχνιακὴ ὀργάνωση 387	
ΛΟΥΪΖΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΔΟΥ-ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρχαιότητες καὶ ἀρχαιολογία στὰ θρακικὰ παράλια τῆς Προποντίδας	396
Ἡ παιδεία τῆς Ρωμιόσυνης ὑπὸ τὴ σκέπη, τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν ἐποπτεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου 399 ~ Τὸ ἀπαύγασμα τοῦ εὐξείνοποντιακοῦ κόσμου 407 ~ Τὸ ρωσικὸ Κυβερνεῖο τοῦ Κάρς (1878-1918) καὶ οἱ 75.000 Πόντιοι Καρσλῆδες 410 ~ Ὁ Ῥάξενος Πόντος 412	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	
ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ, Ἡ Νομισματοκοπία τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος .	420
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	
Ἡ παραδουνάβια Βραΐλα	427
ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	436
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	438
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΧΑΡΤΩΝ	440
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	441
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	465

Έχοντας κάνει στο προηγούμενο κεφάλαιο ένα πολύ συνοπτικό και, αναγκαστικά, σχηματικό ιστορικό σχεδιάσμα, θα παρακολουθήσουμε μέσα από το φωτογραφικό κυρίως υλικό την ιστορία του Έλληνισμού στη βόρεια πλευρά της Μαύρης Θάλασσας, από τον καιρό της ίδρυσης των ελληνικών πόλεων μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης.

Από τις μολδαβικές πεδιάδες, λοιπόν, και τον σιτοβολώνα του Δνείστερου, διανύοντας την ουκρανική στέπα, θα διαβούμε τον ποταμό Μπάγκι, θα ταξιδέψουμε στον Δνείπερο, θα παραπλεύσουμε τις ακτές της Κριμαίας και θα περάσουμε τα στενά του Κέρτς, για να μπορούμε στη θάλασσα του Άζοφ. Ο ποταμός Δόν που εκβάλλει στην Άζοφική και ο ποταμός Κουμπάν, πέρα από τα βόρεια πόδια του Μεγάλου Καυκάσου, αποτελούν το βορειοανατολικότερο όριο αυτού του ταξιδιού. Όμως η μαυροθαλασσίτικη στέπα, όπως και τα βυζαντινά ενδιαφέροντα, εξακτινώνονται ως τις όχθες του Βόλγα και τις εκβολές του στην Κασπία.

Ἡ βόρεια πλευρά τῆς Μαύρης Θάλασσας: ἡ στέπα, ἡ χερσόνησος τῆς Κριμαίας καὶ ἡ θάλασσα τοῦ Ἄζοφ. (χάρτης 27)

ἸΟλβία, ἡ τρισευτυχισμένη πόλη τοῦ Βορρᾶ

ἸΑνατολικά τοῦ Δνεΐστερου, ὁ ἐπόμενος μεγάλος πλωτὸς ποταμὸς εἶναι ὁ Μπάγκ. Οἱ ἀρχαῖοι ἸΕλληνες τὸν ὀνόμασαν ἸΥπανι. Τὸ μῆκος του εἶναι 856 χιλιόμετρα. «Πηγάζει ἀπὸ μιὰ μεγάλη λίμνη», λέει ὁ ἸΗρόδοτος, «ποὺ στὶς ὄχθες τῆς ζοῦν ἄγρια ἄσπρα ἄλογα». Ποτίζει τεράστιες καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις, (τῆ γῆ τῶν Σκυθῶν Γεωργῶν), καὶ ἐκβάλλει μαζὶ μὲ τὸν Δνεΐπερο στὸν κόλπο τῆς Οὐκρανίας, στὸ Μπάγκ Λιμάν. ἸΕκεῖ Ἰΐδρυσαν οἱ Μιλῆσιοι τὴν ἸΟλβία, τὴν ἀρχαιότερη ἀποικία τοῦ βορινοῦ Εὐξείνου Πόντου.

ἸΗ τρισευτυχισμένη ἸΟλβία δὲν χρωστᾷ τὸ ὄνομά της στὴν ὁμορφιά τοῦ τοπίου —ἀντίθετα μάλιστα, ἡ πόλη βρισκόταν κοντὰ σὲ ἐκτεταμένες ἀλυκές καὶ περιβαλλόταν ἀπὸ τὴν ἄξενη στέπα—, ἀλλὰ τὸ ὀφείλει στὸν πλοῦτο καὶ στὴν εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν της. ἸΑλλωστε «ὄλβος» σημαίνει ἀφθονία ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Τόσο νευραλγικὸς γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν προϊόντων εἶναι ὁ κόλπος ὅπου χύνονται τὰ δυὸ οὐκρανικὰ ποτάμια Μπάγκ καὶ Δνεΐπερος, ὥστε, ἀρκετὲς δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἰΐδρυση τῆς ἸΟλβίας, μερικοὶ Ἰεμποροὶ ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὴ Ρόδο εἶχαν τολμήσει νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ Μπερεζάν, μιὰ νησίδα στὴν εἴσοδο τοῦ κόλπου. Βορυσθενίτιδα ὀνόμασαν αὐτὴ τὴ νησίδα οἱ Αἰγαιοπελαγίτες Ἰεμποροὶ καὶ Βορυσθένη τὸν Δνεΐπερο, «τὸν πιὸ ὀφέλιμο ἀπ' ὄλους τοὺς ποταμοὺς ποὺ γνωρίζω, μετὰ τὸν Νεῖλο», ὅπως γράφει ὁ ἸΗρόδοτος. «Δίνει πλοῦσια καὶ εὐκόλα λιβάδια γιὰ βοσκή, δίνει πολλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ ψάρια. Στὶς ὄχθες του ἡ σπορὰ εἶναι πλοῦσια κι ὅπου δὲν σπέρνουν, φυτρώνει μόνο του τὸ πυκνὸ χορτάρι. Τὸ νερὸ του εἶναι καθαρὸ καὶ πόσιμο, ἐνῶ τὰ ἄλλα ποτάμια εἶναι λασπερά. Στὶς ἐκβολές του μαζεύεται μόνο του σὲ μεγάλους σωροὺς τὸ ἄλατι. Δίνει καὶ κάτι ψάρια τεράστια, χωρὶς ἀγκάθια, ποὺ τὰ κάνουν παστά. ἸΕως τὴν περιοχὴ Γέρρος σαράντα μέρες ταξίδι*, ξέρουμε ὅτι ρεεὶ ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο. Παραπέρα ὅμως κανεὶς δὲν ἤξερε νὰ μοῦ πεῖ ἀπὸ ποιὲς χῶρες περνάει. Μόνον γιὰ τὶς πηγές τοῦ Βορυσθένη καὶ τοῦ Νεῖλου δὲν ξέρω νὰ ἀναφέρω τίποτε, οὔτε καὶ νομίζω ὅτι κανένας ἄλλος ἸΕλληνας ξέρει.» Αὐτὰ γράφει τὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα ὁ πατέρας τῆς Ἰστορικῆς γεωγραφίας γιὰ τὸ τρίτο μεγαλύτερο ποτάμι τῆς Εὐρώπης, μετὰ τὸν Βόλγα καὶ τὸν Δούναβη.

ἸΟ Δνεΐπερος λοιπὸν ἔχει μῆκος 2.285 χιλιόμετρα καὶ οἱ πηγές του βρίσκονται στὸ ὀροπέδιο τοῦ Βαλντάι. Τὸ θαυμάσιο αὐτὸ ποτάμι, πηγὴ ζωῆς γιὰ τὴν Οὐκρανία, εἶναι πλωτὸ σὲ μῆκος 2.000 χιλιομέτρων. ἸΑναπλέοντάς το, μᾶς πληροφορεῖ πάντα ὁ ἸΗρόδοτος, «οἱ ἸΟλβιοπολίτες κι ὅσοι Σκύθες πήγαιναν σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη, ἔπρεπε νὰ ἔχουν μαζὶ τους ἑπτὰ διερμηνηῖς, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ διαπραγματευτοῦν σὲ ἑπτὰ διαφορετικὲς γλῶσσες»*.

* Τὸ ταξίδι ποὺ περιγράφει ὁ ἸΗρόδοτος θὰ πρέπει νὰ κατέληγε στὸ ἀπροσπέλαστο τμήμα τοῦ ποταμοῦ, στοὺς καταρράκτες ἀνάμεσα στὸ Ζαπορότζε καὶ τὸ Ντινπροπετρέφσκ (νότια τοῦ Κιέβου). Οἱ καταρράκτες («φραγμοὺς») τοὺς ἀναφέρουν τὰ βυζαντινὰ κείμενα μετὰ τὸ τεράστιο ὑδροηλεκτρικὸ ἔργο ποὺ ἔγινε τὸ 1927-1932 δὲν εἶναι πλέον ὀρατοί.

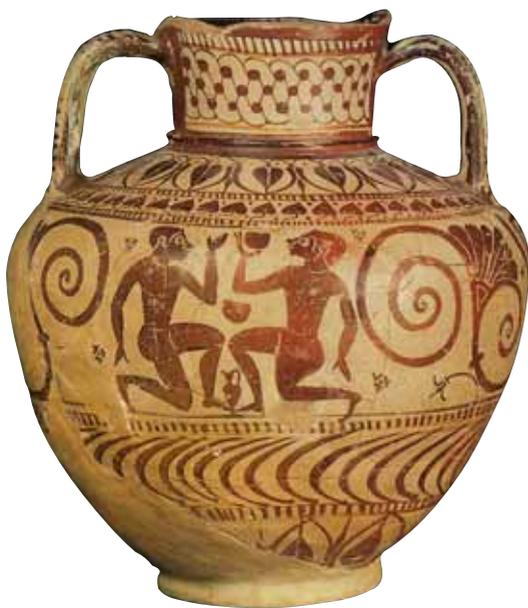
152. Στὶς προστατευμένες περιοχὲς τῶν ἐκτεταμένων ὑδροβιότοπων τῆς νότιας Οὐκρανίας (ἀνάμεσα στὸν κόλπο τοῦ Δνεΐπερου, τὶς λιμνοθάλασσες τοῦ ἀγένας τῆς Κριμαίας καὶ τὴν ἸΑζοφική), οἱ περιβαλλοντολόγοι ἐπαναπάρτισαν τὰ ἄγρια ἄλογα τῆς στέπας ποὺ εἶχαν ἐξαφανιστεῖ, ὅταν ἄρχισε ἡ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς, ἡ παράλογη ἐκμετάλλευση τῶν ὑδάτινων πόρων καὶ ἡ ξέφρενη ἀστικοποίηση-βιομηχανοποίηση τῆς στέπας.

Τὰ προγράμματα γιὰ τὴ μερικὴ ἀποκατάσταση τῆς ἄγριας φύσης ἄρχισαν μετὰ τὸ 1991 κι εἶναι περιορισμένα σὲ ἐλάχιστους θύλακες. ἸΗ λεκάνη τοῦ Δνεΐπερου μὲ τὰ πυρηνικὰ ἐργοστάσια καὶ τὴν ὑπόλοιπη βαρὴ βιομηχανία, καθὼς καὶ τὴν πληθώρα τῶν ἀστικῶν κέντρων, εἶναι ἡ πιὸ ρυπογόνος περιοχὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας. ἸΑκολουθεῖ ἡ ἸΑζοφική ὅπου ἐκβάλλει ὁ Δόν.

Οίνοχόη από την Κύπρο, αρχές 6ου π.Χ. αιώνα

153. Το θέμα (έναν κυνηγό με τη φαρέτρα, το τόξο και τα βέλη του σημαδεύει ένα πουλί στον άερα) θυμίζει αντίστοιχες απεικονίσεις σε μυκηναϊκά αγγεία. Στην αρχαϊκή τέχνη της Κύπρου η αναβίωση μυκηναϊκών θεμάτων ήταν πολύ συνηθισμένη. Η κυπριακή οίνοχόη βρέθηκε στο Νικολάγριφ (ανατολική όχθη του Μπάγκι, γύρω στα 40 χλμ. βόρεια της Όλβιας). Μουσείο Έρμιτάζ, Άγια Πετρούπολη.

Άμφορέας από τη Σάμο, μέσα 6ου π.Χ. αιώνα

154. Κεντρικό θέμα του σαμιώτικου αγγείου είναι το ζεύγος των «αωμαστών» (πανηγυριστές), που πίνουν κρασί και μετέχουν σε χορευτικό δράσιμο προς τιμήν του θεού Διονύσου. Βρέθηκε στη νησίδα Μπερεζάν (την αρχαία Βορυσθενίτιδα), στην είσοδο του κόλπου του Δνείπερου και του Μπάγκι, κοντά στην αρχαία Όλβια. Στο Μπερεζάν, τον αρχαιότερο οικισμό του Βορρά, βρέθηκαν πολλά αγγεία από τη Χίο, τη Ρόδο και τη Σάμο του 7ου-6ου π.Χ. αι.

Μουσείο Έρμιτάζ, Άγια Πετρούπολη.

155. Καλύβες της
ἀρχαίας Ὀλβίας,
γύρω στὸ 500 π.Χ.
Σχεδιαστικὴ
ἀναπαράσταση
Sergej Kryjitskij.

Οἱ ἑκατοντάδες ἀρχαιοελληνικοὶ οἰκισμοὶ στὸν οὐκρανικὸ ὑδροβιότοπο. Στὴν ἔξοδο τοῦ στενομάκρου κόλπου ὅπου ἐκβάλλουν ὁ Δυτικὸς Ὑπανις (Δυτικὸς Μπάργκ ἢ Μπούργκ ἢ Ποῦγκ) καὶ ὁ Βορυσθένης (Δνείπερος), καὶ πολλὰ ἄλλα πολὺ μικρότερα ποτάμια τῆς στέπας, ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μιὰ ἀρχαία ἑλληνικὴ χώρα, συγκροτημένη τὸν 7ο καὶ 6ο π.Χ. αἰ. ἀπὸ δεκάδες οἰκισμοὺς, ἀγροκτῆματα καὶ ψαροχώρια.

Οἱ 323 παράκτιες καὶ παρόχθιες ἐγκαταστάσεις ποὺ ἔχουν ἐντοπισθεῖ (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. μέχρι τὸ 1990), βρίσκονται σὲ διαβρωμένα ἐδάφη ἀνάμεσα σὲ προσχώσεις καὶ τενάγγη, κόρφους καὶ ἀκρωτήρια, καταποντισμένες ἀκτές, ἀμμουριδὲς καὶ νησίδες ὅπου φωλιάζουν μυριάδες κύκνοι. Πάνω ἀπὸ 300 θέσεις ἐντοπίστηκαν στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κόλπου, οἱ ὑπόλοιπες στὴ νότια. Ἀπὸ αὐτές: οἱ 107 χρονολογοῦνται στὰ ἀρχαῖα χρόνια (οἱ περισσότερες μετὰ τὸ 570-560 π.Χ.), οἱ 152 στὰ κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ, οἱ 64 στὰ ρωμαϊκὰ.

Τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἔχουν τεθεῖ, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ κυρίως τὴ φύση καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ τόσο ἰδιόμορφου ἀρχαίου ἐποικισμοῦ, εἶναι ἀάπολλα. Οἱ προτεινόμενες ἀπαντήσεις πρέπει νὰ θεωρηθοῦν προσωρινὲς καὶ ἀνατρέψιμες εἴτε ἀπὸ νέα ἀνασκαφικὰ δεδομένα εἴτε ἀπὸ συμπεράσματα ποὺ θὰ προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου. Πάντως, ἡ ἐπικρατέστερη μέχρι σήμερα ἀποψη εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀρχαῖης ἐποχῆς, ποὺ ἔφτιαζαν αὐτές τις 107 πυκνὲς ἐγκαταστάσεις, δὲν δημιούργησαν τὴ χώρα μιᾶς πόλεως-κράτους ἀλλὰ μιὰ μικρὴ ἀγροτικὴ χώρα, μοναδικὴ στὰ χρονικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐποικισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, στηριζόταν στὴν ἴδρυση ἐνὸς οἰκιστικοῦ πυρήνα ποὺ σύντομα ἀποκοῦσε τὴ μορφή πόλεως καὶ ὀργάνωνε σταδιακὰ τὴ γύρω ὕπαιθρο, φτιάχνοντας ἕνα ἀραιὸ πλέγμα χωριῶν, ἐμπορειῶν ἢ καὶ κωμοπόλεων ποὺ ἔφταναν ὡς τὰ ὅρια τῆς ἐπικράτειας τῆς πόλεως-κράτους.

Ἐδῶ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται συνέβη τὸ ἀντίθετο. Οἱ 107 (ἴσως καὶ περισσότεροι) ἀρχαῖοι οἰκισμοὶ δὲν ὑπάρχονταν σὲ κάποια κοντινὴ πόλιν, τουλάχιστον στὴν ἀρχικὴ φάση τῆς ζωῆς τους. Ἦταν ἀγροτικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ ψαροχώρια, σὲ μικρὴ ἀπόσταση μεταξύ τους, συγκεντρωμένα σὲ μιὰ περιοχὴ τὸ μήκος τῆς ὁποίας εἶναι περίπου 75 γλμ. (ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικὰ, δηλαδὴ πρὸς τὸν μυθὸ τοῦ κόλπου τοῦ Δνείπερου), ἐνῶ τὸ βάθος τῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ φτάνει γύρω στὰ 40 γλμ.

Πιστεύω ὅτι μὲ τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα καὶ τὴν ιδιαίτερα ἐλκυστικὴ τοπογραφικὴ εἰκόνα τῆς ἐρευνημένης περιοχῆς, θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ αὐτὸς ὁ παράδοξος τύπος **«ἡ ὑπερβόρεια Ἑλλάδα»**. Μιὰ Ἑλλάδα συγκροτημένη ἀπὸ ἐποίκους ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ Αἰγαίου, τὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν Κύπρο.

Ἡ παρουσία τῶν Μιλησίων ἦταν κυρίαρχη καὶ ἐδῶ. Κυρίαρχη ἦταν καὶ ἡ λατρεία τοῦ πολυώνυμου Ἀπόλλωνα (ὅπως καὶ στὴ Μίλητο, τὴ Χίο, τὴ Ρόδο) ἀλλὰ καὶ τοῦ Ποντάρχου Ἀχιλλέα, στὸν ὁποῖο ἀνῆκε ὀλόκληρος ὁ εὐξεινοποντιακὸς Βορρὰς μεταξύ δέλτα τοῦ Δούναβη, νήσου Λεύκης, Δνείπερου καὶ δυτικῆς Κριμαίας.

Βορυσθενίτις ἢ Βορυσθένης (τὸ νησάκι Berezan). Οἱ πρῶτοι Αἰγαιοπελαγίτες ποὺ τόλμησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν ἄκρη τῆς στέπας ἐπέλεξαν ἕναν τόπο στὸ στόμιο τοῦ κόλπου· τὸν ὀνόμασαν Βορυσθένην ὅπως καὶ τὸν ποταμὸ Δνείπερο. Ἡ κοντινότερη οὐκρανικὴ κωμόπολις εἶναι τὸ Ochakiv (ρωσικὰ Ochakov). Ἡ νησίδα Μπερεζάν ἔχει μέγιστο μήκος 890 μ. καὶ πλάτος 485 μ. Πρόκειται γιὰ μιὰ ράχη 5-6 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, ἐνῶ τὸ ψηλότερό της σημεῖο δὲν ξεπερνᾷ τὰ 20 μ. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημερινὴ εἰκόνα, οἱ ἐνάλιες ἔρευνες ὅμως ἔδειξαν ὅτι ὅταν κατέπλευσαν οἱ Ἕλληνες τὸν 7ο π.Χ. αἰ. ἡ Βορυσθενίτις ἦταν χερσόνησος. Ἡ θάλασσα ἔχει ἀνυψωθεῖ στὴν περιοχὴ ἀλλοῦ 6 ἕως 8 μ., ἀλλοῦ 10 ὡς 12 μ., ἐνῶ ἡ παράκτια ζώνη ἔχει ὑποστῆ σοβαρὲς μορφολογικὲς ἀλλοιώσεις.

Τὰ ἔγχνη τῆς κατοίκησης ἐδῶ εἶναι ταπεινά ἀλλὰ πολὺ συγκινητικὰ καὶ ἐξόχως ἐντυπωσιακὰ στὴν ἀπλότητά τους. Περιορίζονται σὲ μικρὰ ἢ μικροσκοπικὰ σπίτια, ἡμιυπόγεια τὰ περισσότερα, καὶ σὲ βοηθητικὰ κτίσματα, ὅπως ἀποθήκες καὶ ἐργαστηριακοὶ χώροι. Εἶναι ὅλα χτισμένα ἀπὸ πλιθιά. Ὁ οἰκισμὸς καὶ τὸ νεκροταφεῖο καταλαμβάνουν ὀλόκληρη τὴ νησίδα. Οἱ ἀρχαιολόγοι ἐπιμένουν ὅτι ἡ κύρια ἀσχολία τῶν Βορυσθενιτῶν ἦταν ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ τὸ ψάρεμα, ὄχι τὸ ἐμπόριο. Εἶναι δύσκολο ὅμως νὰ τὸ χωρέσει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου πῶς ἔκαναν μιὰ τέτοια ἀποκοτιὰ οἱ Αἰγαιοπελαγίτες τοῦ 640-620 π.Χ., ἴσα ἴσα γιὰ βασικὲς διατροφικὲς ἀνάγκες. Κι ἂν ἦταν πράγματι ἔτσι, τότε σὲ τί χρησίμευαν τὰ καλλιτεχνικὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές; Βέβαια, τὰ περισσότερα ἀνήκουν στὰ μέσα τοῦ βου αἰ., ὅπως ὁ σαμιακὸς ἀμφορέας μὲ τοὺς πανηγυριστὲς (δὲς εἰκ. 154), ὅταν ἡ τρίτη γενιὰ τῶν Βορυσθενιτῶν εἶχε ἐπιδοθεῖ στὸ ἐμπόριο. Ἄλλὰ γιὰ ἐκεῖνα τὰ πρῶιμα χρόνια πῶς νὰ φανταστεῖ κανεὶς ὅτι εἶχαν ταιριάζει οἱ Ἴωνες ἀγρότες μὲ τοὺς Δωριεῖς ἀγρότες καὶ οἱ αἰώνιοι ἀντίπαλοι Μιλήσιοι καὶ Σαμιαῶτες; Ἡ συνύπαρξή θά ἦταν πιὸ κατανοητὴ ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν τόσο προωθημένο ἐμπορικὸ σταθμὸ, ἀλλὰ οἱ συντηρητικὲς γεωργικὲς κοινωνίες δὲν μᾶς ἔχουν συνηθίσει σὲ τέτοιου εἴδους μεικτοὺς οἰκισμοὺς.

Εἶναι πάντως γεγονός ὅτι τὰ εἰσαγμένα ἀπὸ διάφορα ἀρχαῖα ἐργαστήρια τοῦ Αἰγαίου ἀγγεῖα καὶ τὰ καλῆς ποιότητος ἀρχαῖα γλυπτὰ (τὰ ἐλάχιστα θραύσματα ποὺ σώθηκαν), δείχνουν μιὰ μόνιμα ἐγκαταστημένη κοινωνία, καλὰ ὀργανωμένη καὶ ὑψηλοῦ πολιτισμικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ οἰκισμοῦ θυμίζει πρωιμότερες ἐλληνικὲς ἐγκαταστάσεις, ὅπως ἡ Σμύρνη τοῦ 10ου-8ου π.Χ. αἰ. ἢ τὸ Ἐμποριὸ τῆς Χίου τοῦ 8ου, πρὶν ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται ἡ φυσιογνωμία τῆς πόλεως. Οἱ Βορυσθενίτες δὲν κατόρθωσαν νὰ περάσουν στὸ ἐπόμενο στάδιο, γιὰ τὸ τοὺς πρόλαβαν οἱ κάτοικοι τῆς κοντινῆς Ὀλβίας. Αὐτοὶ ἐμελλε νὰ δημιουργήσουν τὴν πόλη-κράτος στὸν πλούσιο ὑδροβιότοπο τοῦ Βορᾶ.

Κεφαλοχώρια, φαροχώρια καὶ ἀγροκτῆματα, γεωργικοὶ καὶ ἀλιευτικοὶ «συνεταιρισμοί». Ἀνάλογη μορφή εἶχαν καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι οἰκισμοὶ στὸν ὑδροβιότοπο τοῦ κόλπου. Διάσπαρτοι στὴν ἀκροθαλασσιὰ καὶ τὶς ἀκροποταμιεῖς ἔφταναν ὡς τὸ Nikolayev, στὸν μυχὸ τοῦ κόλπου τοῦ Μπάγκ (40 γλμ. β. τοῦ κόλπου τοῦ Δνεΐπερου). Ἐκεῖ βρέθηκε καὶ ἡ κυπριακὴ οἰνοχόη τοῦ 590-580 π.Χ. (δὲς εἰκ. 153).

Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς ἐγκαταστάσεις ποὺ ἔχουν ἀνασκαφεῖ καὶ μελετηθεῖ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν εἶχαν τὸν χαρακτήρα τοῦ χωριοῦ ἀλλὰ τοῦ ἀγροκτῆματος, τὸ ὁποῖο ἀνῆκε σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ οἰκογένειες, ποὺ τὸ κατοικοῦσαν καὶ τὸ ἐκμεταλλεύονταν. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ γιὰ ἕνα εἶδος κοινοκτημοσύνης ἢ συνεταιριστικῆς διαχείρισης τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τῶν κοινῶν χώρων ἀποθήκευσης καὶ ἐπεξεργασίας τῶν προϊόντων.

Ἵπαιθρια ἱερὰ καὶ ἄλση. Ἀπὸ τὶς 107 γνωστὲς ἀρχαῖες θέσεις ὑπῆρχαν ὁρισμένες ποὺ προορίζονταν ἀποκλειστικὰ γιὰ λατρευτικούς σκοποὺς. Ἦταν ὑπαίθρια ἱερὰ ὅπου ὑπῆρχαν δεκάδες βωμοὶ κι ὅπου ἡ κάθε οἰκιστικὴ ἢ φυλετικὴ ομάδα τιμοῦσε πιθανότατα τοὺς δικούς της θεούς, ἥρωες καὶ προστάτες.

Τὸ σημαντικότερο ἀπ' ὅσα ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἦταν τὸ **Ἄλσος τοῦ Ἀχιλλέως** σὲ ἕνα ἀκρωτήριο κοντὰ στὸ Μπερεζάν. Οἱ ἀνασκαφὲς ἄρχισαν τὸ 1967 καὶ συνεχίζονται περιοδικὰ μέχρι σήμερα. Τὰ κινητὰ εὐρήματα εἶναι ἄφθονα: πῆλινα ἀφιερῶματα καὶ ὁμοιώματα ἄρτων (κάτι σὰν χρυστόψωμα), πῆλινες πίτες (συνηθισμένη προσφορά στὶς χθόνιες θεότητες καὶ στοὺς οἰκουροὺς ὄφεις —τὰ σπιτόφιδα, ὅπως ὁ ἀθηναϊκὸς Ἐρεχθέας), ὀστῆνα καὶ πῆλινα φυλαχτὰ, λυχνάρια, λουτήρες γιὰ ἀγιασμούς, ἀγαματιδία, σιδερένια μαχαίρια, πῆλινα στρογγυλὰ ἀντικείμενα γιὰ προσφορὰς, ἀγγεῖα γιὰ τὴ μεταφορὰ προϊόντων καὶ πάμπολλα ὀστὰ ζῶων ποὺ θυσιάστηκαν στοὺς βωμούς. Στους ἱεροὺς βόθρους (πηγάδια ὅπου φυλάσσονταν τὰ παλαιὰ ἀφιερῶματα κι ὅτι εἶχε περισσέψει ἀπὸ τὶς θυσίες ἢ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στὶς τελετουργίες) βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ ἀγγεῖα σπασμένα τὴν ὥρα τῆς θυσίας, λατρευτικὸ τυπικὸ ποὺ θυμίζει τὸ ταφικὸ ἔθιμο τὸ ὁποῖο διατηρήθηκε στὶς παραδοσιακὲς νεοελληνικὲς κοινωνίες ὡς τὶς ἡμέρες μας. Σὲ πολλὰ ἀφιερῶματα βρέθηκαν χαράγματα (graffiti). Σὲ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ διαβάστηκε ἡ λέξη ΑΛΣΟΣ.

Αυτό το Ἄλσος δημιουργήθηκε στα τέλη του 7ου αἰ. και αναπτύχθηκε ιδιαίτερα τον 6ο αἰ., όταν εντάχθηκε στην επικράτεια τῶν Ὀλβιοπολιτῶν. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 100 και πλέον θρησκευτικὰ (ακτίσματα) (βωμοί, ἐστίες, τράπεζες προσφορῶν και διάφοροι ἡμιυπόγειοι και υπόσκαφοι χώροι λατρείας) χρονολογούνται μεταξύ 550 και 475 π.Χ. Σκαμμένο στὸν βράχο βρέθηκε και ἓνα ὑποτυπῶδες ἀμφιθέατρο (γιὰ νὰ παρακολουθοῦν οἱ πιστοὶ τὶς τελετουργίες). Βρέθηκε ἐπίσης ἓνας λάκκος σκαλισμένος σὲ σχῆμα δελφινίου. Ἴσως νὰ σχετίζεται μετὸν Δελφίνιο Ἀπόλλωνα ἢ ἀπλῶς ἀπεικόνιζε ἓνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ τῆς περιοχῆς, ὅπως ἄλλωστε και τὰ δελφινόσχημα (νομίσματα) τῆς ἀρχαίχης Ὀλβίας (εἰκ. 156). Ἡ αἰτία τῆς παρακμῆς τοῦ Ἄλσους ἦταν φαίνεται ἡ ἐγκατάλειψη πολλῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν και ὁ συνοικισμὸς τῆς ἀναπτυσσόμενης Ὀλβίας. Γύρω στὰ 475-470 π.Χ. τὸ Ἱερό στὸ ἀκρωτήριο ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ. Οἱ λατρεῖες μεταφέρθηκαν στοὺς ἱεροὺς χώρους τῆς Ὀλβίας και στὰ προάστια τῆς ἐνῶ, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ., τὸ Ἱερό τοῦ Ἀχιλλέως στὴ νῆσο Λεύκη (στ' ἀνοιχτὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δούναβη) διανύει τὴν περίοδο τῆς μεγαλύτερης ἀκμῆς του (ὑπὸ τὸν ἔλεγχο και τὴν προστασία τῆς πανίσχυρης Ὀλβίας, ἡ ὁποία, μέσω τοῦ Ποντάρχη Ἀχιλλέα, ἀπλώνει τὰ χωρικά τῆς ὕδατα ὡς τὸ βόρειο στόμιο τοῦ Δούναβη).

Παρά τὴν πρόοδο τῶν ἀνασκαφῶν και τὸν συνθετικὸ χαρακτήρα τῶν νεότερων μελετῶν, τὸ μέγα ἐρώτημα παραμένει ἀναπάντητο. Ποιὸς μπορεῖ νὰ ἦταν ὁ λόγος τῆς δημιουργίας μιᾶς ἀγροτικῆς χώρας στὰ λημέρια τῶν λύκων (ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἐμπορικὰ κίνητρα ποὺ θὰ δικαιολογοῦσαν μιὰ ὁμαδικὴ ἐγκατάσταση στὶς ἐκβολὲς τῶν πλωτῶν ποταμῶν τοῦ Βορρά);

Νὰ ἦταν ἄραγε ἡ πείνα ἢ κύρια αἰτία τῆς φυγῆς ἑκατοντάδων πολιτῶν ἀπὸ τὶς πόλεις-κράτη τοῦ Αἰγαίου; Και νὰ εἶχαν τόσο ἀπελπιστικὴ ἀνάγκη τὰ σιτηρὰ και τὰ παστὰ ἢ καπνιστὰ ψάρια τῆς περιοχῆς, ὥστε νὰ ἔρθουν νὰ χωθοῦν σὰν τοὺς κάστορες σὲ αὐτὲς τὶς βάρβαρες ἀκροποταμιές;

Νὰ ἦταν ἄραγε πολιτικοὶ οἱ λόγοι τῆς φυγῆς ἢ ἄλλοι; Μήπως ἐντέλει ἢ τόσο ἐνδιαφέρουσα και τόσο ἰδιότυπη ἀρχαιολογικὴ συγκομιδὴ τῆς (ὑπερβόρειας Ἑλλάδας) ἀποκαλύπτει ὅτι μιᾶς διαφεύγουν οὐσιώδη στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀρχαίχης ἐποχῆς εἴτε στὸ μητροπολιτικὸ Αἰγαῖο εἴτε στὶς ἄκρες τοῦ κόσμου ὅπου ἐγκαταστάθηκαν;

Πέρα ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ και μέγα ἐρώτημα, ὑπάρχουν πάρα πολλὰ ζητήματα ποὺ συζητιοῦνται ἐπὶ δεκαετίες. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἀφορᾷ τὶς ἰδιόμορφες κατασκευὲς τοῦ 7ου και 6ου αἰ., αὐτὲς τὶς ἡμιυπόγειες καλύβες και τὰ υπόσκαφα οἰκῆματα ποὺ βρέθηκαν στοὺς περισσότερους οἰκισμούς. Νὰ ἦταν ἄραγε ἐλληνικῆς ἐμπνευσης κατασκευές, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν οἱ σκληρὲς κλιματολογικὲς συνθῆκες, ἢ μήπως ὑποδηλώνουν ξένες ἐπιδράσεις ἐφόσον δὲν ἔχουν βρεθεῖ σε ἄλλα μέρη τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου παρὰ μόνον στὰ σκυθικὰ ἐδάφη τοῦ Εὐξείνου;

Ἴσως βέβαια πολλὰ ἐρωτήματα και κυρίως πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐδραιωμένες παλαιότερα ἀπόψεις νὰ σχετίζονται περισσότερο μετὸν ἐρμηνευτικὸ ζῆλο τῶν ἀρχαιολόγων, τὶς παγιδεύσεις σὲ πρωτόστερα ἢ ξεπερασμένα σχήματα και τὶς τυποποιημένες ἀντιλήψεις, παρὰ μετὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτει ἡ ψηλάφηση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Ὅλα ὅμως ἔχουν τεθεῖ ξανὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ και ὅλα δείχνουν ὅτι ὁ εὐξεινοποντιακὸς Βορρὰς θὰ ἀνατρέψει τὸ συμβατικὸ ἀρχαιολογικὸ και ἱστορικὸ τοπίο.

Ὅπως και νὰ ἔχουν τὰ πράγματα πάντως, εἶναι πλέον δεδομένο ὅτι ἀπὸ ὅλους ἐκείνους τοὺς δεκάδες πρώιμους οἰκισμούς ἓνας ξεχώρισε στὴ διάρκεια τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. και ἀπέκτησε σταδιακὰ τὴ μορφή πόλεως. Ἦταν ἢ παρόχθια και παράκτια Ὀλβία, στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Μπάργκ.

156. Χάλκινα δελφινόσχημα (νομίσματα) τῆς Ὀλβίας (550-500 π.Χ.). Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἢ κοντινὴ Βορυσθένης κυκλοφοροῦσε τὸ δικὸ τῆς (νόμισμα) σὲ σχῆμα βέλους. Ἰδιωτικὴ Συλλογὴ.

Τὰ δελφίνια ποὺ ἀφθονοῦσαν στὸν Εὐξείνιο (και ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα ἀλιεύματα τῆς Σινώπης) τείνουν και αὐτὰ νὰ ἐξαφανιστοῦν. Τὸ 1957, μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἀλιευτικὲς χρονιές, ἡ ψαριά ἀπέδωσε στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσὴ 35.000 δελφίνια.

Όλβια. Ο αρχαϊκός οικισμός αποκτᾶ σταδιακά τὴ μορφή πόλεως (μεταξὺ 560-475 π.Χ.). Πάντα ἡ γεωγραφία, ἡ τοπική, ἡ περιφερειακή καὶ ἡ εὐρύτερη. Καὶ παντοῦ οἱ Μιλήσιοι, οἱ δυναμικότεροι ἔποικοι, οἱ πιὸ θεληματικοί, οἱ πιὸ ἀποφασισμένοι. Ἔτσι ἔγινε καὶ ἐδῶ στὸν σκυθικὸ ὑδροβιότοπο, ὅπου οἱ Αἰγαιοπελαγίτες, ἴσως καὶ οἱ Κύπριοι, εἶχαν φτιάξει αὐτὴ τὴ βορειότατη ἀγροτικὴ χώρα.

Μόλις ἄρχισαν νὰ διαφαίνονται οἱ τεράστιες ἐμπορικὲς δυνατότητες ποὺ παρεῖχε ὁ τόπος καὶ οἱ πλωτὲς προσβάσεις πρὸς τὴν ἐνδοχώρα, ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία ποὺ κατεῖχε περιοπτη θέση στὴν ἔξοδο τοῦ ποταμοῦ ὀργάνωσε τὸν δευτερογενῆ τομέα τῆς οἰκονομίας τῆς. Ἐφτιαξε ἐργαστήρια γιὰ νὰ ἐπεξεργάζεται τις πρώτες ὕλες, ἀρμάτωσε καράβια γιὰ νὰ ἐξάγει τὰ προϊόντά τῆς στὸ Αἰγαῖο καὶ νὰ αὐξήσει τὴν ἐπιρροή τῆς στὸν βορειοδυτικὸ Εὐξείνιο, ἔκοψε τὸ δελφινόσχημο (ἀνόμισμά) τῆς γιὰ νὰ συναλλάσσεται μὲ τοὺς γύρω οἰκισμοὺς (καὶ μὲ τοὺς Σκύθες) καὶ ἔδωσε μιὰ πιὸ ἀστικὴ μορφή στὸ ὑπαίθριο Ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Ἰητροῦ (δὲς 1 στὸ τοπογραφικὸ). Αὐτὰ συμβαίνουν στὰ μέσα τοῦ βου αἰ., ὅταν ἀκόμα ὁ οἰκισμὸς ἔχει τρία ὀνόματα: Ὀλβία (ποὺ τελικὰ ἐπικρατεῖ), Βορυσθένης (ὅπως καὶ ὁ πανάρχαιος οἰκισμὸς στὴ χερσόνησο-νησί*) καὶ Μιλητόπολις (ποὺ συναντιέται σπάνια).

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὑψώνεται τὸ πρῶτο τεῖχος, ἕνας περίβολος ἀπὸ ἀψηφες πλίνθους. Τμήματά του ἔχουν ἐντοπιστεῖ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κλασικοῦ τείχους, ἀλλὰ ἡ ἀποκάλυψη ἔχει ἀνασταλεῖ ὥσπου νὰ ἐξασφαλιστεῖ τὸ εὐθρυπο δομικὸ ὕλικό. Γύρω στὸ 530, διαμορφώνεται καὶ ὁ χώρος τῆς Ἀγορᾶς (2) ὅπου θὰ βροῦν σταδιακὰ τὴ θέση τους οἱ πολιτειακοὶ θεσμοί, καὶ στὰ βόρεια τῆς Ἀγορᾶς αποκτᾶ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τὸ δεῦτερο Ἱερό τοῦ μεγάλου μιλησιακοῦ θεοῦ, ἀφιερωμένο στὸν Ἀπόλλωνα Δελφίνιο (3). Οἱ κατοικίες εἶναι ἀκόμα καλύβες (δὲς εἰκ. 155, σ. 197), μικρὰ ἡμιυπόγεια καὶ ὑπόγεια οἰκήματα, συγκεντρωμένα στὶς πλαγιές τῆς Ἄνω Πόλης καὶ στὰ ἀνδρᾶ (τὶς φυσικὲς πεζοῦλες) ποὺ βλέπουν πρὸς τὸν Ὑπανη. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ δόμησι τῶν δημόσιων χώρων καὶ τῶν ιδιωτικῶν, φανερώνει τὴ σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τοὺς Ὀλβιοπολίτες ἡ ἀνάπτυξη τῶν Ἱερῶν καὶ τῆς Ἀγορᾶς, γιὰ τὴν προσέλκυση τῶν χωρικῶν τῆς περιοχῆς καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς Ὀλβίας σὲ θρησκευτικὸ, ἐμπορικὸ καὶ ἀστικὸ (διοικητικὸ) κέντρο**. Οἱ κάτοικοί τῆς ὑπολογίζονται σὲ 5.000-6.000.

* Στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ὀλβίας (1988 καὶ 1992) βρέθηκαν χαράγματα πάνω σὲ πῆλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ὀστῆνα ἀντικείμενα. Ἡ ὀνομασία Βορυσθένης δείχνει πιθανῶς τὴ μετακίνηση Βορυσθενιτῶν πρὸς τὸ ἀναπτυσσόμενο γειτονικὸ ἄστυ. Ἴσως ὑπῆρχε καὶ λατρεία κάποιου ἥρωα-οἰκιστῆ ἢ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Δανείπερου.

** Ὁ ἰωνικὸς ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος Δελφίνιο θεωρεῖται τὸ ἀρχαιότερο ἀρχιτεκτόνημα τοῦ Βορρᾶ. Στὴ Λεύκη ὅμως εἶχε ἤδη χτιστεῖ ὁ ἰωνικὸς ναὸς στὸ Ἱερό τοῦ Ἀχιλλέα (χρονολογεῖται μεταξὺ 540-525). Σώθηκαν τμήματα ἀπὸ τὴν πῆλινη διακόσμησή του. Γιὰ τὴ θέση τῆς Λεύκης σὲ συνάρτηση μὲ τὸν Ἀχιλλεῖο Δρόμο, τὸν Ὑπανη καὶ τὸν Βορυσθένη, δὲς χάρτη 1, σ. 8-9. Γιὰ τὸ νησιωτικὸ Ἱερό δὲς σ. 45, 51 καὶ Σημειώσεις, Κεφάλαιο Α'.

157. Μελανόμορφος κρατήρας (θαῦσμα), μέσα βου π.Χ. αἰ. Γενειοφόρος ἄνδρας μὲ μακριὰ μαλλιά, κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Βρέθηκε στὴν Ὀλβία, στὰ νότια τῆς Ἀγορᾶς. Ἐρμιτάζ, Ἁγία Πετροῦπολη.

Ὀλβία. Σχηματοποιημένο τοπογραφικό τοῦ ἄστεως, ὅπως ἀναπτύχθηκε καὶ συρρικνώθηκε στὴ διάρκεια τῆς χιλιετοῦς ζωῆς του: 6ος π.Χ. - 4ος μ.Χ. αἰ.

A = Τὸ τεῖχος τῆς Κλασικῆς ἐποχῆς, μὲ ἐλληγμιστικὲς ἐπιδιορθώσεις καὶ προσθῆκες. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα του καταποντίστηκε μαζί μὲ ὀλόκληρη τὴν Κάτω Πόλη.

TK = Μέρος τῶν τειχῶν (ἐντοπισμένο σὲ ἐνάλιες ἐρευνες).

Ἡ ἐντὸς τῶν τειχῶν Ὀλβία χωρίζεται σὲ τέσσερις εὐδιάκριτες περιοχές: τὴν Ἀκρόπολη στὸν ν.δ. λόφο, τὴν Ἄνω Πόλη στὰ β.δ. ὑψώματα, τὴν παρόχθια Κάτω Πόλη, καὶ τὴ Μεσόπολη στὰ μεταξύ τους ἀνδhra (βαθμιωδῆς ταρατσες στὴ βραχώδη πλαγιά ποῦ ἀντικρίζει τὸν Ὑπανη).

R = Τὰ ρωμαϊκὰ τεῖχη. Περιέβαλλαν ἕνα μικρὸ τμήμα τῆς παρηγμασμένης πόλεως καὶ τὴν ὄχυρὴ Ἀκρόπολη — ἔσχατη ἄμυνα τῶν Ὀλβισπολιτῶν. (χάρτης 28)

Ἡ Ἀνωπόλη ὑπῆρξε ὁ ἀρχαῖος πυρήνας τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὸ κέντρο τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἄστεως. Παρέμεινε ὁ πνεύμονας τῆς πόλεως-κράτους ὡς τὴν ἐπέλαση τῶν Γετῶν καὶ Δακῶν τοῦ Βουρεβίστα, στὰ 55 μὲ 50 π.Χ. Ἐδῶ βρισκόταν τὸ ἀρχαιότερο Ἱερό (1) ἀφιερωμένο στὸν Ἀπόλλωνα Ἰητροῦ καὶ τὴ Μεγάλῃ Μητέρα, ἐδῶ καὶ ἡ Ἀγορὰ (2) καὶ τὸ Ἱερό τοῦ Δελφίνου Ἀπόλλωνα (3). Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ χώρου δεῖς εἰκ. 159α, β.

Τὰ ἀνδhra τῆς Μεσόπολης, μὲ θέα τὸ λιμάνι καὶ τὸν ποταμὸ, ἦταν ὁ κύριος χώρος κατοίκησης. Ἡ περιοχὴ ἀνοικοδομήθηκε μετὰ τὸ 475 π.Χ., οἱ οἰκίες χτίστηκαν μὲ λίθινα θεμέλια καὶ ἀπέκτεσαν τὴν ὄψη τῶν ἐλληγικῶν ἀστικῶν σπιτιῶν, μὲ αἶθριο γύρω ἀπὸ τὸ ὅποιο ἀναπτύσσονται οἱ κεντρικοὶ καὶ βοηθητικοὶ χώροι. Βρέθηκαν πλούσια σπίτια τῆς Κλασικῆς ἐποχῆς, μὲ ζωγραφισμένους τοίχους στὶς αἰθουσες ὑποδοχῆς (μὲ τίς τεχνικὲς τῆς νομογραφίας καὶ τῆς ἐγκυλιστικῆς), ἐνῶ οἱ «ἐργοντες» καὶ «ἀσχόντες» τῆς Ἑλληγιστικῆς ἐποχῆς κατοικοῦσαν σὲ μέγαρα (ὡς καὶ 3.000 τετρ. μ. ἐμβαδόν), διακοσμημένα μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα. Πολλὰ σπίτια εἶχαν μεγάλες δεξαμενὲς γιὰ τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Ἡ Κάτω Πόλη ἔχει βουλιάζει. Ἐδῶ ἦταν τὸ λιμάνι, οἱ λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις (ΛΕ = ὅ,τι ἔχει ἐντοπιστεῖ στὶς ἐνάλιες ἀνασκαφές), οἱ ἀποθήκες καὶ πιθανῶς: ἡ ψαραγορὰ (ἀναφέρεται σὲ ἐπιγραφές), οἱ χώροι γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ψαριῶν (πάστωμα κλπ.), τὰ διάφορα ἐργαστήρια, τὰ βυροδεψεῖα, τὰ βαφεῖα. Ἀποκαλύφθηκαν καὶ τμήματα τοῦ συστήματος ὑδροδότησης τῆς Κάτω Πόλης.

Ἡ πολυμερὴς ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου μὲ τὰ κράτη τοῦ ἀρχαικοῦ Αἰγαίου καὶ ἡ συμμετοχὴ στὴν Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία, μετὰ τὴ νικηφόρα ἔκβαση τῶν Περσικῶν πολέμων στὸ μεταίχμιο τῆς Ἀρχαϊκῆς μὲ τὴν Κλασικὴ ἐποχῆ, ἔδωσαν μιὰ καταπληκτικὴ ὥθηση στὴ ζωὴ τῆς Ὀλβίας.

Τὸ ἀθηναϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πλούτη τοῦ Δνείπερου, ὅπως καὶ γιὰ ὁλόκληρο τὸν Εὐξείνιο, ἐκφράστηκε τόσο στὸ πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ ἐπίπεδο (ὁ κατάπλους τοῦ Περικλῆ στὰ λιμάνια τοῦ Πόντου, ἡ μετονομασία τῆς Ἀμισοῦ σὲ Πειραιά, ἡ ἴδρυση τῶν Ἀθηνῶν στὰ κολχικὰ παράλια, ἀνατολικά τῆς Τραπεζούντας, ἡ πρόσδεση τῶν παρευξείνιων πόλεων στὸ ἄρμα τῆς Ἀθήνας) ὅσο καὶ στὸ ἰδεολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ ἐπίπεδο. Ἡ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι παντοῦ φανερῆ. Μετὰ τὸ 450, οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ ρυθμοὶ ἀλλάζουν· σὲ ὅλες τὶς μεγάλες ἰωνικὲς πόλεις, τὴν Ἰστρία, τὴν Ὀλβία, τὸ Παντικάπαιον, ἐγκαταλείπονται τὰ μικρασιατικὰ πρότυπα καὶ υἰοθετοῦνται τὰ ἀττικὰ χαρακτηριστικά. Ἀκόμα καὶ στὴ δωρικὴ Χερσόνησο, μεγαρικῆς προέλευσης ἀποικία στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τῆς Κριμαίας, ἡ ἀττικὴ ἐπιρροή στὰ δωρικὰ μνημεῖα εἶναι ἔντονη.

Ἀλλὰ καὶ στὸ κλεινὸν ἄστυ, οἱ πολῖτες ἔπρεπε νὰ ἐνσωματώσουν στὴν ἀθηναϊκὴ πατριδογνωσία τὸν ἄγνωστο καὶ πολλὰ ὑποσχόμενο εὐξεινοποντικὸ ὄριζοντα. Ὁ σύγχρονος κώδικας τῶν ἀξιῶν ποῦ διαπλάθεται παράλληλα μὲ τὴν ἐπιθετικὴ πολιτικὴ τῆς Ἡγεμονίας μετὰ τὸ 475 (ιδίως ὅμως μετὰ τὸ 462/1, ὅταν ἡ δημοκρατικὴ ἡγεσία εἶχε τὸν ἔλεγχο τῆς ἀθηναϊκῆς ἐξουσίας), χρειάζεται ἀπαραιτήτως καὶ τὰ ἐρείσματα τῆς ἱερῆς παράδοσης, δηλαδὴ τῆς μυθολογίας. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ ὑψηλόφρον καὶ ἐξόχως δυναμικὸ κλίμα, στὰ Μεγάλα Διονύσια παρελαύνουν καὶ πρωταγωνιστοῦν θεοί, ἡμίθεοι καὶ μυθικὲς φυσιογνωμίες ποῦ ἔχουν ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση μὲ τὸν Εὐξείνιο.

Ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ἀργότερα ὁ Εὐριπίδης, μοιάζει νὰ εἶχαν ἀναλάβει τὴν ἀθηναϊκοκεντρικὴ ἐρμηνεία τῶν «εὐξεινοποντικῶν» μύθων μὲ παραλλαγές, προσθήκες καὶ προεκτάσεις οἱ ὁποῖες κάλυψαν τὶς παλαιότερες ἐκδοχὲς καὶ σκίασαν τὶς ἀταίριαστες μνῆμες*. Οἱ μεγάλοι τραγικοὶ ἐπανεφέραν στὸ προσκήνιο ἥρωες, ὅπως ὁ Προμηθεὺς καὶ ἡ Μήδεια, συνδεδεμένους μὲ τόπους γιὰ τοὺς ὁποίους ἠθελαν νὰ ἀκοῦν οἱ Ἀθηναῖοι. Τὰ ὁμηρικὰ πρόσωπα, ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ φευγαλέα ὅπως ἡ Ἐκάβη, ξαναζοῦν τὸν τραγικὸ τους βίο στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ταξιδεύουν τὸ κοινὸ στὸν βορειοανατολικὸ δρόμο πέρα ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο**. Ἡ Τροία στὴν εἴσοδο τοῦ Ἑλλήσποντου εἶναι τὸ ἐφαλτήριο γιὰ τὶς εὐξεινιακὲς περιπλανήσεις. Οἱ σιτοφόρες πεδιάδες καὶ τὰ μεταλλοφόρα ὄρη πέρα ἀπὸ τὶς Συμπληγάδες ὁδηγοῦν ἀκόμα καὶ τὸν Ἀθηναῖο ἥρωα Θησέα στὴ γῆ τῶν Ἀμαζόνων (Δυτικὸς Πόντος) καὶ «ἐδιδάχθη τὸ δρᾶμα ἐπὶ ἄρχοντος Φιλοκλέους Ὀλυμπιάδι ὀγδοηκοστῆ ἔτει δευτέρῳ [458 π.Χ.] πρῶτος Αἰσχύλος Ἀγαμέμνονι, Χοηφόροις, Εὐμεινισί...»). Ἡ ἀναφορὰ στὸν Θησέα εἶναι στὶς *Εὐμεινίδες* (στ. 684-713), ὅπου ἀναφέρονται καὶ οἱ Σκυῖτες. Δυὸ δεκαετίες ἀργότερα, ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος θὰ ἐπαναλάβει τὸ «ταξίδι τοῦ Θησέα», γιὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὴ χρυσὴ ζώνη τῆς Ἴππολύτης στὰ ποντιακὰ παράλια.

* Στὴ Μήδεια ὁ Εὐριπίδης βάζει τὴν ἥρωίδα νὰ ζητήσει ἄσυλο στὸν Αἰγέα, βασιλιὰ τῆς Ἀθήνας. Ἡ σκηνὴ κρίνεται ὡς ἀλογηρὴ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὴν *Ποιητικὴ* του καὶ θεωρεῖται τὸ ἀσθενὲς σημεῖο τοῦ δράματος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπόμενους ἐρμηνευτές, ἐνῶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νεότερους φιλόλογους ψέγουν τὸν κορυφαῖο ποιητὴ καὶ τοῦ προσάπτουν ὅτι γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ φιλοδοξία τῶν Ἀθηναίων προσέθεσε μιὰ ἄσκοπη σκηνή, ἐφόσον ἡ Μήδεια σώζεται ἐντέλει μὲ τὸ ἄρμα ποῦ τῆς ἔστειλε ὁ Ἥλιος.

** Γιὰ τὴν Ἰφιγένεια καὶ τὸν Ὀρέστη στὴ χώρα τῶν Ταύρων (Κριμαία) δὲς παρακάτω σ. 212-215. Ὁ πολυταξιδεμένος Ὀρέστης ὅμως, κυνηγημένος ἀπὸ τὶς Ἑρινίες, περιπλανήθηκε καὶ στὸν «ἀργυρορρότην» Ἐβρο (Εὐριπίδης, *Ἡρακλῆς Μαιώμιος* στ. 386) καὶ ἔφτασε ὡς τὰ βῆθη τῆς θρακιῆς πεδιάδας, 135 χλμ. β. τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου: στὴ συμβολὴ τοῦ πλωτοῦ ποταμοῦ μὲ τὸν Ἄρδα, ποῦ κατεβαίνει ἀπὸ τὰ ὄρη τῆς Ροδόπης, καὶ τὸν Τόντζο ποῦ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν Αἴμο. Γιὰ νὰ ἐξαγριστεῖ, λούστηκε στὸ θρακικὸ τριπόταμο καὶ ὕστερα ἴδρυσε τὴν Ὀρεσιάδα (τὴν ὁποία ἐπανίδρυσε ὁ Ἀδριανὸς τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. καὶ τὴν ὀνόμασε Ἀδριανούπολη — σύγχρονη Edime).

“Όλα αυτά διαδραματίζονται στην αθηναϊκή σκηνή του 5ου π.Χ. αιώνα, ενώ ταυτόχρονα ταξιδεύουν με τις αθηναϊκές φορτηγίδες και τις τριήρεις στα πέρατα του Εύξεινου, για να φωτίσουν τους Έλληνες της περιφέρειας, να τους μυήσουν στην ιδεολογία του ισχυρότερου κράτους, να τους διδάξουν τη νέα τροπή της μυθολογικής παράδοσης και να τους κάνουν κοινωνούς της έκλεκτης συγγενείας τους με την Αθήνα.

Ανάλογες προσαρμογές και τοπογραφικές τροποποιήσεις έκαναν, πεντακόσια χρόνια αργότερα, και οι Ρωμαίοι. “Όχι για να εισαγάγουν δικούς τους θεούς και ήρωες στις ελληνικές και ελληνοκρατούμενες περιοχές της Αυτοκρατορίας τους, αλλά γιατί ή άδογματίστη λατρευτική κοσμολογία των Ελλήνων μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν κοινός τόπος ανάμεσα σε κατακτητές και κατακτημένους, ανάμεσα σε κατακτημένους Έλληνες και μη Έλληνες (άρχαιους λαούς της χερσονήσου του Αΐμου, της Μικράς Ασίας και της Μέσης Ανατολής). Η μόνη καθεαυτο ρωμαϊκή λατρεία που επιβλήθηκε ήταν ή λατρεία του θεοποιημένου Αυτοκράτορα.

Στα αθηναϊκά χνάρια βάδισαν, χίλια χρόνια αργότερα, και οι «Βυζάντιοι», όπως ονόμαζαν φιλάρεσκα τον έαυτό τους οι αρχαιολάτρες λόγιοι της Κωνσταντινουπόλεως. Δίχως δισταγμούς κινητοποίησαν (και αναπροσάρμοσαν) τη μυθολογία, για να καθαριάσουν και τον παραμικρότερο τόπο γύρω από την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας. Τον αναβάπτισαν και βύθισαν τις ρίζες του βαθιά στις αρχαίες ελληνικές μνήμες*. Από την είσοδο του Έλλησποντου μέχρι την έξοδο του Βοσπόρου, σε όλη τη βυζαντινή Προποντίδα, αναβίωσε ή μυθολογική παράδοση της περιοχής —σε τοπωνυμικό επίπεδο— και, αποκαθαρμένη από το θρησκευτικό της περιεχόμενο, έγινε παραμύθι. “Έτσι, οι άθνατοι ήρωες έμειναν εδώ για πάντα. Στο βοσπορινό Σωσθένιο στάθηκε ή Αργώ, για να αφιερώσουν τα πληρώματα τις άγκυρες στον Δία και τους άερόδες, στα Θεραπειά μάζεψε βότανα ή Μήδεια, στη Χάλκη των Πριγκηπονήσων ζούσε ή Κίρκη... Δέν πρέπει να θεωρηθεί άλλωστε τυχαίο τó γεγονός ότι, με έλάχιστες εξαιρέσεις, όπως ή θρακική Απολλωνία ή ή Διοσκουριάδα του Καυκάσου, οι εύξεινοποντιακοί τόποι διατήρησαν τις αρχαίες ονομασίες τους (και έτσι οι περισσότερες διασώθηκαν παραφθαρμένες μέχρι σήμερα). Ακόμα και ή προποντιακή Μητρόπολη Ηρακλείας, ή αρχαιότερη στην τάξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, κράτησε τó όνομα του πανελλήνιου ήρωα Ηρακλή. Μά και οι θρυλικές καβαλάρισσες του Πόντου επέζησαν, εφόσον ή μεσαιωνική βασίλισσά τους, ή ήρωική Μαξιμώ, πρωταγωνιστεί στα μεσοβυζαντινά έπη στο πλευρό του Διγενή Ακρίτα.

Οι Βυζαντινοί όμως, που καθαγίαζαν τους τόπους τους συνδέοντάς τους με τα άργοναυτικά και τα όμηρικά παραμύθια, ζούσαν στα ίδια γεωγραφικά μήκη και πλάτη.

Αλλά οι Αθηναίοι της Κλασικής έποχής απέιχαν μερικές εκατοντάδες μίλια από τον Βόσπορο, την Κριμαία, τον Πόντο ή την Κολχίδα. Η τροποποίηση των μύθων και ή προσαρμογή τους στις αθηναϊκές βλέψεις δέν άρχούσε. Χρειαζόταν μια πιό συγκεκριμένη γνώση του χώρου προς τον

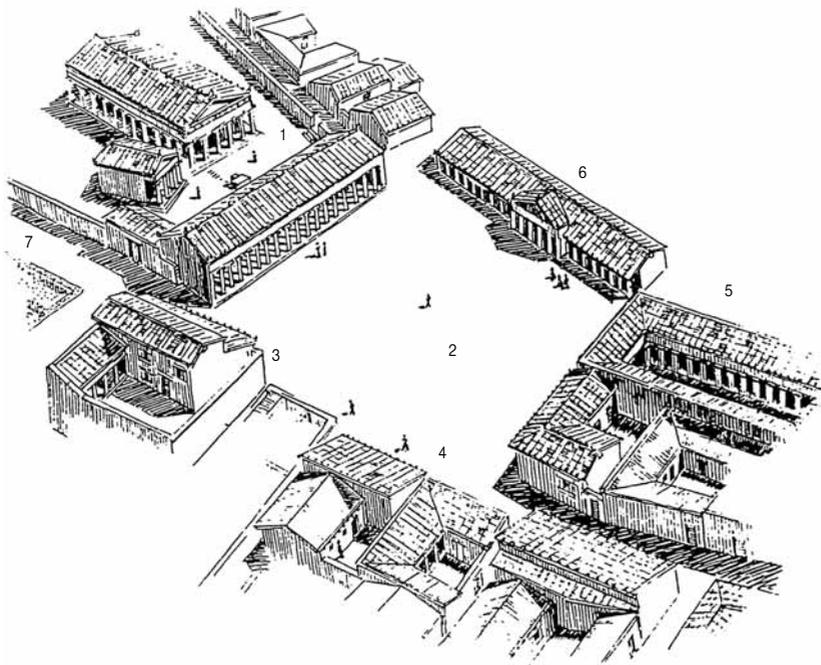
* Θέλοντας να προσδώσει αϊγλή στην Αδριανούπολη, να τονίσει την αρχαιότητά της και να τη συνδέσει με τον όμηρικό κόσμο, στον όποιο αναφέρονταν πάντα οι Βυζαντινοί, ό λόγιος του 14ου αϊ. Ίωάννης Τζέτζης άνασύρει τον μύθο του οικιστή Όρέστη. «Τό πριν μικρόν πόλιγνιον κλήσιν Όρεστιάδα, ό Άγαμέμνονας υϊός πριν έγειρεν Όρέστης· εκεί λουσθείς γάρ ποταμοίς Ιάθη της μανίας.»

158. Ό μεγάλος όμηρικός ταξιδιώτης Όδυσσέας. Μαρμάρινη κεφαλή από την έλληνορωμαϊκή Αδριανούπολη, 2ος-3ος μ.Χ. αϊ. Αρχαιολογικό Μουσείο Αδριανουπόλεως.

ὁποῖο εἶχαν στραφεῖ πλησίστιοι οἱ συμπολίτες τοῦ Περικλῆ, ὑπὸ τὴν καθοδήγησή του. Ἕνας σύγχρονος τοῦ Περικλῆ καὶ φίλος τοῦ Σοφοκλῆ ἀνέλαβε τὴ συγγραφή ἑνὸς πολυσύνθετου περιηγητικοῦ ἔργου, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ πολῦτιμο ἐγχειρίδιο ἱστορικῆς γεωγραφίας, τοπογραφίας καὶ ἐθνολογίας γιὰ τὸν Εὐξεινο καὶ τὴν ἀχανῆ χώρα τῶν Σκυθῶν καὶ Θρακῶν. Χάρη στὸν Ἡρόδοτο ἔχουμε τὴν πρώτη περιγραφή τῆς ζωῆς πέρα ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο. Τὶς πρώτες μακροσκελεῖς ἀναφορὲς στὰ ἔθνη μὲ τὰ ὁποῖα μοιράστηκαν οἱ Ἕλληνες τὰ πλοῦτη τοῦ Εὐξείνου. Ὁ σπουδαῖος αὐτὸς ἱστορικός ἦταν ὁ πρώτος ποῦ κατανόησε τὴν καταλυτικὴ σημασία ποῦ ἔχουν τὰ καταφρονεμένα στοιχεῖα τοῦ (λαϊκοῦ πολιτισμοῦ). Τὰ ἀνάξια καταγραφῆς δεδομένα, ὅπως οἱ λαϊκὲς δοξασίες καὶ οἱ κοινωνικὲς ἀντιλήψεις, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, οἱ νοοτροπίες καὶ οἱ προκαταλήψεις, τὰ σημεῖα συνάντησης ἢ ἀπόθησης τῶν διαφορετικῶν ἐθνοτικῶν ομάδων ποῦ συνυπάρχουν στὸν ἴδιο τόπο.

Ἄν πῆγε ὁ Ἡρόδοτος σὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη ἢ ἂν συγκέντρωσε πληροφορίες γιὰ πολλὰ ἀπὸ αὐτά, εἶναι δευτερεῖον ζήτημα. Πάντως, πολλοὶ μελετητὲς ὑποστηρίζουν ὅτι ἐπισκέφθηκε τὴν Ὀλβία. Καὶ ἂν πράγματι ἀγκυροβόλησε στὸ παραποτάμιο λιμάνι της, τότε θὰ γνώρισε τὴν εὐτυχισμένη πόλη τοῦ Βορρᾶ στὴν πιὸ εὐτυχισμένη περίοδο τοῦ χιλιόχρονου βίου της. Τὰ θέματα ὅμως ποῦ τὸν ἀπασχόλησαν ἦταν ἀποκλειστικὰ σκυθικά, ἴσως γιὰ αὐτὸ ἐνδιέφερε τὸ κοινὸ του. Γιὰ τοὺς πληροφοριοδότες του, τοὺς Ὀλβιοπολίτες τοῦ 450 π.Χ., δὲν ἀναφέρει παρὰ μία ἢ δύο φράσεις.

159α, β. Ἑλληνιστικὴ Ὀλβία, 3ος π.Χ. αἰ. Σχεδιαστικὴ ἀναπαράσταση καὶ κάτοψη τοῦ κέντρου τῆς Ἄνω Πόλης (τὸ 2 καὶ 3 στὸ τοπογραφικὸ σ. 201). Τὰ σχέδια εἶναι τοῦ Sergej Kryjitskij, συνεργάτη τοῦ Ἰνστιτοῦτου Ἀρχαιολογίας τοῦ Κιέβου, μέλους τῆς ἀνασκαφικῆς ομάδας τῆς Ὀλβίας. 1 = Τὸ Ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Δελφινίου: ὁ μέγας βωμὸς (1α), ὁ μνημειακὸς ναὸς τοῦ θεοῦ (1β), ὁ κομψὸς ναὸς τοῦ Διὸς (1γ) 2 = Ἡ Ἄγορά 3 = Τὸ Δικαστήριο 4 = Συγκρότημα κατοικιῶν 5 = Γυμνάσιο ἢ Θέρμες (λουτρά) 6 = Στόα μὲ καταστήματα 7 = Ὁ ἐπιμήκης ὀδικὸς ἄξονας ποῦ ὀδηγοῦσε στὸ Ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Ἰητροῦ

Στὰ («σκυθικά») του ὁ Ἡρόδοτος (Δ 1-36, 46-83, 97-142) τονίζει μὲ ἔμφαση τὴν ἀπέχθεια τῶν Σκυθῶν γιὰ ὁποιοδήποτε ξενικὸ ἔθιμο καὶ διηγεῖται τὸ ἱστορικὸ δῶο Σκυθῶν ἀριστοκρατῶν ποὺ γοητεύτηκαν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ θανατώθηκαν γιὰ αὐτὸ τὸ ἀμάρτημά τους.

Τὸ πρῶτο θῦμα ἦταν ὁ κοσμογυρισμένος σοφὸς Ἀνάχαρσης, ποὺ θέλησε νὰ ὀργανώσει μιὰ νυχτερινὴ τελετὴ πρὸς τιμὴ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν, σὰν ἐκείνη ποὺ εἶχε παρακολουθήσει στὴν Κύζικο τῆς Προποντίδας. Τὸν σκότωσε ὁ ἴδιος ὁ ἀδελφός του, ὁ βασιλιάς Σαύλιος, στὸ ἱερὸ δάσος τῆς Ἰλαίας, κοντὰ στὸν Ἀγίλλειο Δρόμο (δὲς χάρτη 26, σ. 178).

Τὸ δεύτερο θῦμα ἦταν ὁ βασιλιάς Σκύλης, γιὸς τοῦ Ἀριαπειθῆ καὶ μιᾶς Ἑλληνίδας ἀπὸ τὴν Ἰστρία. Ὁ ἑλληνοσπουδαγμένος βασιλιάς «οὐδαμῶς ἠρέσκετο Σκυθικῆ, ἀλλὰ πολλὸν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ μᾶλλον τετραμμένος...» κατέφυγε («ἐς τὸ Βορουσθενεϊτέων ἄστν»), γιὰ νὰ ἀπολαμβάνει τὴ ζωὴ του ἑλληνικά. Ἐφῆνε τὴ στρατιὰ στὸ προάστιο ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη καὶ μόλις ἔμπαινε στὴν Ὀλβία, οἱ Ὀλβιοπολίτες φρουροὶ σφάλιζαν τὶς πύλες γιὰ νὰ τὸν προστατεύσουν ἀπὸ τὰ ἀδιάκριτα μάτια τῶν ἀντρῶν του. Ἐβγάζε ἀμέσως τὰ σκυθικὰ ροῦχα καὶ φοροῦσε ἑλληνικὴ ἐσθήτα, τριγυροῦσε ὀλομόναχος στὴν πόλη, συμμετεῖχε σὲ θρησκευτικὰ τελετὰς καὶ ζοῦσε σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῶν Ἑλλήνων. Περνοῦσε πάλω ἀπὸ μὴνας ὥσπου νὰ ξαναφορέσει τὰ σκυθικὰ, ἀλλὰ σύντομα ἐπέστρεψε στὴν Ὀλβία. Ἐχτισε μάλιστα καὶ πολυτελὴ οἰκία, διακοσμημένη μὲ γλυπτὰς σφίγγες καὶ γρύπες ἀπὸ λευκὸ λίθο καὶ παντρεύτηκε μιὰ Ὀλβιοπολίτισσα. Κάποτε, ὅμως, ἐπιθύμησε νὰ λάβει μέρος στὶς βακχικὰς γιορτές. Αὐτὸ ἦταν μέγα ἀτόπημα, γιὰτὶ οἱ Σκύθες θεωροῦσαν τὸ «βακχεύειν» φριχτὸ καὶ ὄνειδίζαν τοὺς Ἕλληνες ὅτι ὁ Διόνυσος τοὺς καθιστᾷ μαινόμενους. Τὴν ὥρα ποὺ ὁ Σκύλης ἦταν ἔτοιμος γιὰ τὴν τελετὴ, ὁ θεὸς τὸν προειδοποίησε νὰ σταματήσει. Ἐριξε κεραυνὸ καὶ ἔκαψε τὸ σπίτι του. Ἀλλὰ ὁ βασιλιάς δὲν ἔδωσε σημασία. Τότε, κάποιοι Ὀλβιοπολίτης ἔτρεξε νὰ βρεῖ τοὺς Σκύθες. «Μᾶς καταγελάτε ἐπειδὴ βακχεύομε» εἶπε στοὺς ἀρχηγοὺς τῆς φρουρᾶς. «Ἐλάτε νὰ δεῖτε τώρα μαινόμενο τὸν δικὸ σας βασιλιά, κυριευμένο ἀπὸ τὸν δαίμονα (θεό)». Τοὺς ὁδήγησε κρυφὰ στὴν πόλη, τοὺς ἀνέβασε σὲ ἕναν πύργο καὶ ἀπὸ κεῖ εἶδαν οἱ Σκύθες τὸν Σκύλη νὰ περνᾷ μὲ ἕνα θίασο πανηγυριστῶν.

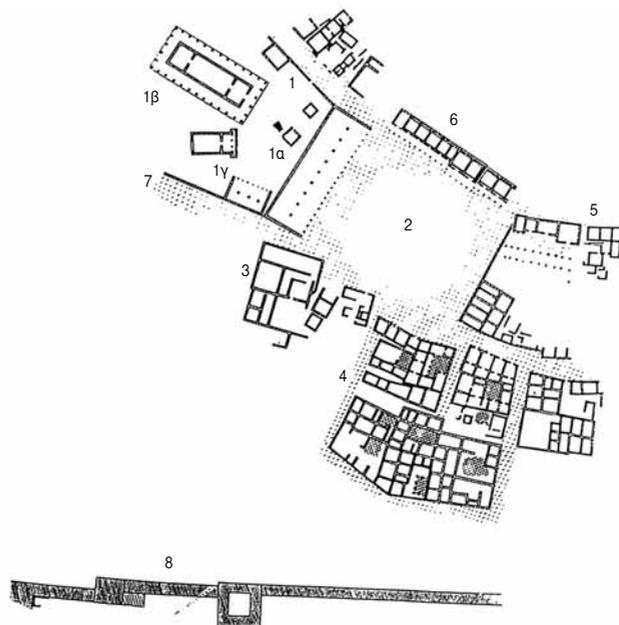
Ὁργισμένοι ἐπέστρεψαν οἱ Σκύθες στὸ προάστιο, ὅπου περιέμεναν τὸν ἀτιμασμένο βασιλιά καὶ ὅταν ἐπέστρεψαν στὸν τόπο τους τὸν ἀνέτρεψαν καὶ πέρασαν στὸ στρατόπεδο τοῦ ἀδερφοῦ του. Ὁ Σκύλης διάβηκε τὸν Δούναβη καὶ ζήτησε καταφύγιο στὴ Θράκη. Ὁ βασιλιάς τῶν Ὀδρουσῶν ὅμως, ὁ πανίσχυρος Σιτάλκης (455-424 π.Χ.), προτίμησε νὰ τὸν παραδώσει στοὺς Σκύθες ποὺ ἔφτασαν πάνοπλοι στὸν ποταμὸ, παρὰ νὰ ξεκινήσει ἕναν πόλεμο δίχως νόημα. Ὁ νέος βασιλιάς ἀποκεφάλισε ἐπιτόπου τὸν ἑλληνόφιλο ἀδερφοῦ του. Καὶ ὅμως, οἱ Σκύθες ἦταν οἱ καλύτεροι πελάτες τῶν Ἑλλήνων δημιουργῶν (χρυσόχρῳων, ἀγγειοπλαστῶν καὶ ζωγράφων).

8 = Ἡ Δυτικὴ Πύλη, πρὸς τὰ Προάστια, τὶς Νεκροπόλεις, τὶς δυτικὰς ἐξοχές.

Δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ τὰ ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Δήμητρας, τοῦ Διόνυσου, τῶν Διόσκουρων, τοῦ Ἐρμῆ, τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀγλλέα, τὸ θέατρο καὶ τὸ ἐκκλησιαστήριον (χῶρος συνάθροισης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου).

Ἀπὸ τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικὸ γνωρίζουμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ θεσμοῦ τῶν πέντε ἀρχόντων, τῶν ἑξὶ στρατηγῶν, τῶν ἑπτὰ ἢ ἐννέα θησαυροφυλάκων καὶ τοῦ σώματος τῶν ἀγορανόμων καὶ ἀστυνόμων.

(Τὸ ἀνάκτορο τοῦ Σκύθη βασιλιᾶ Σκύλη ἦταν ἤδη μνήμη τὸν καιρὸ τοῦ Ἡρόδοτου.)

Ἔλθον λοιπὸν σημαίνει εὐδαιμονία πού προέρχεται ἀπὸ τὸν πλοῦτο. Καὶ πράγματι. Τὸ ἐμπόριο μὲ τὸ Αἰγαῖο καὶ τὸ ἀνοιγμα τοῦ ἀνταλλακτικοῦ ἐμπορίου μὲ τοὺς Σκυθῆς βασιλεῖς καὶ φύλαρχους, μιὰ δραστηριότητα πού ἐπεκτάθηκε ὡς τὰ βάθη τῆς στέπας*, ἔφερε ἄφθονα πλοῦτη στοὺς μακρινούς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἐζήσαν καὶ τὶς πολιτικὲς περιπέτειες πού ἀκολούθησαν τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅταν οἱ Λακεδαιμόνιοι νίκησαν κατὰ κράτος τὴν Ἀθήνα στὸν Ἑλλησποντο (τὸ 405) καὶ καταλύθηκε τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα σὲ ὅλες τὶς φιλαθήναιες πόλεις.

Μὰ ἄς μὴν νομιστεῖ ὅτι οἱ Ὀλβιοπολίτες ἢ οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες τοῦ Βορρᾶ ἦταν ἀπλῶς πλούσιοι ἐπαρχιωῆτες πού ἀνέχονταν τὴ βαρβαρικὴ ἐπικυριαρχία καὶ ἐπεξεργάζονταν τὸν σκυθικὸ χρυσό, γιὰ νὰ φτιάχνουν τὰ ἔργα τέχνης πού παράγγελλαν οἱ πελάτες τῆς στέπας. Ἡ ποιότητα καὶ μόνον τῶν ἑλληνικῶν θησαυρῶν πού ἀνακαλύφθηκαν στοὺς σκυθικοὺς τάφους ἀρκεῖ γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅτι αὐτὰ τὰ τόσο ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐργαστήρια δὲν ἀνῆκαν σὲ κοινωνίες χρυσοθήρων ἢ ἄξεστων σιτεμπόρων, ἰχθυεμπόρων καὶ βυρσοδεψῶν. Ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα προέρχεται μιὰ ἐμμεση ἀλλὰ ἀποκαλυπτικὴ καὶ ἐξαιρετικὰ γοητευτικὴ πληροφορία γιὰ τὸν πολιτισμικὸ βίον τοῦ Εὐδώννου ἢ τοῦ βορειοδυτικοῦ Εὐζείνου. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγός, ἐπικεφαλῆς τῶν «Μυρίων» πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴν Ἀσιατικὴ τους περιπέτεια, βρέθηκε τὸ 399 π.Χ. στὰ εὐξεινοποντιακὰ παράλια τῆς Θράκης, στὴν ἀκτὴ τῆς Σαλμυδησοῦ (κάπου κοντὰ στὴ Μήδεια). Ἐκεῖ, λέει, οἱ Θράκες ληστὲς καραδοκοῦσαν νὰ ἐξοκεῖλει κανένα πλοῖο γιὰ νὰ τὸ λεηλατήσουν (ἢ ἀφιλόξενη ἀκτὴ ἦταν γεμάτη ἀπὸ κουφάρια πλοίων). Οἱ ληστὲς ἄρπαζαν ὅ,τι τοὺς φαινόταν χρήσιμο καὶ ἄφηναν ὅλα τὰ ὑπόλοιπα. Αὐτὰ τὰ ὑπόλοιπα εἶδε πεταμένα ὁ Ξενοφῶν. Μέσα σὲ ξύλινα κιβώτια ὑπῆρχαν «πολλοὶ βίβλοι γεγραμμένοι». Πάμπολλα χειρόγραφα τὰ ὁποῖα προφανῶς προορίζονταν γιὰ τὶς ἀγορὲς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἴτε τῶν θρακικῶν παραλίων εἴτε τοῦ Δνεϊστερου, τοῦ Δνείπερου καὶ τῆς Κριμαίας.

Πιστοὶ στὰ ἀθηναϊκὰ ιδεώδη, οἱ Ὀλβιοπολίτες ἀρνήθηκαν νὰ ὑποταγοῦν στὴν ἐξουσία τῶν Μακεδόνων τοῦ Φιλίππου Β' καὶ τοῦ γιοῦ του. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν περίμεναν νὰ φτάσει ὡς τὸν Ὑπανη ὁ στρατηγὸς Ζωπυρίων. Κι ὅμως, τὸ 331, ἐνῶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος κατευθυνόταν πρὸς τὸν Νεῖλο, ὁ Ζωπυρίων πολιορκοῦσε τὴν Ὀλβία. Τὰ ἔγνη μεγάλης πυρκαγιᾶς, πού ἀποκαλύφθηκαν στὶς πρόσφατες ἀνασκαφὲς στὸν οἰκιστικὸ τομέα τῆς Κάτω Πόλης, ὀφείλονται πιθανῶς στοὺς Μακεδόνες πολιορκητές. Ἡ ταπεινωμένη πόλη παραδόθηκε πρὶν ὑποστῆ ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή, γιὰ αὐτὸ καὶ κατόρθωσε νὰ συνέλθει πολὺ σύντομα. Ἡ δευτέρη περίοδος τῆς ὀλβιακῆς ἀκμῆς διαρκεῖ γύρω στὰ ἑβδομήντα χρόνια, μετὰξὺ 325 ἢ 320 καὶ 250 π.Χ., ὅταν ἀρχίζουν οἱ φυσικὲς καταστροφές (κατολισθήσεις) καὶ ἐμφανίζονται διάφορες πολεμοχαρεῖς σκυθικὲς ὀμάδες, σπρωγμένες ὡς τὴ χώρα τῶν Ὀλβιοπολιτῶν ἀπὸ τοὺς ἵπποτοξότες Σαρμάτες, πού διέλυσαν τὶς ἰσορροπίες στὴ ζωὴ τῆς στέπας.

Στὸ διάστημα τῆς ἑλληνιστικῆς ἀκμῆς, ἢ Ὀλβία εἶχε ἀναδιοργανώσει τὴν

* Ἑλληνικὰ ἔργα τέχνης βρέθηκαν σὲ «κουφάρια» (σκυθικοὺς τύμβους) βόρεια μὲν ὡς τὸν μέσο Δνείπερο (κοντὰ στὸ σημερινὸ Κίεβο) καὶ ἀκόμα βορειοανατολικότερα, πρὸς δὲ τὰ ἀνατολικά ὡς τὸν Βόλγα καὶ τὰ Οὐράλια. Ἡ Ὀλβία καὶ τὸ Παντικάπαιον ἦταν οἱ κυριότεροι προμηθευτὲς τῶν Σκυθῶν.

160. Βίον ὁ Βορυσθενίτης, κινικός φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ὀλβία. Ἐζήσε στὴν Ἀθήνα στὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καὶ σχολίασε μὲ καυστικὸ τρόπο τὸν βίον καὶ τὴν πολιτεία τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς του. Χάλκινο κεφάλι ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν.

161. Στόν ἀρχαιολογικό χώρο τῆς Ὀλβίας, ὕστερα ἀπό πολυετείς ἀνασκαφές, ἀποκαλύφθηκαν οἱ βάσεις τῆς κιονοστοιχίας τῆς β.ἀν. στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς, πού ὀδηγοῦσε στό ἀπολλώνειο Ἱερό (διακρίνεται καί ὁ μέγας βωμός). Ἡ ἐξέλιξη τῆς κυρίαρχης μιλησιακῆς καί ὀλβιακῆς λατρείας χαρακτηρίζεται ἀπό τὰ ἐπίθετα πού ἀποδόθηκαν κατὰ καιροῦς στόν θεό: Ἰατρός καί Δελφίνιος, Λύκειος, Βόρειος, Θαργύλιος, Προστάτης. Στά ὕστερα χρόνια ὑπῆρχε καί ὁ θίασος τῶν Βοραϊκῶν τὰ μέλη του λάτρευαν τόν Ἀπόλλωνα ὡς καθολική θεότητα (μιά τάση μονοθεϊστικῆς πρόσληψης τοῦ θεοῦ).

παραγωγική τῆς χώρα με περίπου 150 χωριά, ἀγροκτήματα καί ἀλιευτικές ἐγκαταστάσεις, ἐνῶ εἶχε ἀναπτύξει ἐμπορικές σχέσεις με τίς εὐξεινοποντιακές πόλεις, ἰδιαίτερα τῶν νότιων παραλίων. Σέ αὐτά τὰ χρόνια ἐπισκευάζονται τὰ τείχη, κτίζονται οἱ μνημειακές πύλες, οἰκοδομοῦνται τὰ πολυτελή μέγαρα με τὰ ψηφιδωτά δάπεδα καί τὰ πελώρια κελάρια καί εἰσέρχονται οἱ πρῶτοι Σκύθες γιά νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στό ἄστυ καί νά ἀποκτήσουν τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη. Αὐτό τὸ ἀνοιγμα ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς μακεδονικῆς ἐπέμβασης στὰ ἐσωτερικά τῆς Ὀλβίας. Ἡ ὑποδοχή τῶν ξένων, ἡ μέγιστη συνεισφορά τῶν Μακεδόνων στόν ἐλληνικό καί τόν παγκόσμιο πολιτισμό. Νά διαβοῦν οἱ (ἄλλοι) τίς πύλες τῶν πόλεων, νά ἐξοικειωθοῦν με τοὺς ἐλληνικούς θεσμούς καί τρόπους, νά ἀναζωογονήσουν με τὴ δυναμική παρουσία τους τοὺς κλειστοὺς κοινωνικοὺς ὀργανισμοὺς καί νά φτιαχτεῖ αὐτὸ τὸ μοναδικὸ ἐλληνιστικὸ κράμα πού θά δημιουργήσει τὸν οἰκουμενικὸ Ἑλληνισμό τῆς γερασμένης καί πάντα τόσο νέας καί πλούσιας Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ ὁ ὕδροβιότοπος τοῦ Βορρᾶ δὲν ἄντεξε. Οἱ Σαρμάτες εἶχαν ἐξαγριώσει τοὺς Σκύθες καί πίσω ἀπό τοὺς Σαρμάτες ἀκολουθοῦσαν πλήθη ἀκατονόμαστα πού εἶχαν μπεῖ στὴ στέπα, τὸν μοιραῖο διάδρομο τῶν ἐπιδρομῶν. Οἱ Ὀλβιοπολίτες ὑποχρεώθηκαν νά κατεδαφίσουν τὰ Ἱερά γιά νά ἐνισχύσουν τίς ὀχυρώσεις, ἀναγκάστηκαν νά δεχτοῦν τὴν προστασία τοῦ Σκύθη βασιλιᾶ Σκύλουρου καί, λίγο ἀργότερα, ἀναγκάστηκαν νά φιλοξενήσουν τοὺς ἄντρες τῆς φρουρᾶς τοῦ Μιθριδάτη Εὐπάτορα. Μὰ δέκα χρόνια μετὰ τὴ νικηφόρα προέλαση τῶν Ρωμαίων στόν Πόντο, κοιτίδα τοῦ μιθριδατικοῦ Βασιλείου, ἡ σχεδὸν ἔρημη Ὀλβία ὑπέστη τὴν τρομερὴ ἐπιδρομὴ τοῦ Βουρεβίστα. Ἀπὸ τίς ἐκβολές τοῦ Δνείπερου μέχρι τὸ στόμιο τοῦ Βοσπόρου, οἱ Γέτες καί οἱ Δακοὶ ἀπὸ τὸν Δούναβη καί τὰ Καρπάθια, ἐξαντλώντας τὰ τελευταῖα ἀποθέματα ἀντοχῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στὰ μέσα τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνα, ἔθεσαν τέλος στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαιότητος στὴν περιοχὴ. Ἔτσι, ἄνοιξε ὁ δρόμος τῆς ἐξάρτησης τῶν αὐτόνομων πόλεων καί τῶν θρακικῶν κρατιδίων ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου καί τὴν ἐν γένει Ἀνατολή. Ἡ πλήρης ὑποταγὴ τοῦ δυτικοῦ καί βορειοδυτικοῦ Εὐξείνου στοὺς Ρωμαίους ἦταν πλέον θέμα μερικῶν δεκαετιῶν.

Μετά την επιδρομή των Γετοδακῶν τοῦ Βουρεβίστα, ἡ Ὀλβία δὲν ὀρθοπόδησε ξανά. Τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ εἰσαγωγές μειώθηκαν σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε οἱ χωρικοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ φυτέψουν μερικὰ ἀμπέλια γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν τὸ κρασί τῆς χρονιάς. Ὅλα ἔδειχναν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε ὑποχωρήσει λόγω τοῦ ἐκβαρβαρισμοῦ τους. Καὶ ὅμως, ὁ Δίων Χρυσόστομος ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν πόλη στὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰώνα παρατηρεῖ ὅτι τὰ βάρβαρα ἦθη ἦταν ἐπιφανειακά. Αὐτοὶ ποὺ ζοῦσαν στὰ ρημαγμένα κτίσματα καὶ λάτρευαν τὸν Ἀπόλλωνα Προστάτη καὶ τὸν Ἀχιλλέα Ποντάρχη, ἀναζητώντας παρηγοριὰ στὰ μάγια καὶ τὶς μαγικὲς δοξασίες, δὲν ἦταν ἄμοιροι ἐλληνικῆς παιδείας. Μολονότι ὅσοι εἶχαν τὴ δυνατὸτητα εἶχαν ἐγκαταλείψει τὸν Βορυσθένη, ὑπῆρχαν καλλιεργημένοι Ὀλβιοπολίτες ποὺ παρακολουθοῦσαν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Ὅρισμένοι μάλιστα γνώριζαν ὅλον τὸν Ὅμηρο ἀπέξω!

Στὰ τέλη τοῦ 2ου αἰώνα, τὸν καιρὸ τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου (196-211 μ.Χ.), οἱ Ρωμαῖοι ἐνωμάτωσαν τὴν ταλαίπωρη τὴν Ὀλβία στὴ θρακικὴ Ἐπαρχία τῆς Κάτω Μυσίας καί, μὲ τὰ δημόσια ἔργα ποὺ ἔκαναν, προσπάθησαν νὰ ἀναζωογονήσουν τὴν οἰκονομία καὶ νὰ προσελκύσουν κόσμο στὸ συρρικνωμένο ἄστυ. Τὰ ρωμαϊκὰ τείχη μὲ τοὺς γεροχτισμένους πύργους περιέβαλλαν ἴσα-ἴσα τὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ παλαιοῦ ἀστικοῦ κέντρου, ἐνῶ στὴν Ἀκρόπολη στάθμειε ἕνα ἀπόσπασμα τῆς 11ης Λεγεώνας, τὸ ὁποῖο ἐγκατέλειψε τὸν Ὑπανη μὲ μόλις φάνηκαν οἱ πρῶτοι Γότθοι στὶς ὄχθες τοῦ Βορυσθένη.

Τὰ τελευταῖα μῆδαμινὰ ἔγνη τῆς κάποτε τρισευτυχημένης Ὀλβίας χρονολογοῦνται στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰώνα. Τὰ νεότερα ἀστικά κέντρα ποὺ χτίστηκαν στὴν περιοχὴ μετὰ τὴν ἐρήμωση τῆς Ὀλβίας χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα.

Τὰ κατάλοιπα τῆς χιλιόχρονης ζωῆς τῶν Ὀλβιοπολιτῶν στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Μπάργκ, ποὺ κάλυψε μὲ τὰ νερά του τὸ ἕνα τρίτο περίπου τῆς πόλης, ἀνασκάπτονται τμηματικὰ ἐπὶ ἑκατὸ καὶ πλέον χρόνια. Τώρα, ἡ τρίτη ἐπιστημονικὴ γενιὰ δίνει τὴ θέση τῆς στὴν τέταρτη. Ἀλλὰ ἡ συνεχὴς διάβρωση τῶν ἐδαφῶν, ὁ σοβαρὸς κίνδυνος τῶν κατολισθήσεων, ἡ μόνιμη ἀπειλὴ τῶν ἐπιδρομῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ ἡ τεράστια ἔκταση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, καθὼς καὶ οἱ ἑκατοντάδες οἰκισμοὶ στὴ σύγχρονη ἀγροτικὴ περιφέρεια, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὰ δυσεπίλυτα προβλήματα τῆς ἡρωικῆς ομάδας ποὺ μελετᾶει τὸν τόπο, ἐκεῖ ὅπου λατρευτήκαν κατὰ κόρον οἱ γιοὶ τῆς Λητοῦς καὶ τῆς Θετίδος.

Μετά τὴν πλήρη ἐγκατάλειψη τῆς Ὀλβίας, οἱ λύκοι ποὺ εἶχαν φιλοξενήσει τὴν ἐτοιμόγεννη Λητὴ γύρισαν στὰ λημέρια τους καὶ ὁ Ἀπόλλωνας δὲν ἐπέστρεψε ποτὲ στὸν Βορυσθένη. Ἐξάλλου, τὸ (ἀλάλον ὕδωρ) τοῦ δελφικοῦ Μαντείου εἶχε πλέον σιγήσει. Οἱ Γότθοι εἶχαν καταστρέψει δεκάδες πανάρχαια ἱερά καὶ ἑκατοντάδες ἐλληνικὲς πόλεις στὰ ἀνατολικά ἐδάφη τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος προίκισε τὴν πρωτεύουσα τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας του μὲ τὶς ἱερότερες ἀπολλῶνιες μνῆμες (τὸν τρίποδα τῶν Δελφῶν καὶ τὸ θεϊκὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὴν

162. Κωνσταντινούπολη, ἡ βάση τοῦ «τρίποδα» τῶν Δελφῶν. Στὸν χῶρο τοῦ βυζαντινοῦ Ἰππόδρομου σώζεται μέχρι σήμερα ἓνα τμήμα τοῦ πελώριου χάλκινου ἔργου τὸ ὁποῖο εἶχαν ἀφιέρῳσι στὸ Μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνα 31 πόλεις-κράτη μετὰ τὴν νίκη τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν στὴς Πλαταιές, τὸ 479 π.Χ. Τὸ ἱερό, καὶ τόσο συμβολικὸ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κόσμο, ἀφιέρῳμα μεταφέρθηκε στὴν πόλη τοῦ Βοσπόρου ὅταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος οἰκοδομοῦσε τὴν πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας του. Ταυτόχρονα, ὀργάνωσε μία ἀκόμα ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σασανιδῶν Περσῶν. Τὸν ἴδιο καιρὸ (324-330), στήθηκε στὸν Φόρο τοῦ Κωνσταντῖνου (περίστωη πλατεία) τὸ ἀγάλμα τοῦ Αὐτοκράτορα-οἰκιστῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως: ἓνας μαρμάρινος Ἀπόλλωνας φερμένος ἀπὸ τὴν Τροία (Ἴλιον), ποὺ τοποθετήθηκε σὲ πανύψηλο κίονα ἀπὸ πορφυρίτη λίθο τῆς Αἰγύπτου. Πόλη, Ἰούλιος 1995.

163. Ἀπὸ τὸν «τρίποδα» τῶν Δελφῶν σώθηκε στὸν Ἰππόδρομο μόνον ἡ βάση του: τὰ πλεγμένα σώματα τριῶν φιδιῶν (εἰκ. 162). Στὸ Μουσεῖο φυλάσσεται ἡ κεφαλή τοῦ ἑνὸς φιδιοῦ. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Κωνσταντινουπόλεως.

Τροία). Ὁ ἀπαίσιος αὐτοκράτορας Βάλης βρῆκε τὸν θάνατο ποὺ τοῦ ἄξιζε, προσπαθώντας νὰ κρατήσῃ μακριὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τοὺς Γότθους. Κάηκε ζωντανὸς σὲ μιὰ ἀχυροκαλύβα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη, τὸν Αὐγούστο τοῦ 378.

Τὸ ἀπώτατο ὄριο τῆς βυζαντινῆς ἄμυνας στὸν Βορρὰ ἦταν ὁ Δούναβης, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη προσπάθησε νὰ κρατηθεῖ στὸ ποτάμι ὥσπου νὰ φτάσουν καλπάζοντας οἱ Ἄβαροι. Ἡ στέπα ἀποδόθηκε στὰ ἀγρίμια τῆς καὶ σαρώθηκε ἐπὶ χίλια χρόνια ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς: γερμανογενεῖς, σλαβογενεῖς, μογγολογενεῖς καὶ τουρκογενεῖς. Ὡστόσο, πέρα ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ Βορυσθένη-Δνείπερου διάφοροι λαοὶ ἀπὸ τὸν ρωσικὸ καὶ τὸν σκανδιναβικὸ Βορρὰ —οἱ ἀνατολικοὶ Σλάβοι, οἱ Λευκορώσοι, οἱ Βίκινγκς, γνωστοὶ μὲ διάφορα ὀνόματα στοὺς Βυζαντινοὺς— μετακινήθηκαν πρὸς τὴν κεντρικὴ ζώνη τῶν δασῶν στὴ διάρκεια τοῦ βου αἰῶνα. Ὁ μῦθος λέει ὅτι τρεῖς ἀδελφοί, ὁ Κί, ὁ Τσέκ καὶ ὁ Κόριβ, καθὼς κατέβαιναν κάθε Ἀπρίλιο τὸν Δνείπερο καὶ γνώριζαν καλὰ τὴ ρωσικὴ γῆ, ἔφτιαξαν ἓναν πρῶτο μικρὸ οἰκισμὸ στὸ μέσον περίπου τῆς διαδρομῆς, στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Δνείπερου. Αὐτὸς ὁ οἰκισμὸς ἐγίνε τὸν 9ο αἰῶνα ἡ πρωτεύουσα τῆς πρώτης ρωσικῆς Ἡγεμονίας. Τὸ Κίεβο, («ἡ μητέρα τῶν ρωσικῶν πόλεων»), ἀπέχει περίπου 1.000 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα.

(«Εἰς δὲ τὰ ὑψηλότερα τοῦ Δανάπρεως [Δνείπερου] μέρη κατοικοῦσιν οἱ Ρῶς, δι' οὗ ποταμοῦ ἀποπλέοντες, πρὸς Ρωμαίους ποιοῦνται τὴν ἄφιξιν»), γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος τὸν 10ο αἰῶνα. Ἀπὸ δῶ μεταφέρονταν τὰ δέρματα, οἱ γοῦνες καὶ κυρίως τὰ καστόρια ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ «γουνάριοι» καὶ οἱ «καλλιγάριοι», δηλαδὴ οἱ γουναράδες καὶ οἱ ὑποδηματοποιοὶ τῆς πολυάνθρωπης Κωνσταντινούπολης. Ἔτσι, στὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια, ὁ ἄξονας Νιέμεν – Πρίπετ – Ντνίπερ (τὸ δίκτυο τῶν πλωτῶν ποταμῶν ποὺ ξεκινáει ἀπὸ τὴ Βαλτικὴ) ὀνομάστηκε «ὁ δρόμος ἀπὸ τοὺς Βαράγκους στοὺς Ἑλληνας» καὶ «γχερετσέσκι πούτ»), ἑλληνικὸς δρόμος, γιὰτὶ μέσω αὐτοῦ τοῦ ποταμόδρομου κατέβαιναν οἱ Σκανδιναβοὶ στὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἀναζητώντας τὸν ἥλιο τοῦ Νότου, πελατεία γιὰ τὰ γουναρικά καὶ τὰ κεχριμπάρια τους, καὶ μισθοφορικὴ δουλειὰ στὴν προσωπικὴ φρουρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα.

Αὐτὸς ὁ παλαιότατος ναυτικὸς λαὸς, ποὺ κυριαρχοῦσε στὴ Βαλτικὴ, ἦταν φυσικὸ νὰ καλλιεργήσῃ τὶς ἱκανότητες τοῦ ἔμπορα καὶ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ μεταπράτη καὶ μεσάζοντα. Μόλις ἔλιωναν οἱ πάγοι στὰ ποτάμια καὶ στὶς λίμνες οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βορρὰ ξεκινοῦσαν γιὰ τὸν Νότο. Στόχος τους ἦταν νὰ φτάσουν στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ παραμυθένιο Μίγλιγκαρντ τῶν σκανδιναβικῶν «σάγκκα». Στὸν δρόμο τους ἐβρισκαν τοὺς διάφορους ἀνατολικοσλαβικοὺς λαοὺς. Τοὺς ἔμαθαν πῶς νὰ φτιάχνουν μονόξυλα καὶ πῶς νὰ τὰ χειρίζονται καὶ τοὺς εἰσήγαγαν ἔτσι κι αὐτοὺς στὸν ποταμόδρομο. Ὅταν ἄφηναν τὰ δάση κι ἔμπαιναν στὴ ζώνη τῆς στέπας συναντοῦσαν τοὺς διάφορους ἡμιεγκατεστημένους τουρκογενεῖς λαοὺς. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀγόραζαν ἄλογα, βοοειδῆ καὶ πρόβατα, γιὰτὶ κανένα ἀπὸ τὰ ζῶα αὐτὰ δὲν ὑπῆρχε οὔτε στὴ δασικὴ ζώνη οὔτε στὸν Βορρὰ. Κι ὅταν πιά ἄφηναν πίσω τους τὸν Δνείπερο κι ἔβγαιναν στὴν εἴσοδο τοῦ κόλπου, στὸ Μπάγκ Λιμάν,

ἐκεῖ, στὸ νησί Μπερεζάν (τὴν ἀρχαία Βορυσθενίτιδα ἢ νῆσο τοῦ Ἁγίου Αἰθερίου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς), σταματοῦσαν γιὰ νὰ ξεκουραστοῦν δυὸ-τρεῖς μέρες. «Καὶ πάλιν τὰ αὐτῶν μονόζυλα, εἰς ὅσας ἂν λίπωνται χρεῖας, περιποιοῦνται, τὰ τε ἄρμενα καὶ τὰ κατάρτια καὶ τὰ αὐχένια, ἅπερ ἐπιφέρονται», γράφει ὁ Πορφυρογέννητος ποὺ περιγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια ὅλο τὸ ταξίδι ἀπὸ τὸ Νεμογαρδάς-Νόβγκοροντ, τὴ Μιλινίσκαν-Σμολένσκ καὶ τὸ κάστρον Κιοάβα-Κιέβο ὡς τὴ θάλασσα. Ὅταν ἀφήσουν τὴ νῆσο τοῦ Ἁγίου Αἰθερίου-Μπερεζάν, ἀκολουθώντας τὴν ἀκροθαλασσιά, πᾶνε στὶς ἐκβολὰς τοῦ Δνειστερου καὶ παραπλέουν τὰ δυτικὰ παράλια, ὥσπου νὰ φτάσουν στὴ βυζαντινὴ Μεσημβρία.

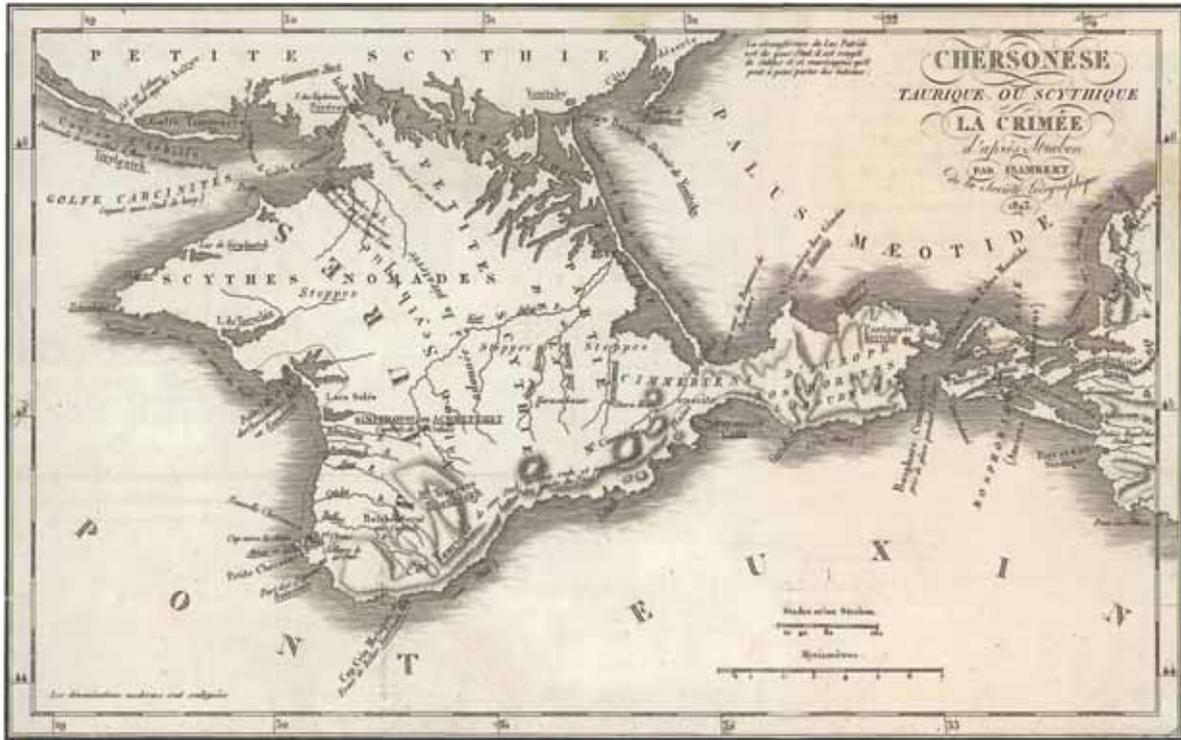

164. Ὁ στόλος τῶν Βυζαντινῶν, «οἱ ρωμαῖοι» στὸ εἰκονογραφημένο χειρόγραφο, νικᾷ τὸν στόλο τῶν Ρώσων, «οἱ ρῶς».

Ἄλλοτε ἔρχονταν στὸ Βυζάντιο γιὰ νὰ πουλήσουν τὰ ἐμπορεύματά τους. Ἄλλοτε γιὰ νὰ ληστεύουν τοὺς παραθαλάσσιους οἰκισμοὺς τῆς Θράκης. Κι ἄλλοτε, ὅπως τὸ 911, γιὰ νὰ χτυπήσουν τὸ ὑπέρλαμπρο Μίγγλιγκαρντ. Μερικὰ μέλη τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῶν Ρώσ, ὅπως καὶ ὀμάδες πολεμιστῶν τῆς σκανδιναβικῆς ἀρχουσας τάξης, ἔρχονταν νὰ βροῦν δουλειὰ ὡς μισθοφόροι στὸν στρατὸ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς βόρειους μισθοφόρους οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς ὀνόμαζαν Βαράγκους. Καὶ τὸ 988, ὁ πρίγκιπας τοῦ Κιέβου Βλαδίμηρος ἔστειλε ἕνα σῶμα 6.000 Βαράγκων γιὰ νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου Β', ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἐπανάσταση τῶν διοικητῶν τῆς Μικρῆς Ἀσίας.

Ἔτσι, ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν ἀποστολὴ τοῦ 988 ξεκίνησε μιὰ μεγάλη ἱστορία. Ὁ πρίγκιπας Βλαδίμηρος ἀπάστηκε τὸν Χριστιανισμό γιὰ νὰ παντρευτεῖ τὴν πορφυρογέννητη Ἄννα, τὴν ἀδελφὴ τοῦ Αὐτοκράτορα καί, μετὰ τὸ 989, χιλιάδες Ρῶσοι βαφτίστηκαν στὰ νερὰ τοῦ Δνειπερου.

Μετὰ τὴν Ἄννα, ἑκατοντάδες Βυζαντινοὶ ἀνέβηκαν τὸν Δνειπερο γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ Κιέβο, τὴ «χρυσὴ πρωτεύουσα», ποὺ ὀνομάστηκε καὶ «Νέα Κωνσταντινούπολις». Γιὰ ὅλους αὐτοὺς ὅμως καὶ γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου θὰ μιλήσουμε λίγο παρακάτω. Γιατὶ θὰ πρέπει πρῶτα νὰ δοῦμε τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε σὲ σχέση μὲ τὸν Δνειπερο, τοὺς λαοὺς τῆς στέπας καὶ τῶν δασῶν, ἢ βυζαντινὴ Χερσῶν, ἢ πόλις-κλειδὶ γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς βόρειας καὶ βορειοδυτικῆς Μαύρης Θάλασσας.

Χάρτης τῆς Κριμαίας, Γαλλικὴ Γεωγραφικὴ Ἑταιρεία, ἔκδοση τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνος, Παρίσι 1824.

(χάρτης 29)

Ἡ Χερσόνησος τῆς Κριμαίας

Ἡ χώρα τῶν Ταύρων καὶ τῶν Σκυθῶν: ἡ Ταυρικὴ ἢ Σκυθικὴ χερσόνησος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων

Ἡ χώρα τῶν Γότθων: ἡ Γοθθία τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ νότια ἀκτὴ τῆς: ἡ Περατεία τῶν Τραπεζουντιῶν

Στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Κριμαίας, τὸ τέλμα ποὺ σχηματίζεται ἀνάμεσα στὸν κεντρικὸ κορμὸ τῆς Οὐκρανίας καὶ τὸ κορμὶ τῆς χερσονήσου ὀνομαζόταν Ἀχιλλεῖος Δρόμος (ἀλιτενὴς χερρόνησος, ἀμμώδης, ὕδωρ ἔχουσα ὀρυκτὸν), λέει ὁ Στράβων). Καταλήγει νότια στὸν Καρκινίτη κόλπο (αἰετομεγέθης, ἀνέχων πρὸς τὰς ἄρκτους ὅσον ἐπὶ χιλίους σταδίους). Στὰ βορειοανατολικά, τὸ ἐκτεταμένο τέναγος ποὺ χωρίζει τὴ χερσόνησο ἀπὸ τὴ ρηχὴ θάλασσα τοῦ Ἄζοφ καὶ τὴν οὐκρανικὴ στέπα ὀνομαζόταν Σαπρὰ λίμνη (αἰετώδης δ' ἐστὶ σφόδρα, οἱ γὰρ ἄνεμοι τὰ τέναγρη ῥαδίως ἀνακαλύπτουσιν, εἴτα πάλιν πληροῦσιν, ὥστε τὰ ἔλη τοῖς μείζουσι σιάφεσιν οὐ περάσιμά ἐστιν)). Δὲς καὶ Ἄζοφική, χάρτη 32. Ἔτσι σχηματίζεται ἕνας στενότατος ἰσθμὸς, μήκους 18 γλμ. καὶ φάρδους 10 γλμ. Αὐτὸς ὁ ἀχένας (ἰσθμὸς Περεκόπ) ἐνώνει τὸ σχεδὸν νησί τῆς Κριμαίας μὲ τὴ στεριά.

Ἡ ἔκταση τῆς χερσονήσου εἶναι 25.500 τετρ. γλμ. καὶ τὸ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς γύρω στὰ 300 γλμ. Οἱ πεδινές τῆς ἐκτάσεις, ποὺ συνεχίζουν τὴ στέπα τοῦ Βορρᾶ, καλύπτουν γύρω στὰ 80% τῆς ἐπιφανείας τῆς. Στὸν νότο ὅμως, ὑψώνονται σὰν τείχη τὰ βουνὰ ποὺ χωρίζουν τὴν πεδιάδα ἀπὸ τὴ νότια παράλια ζώνη (ψηλότερη κορφή Roman Kosh 1.545 μ.).

Ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς αἰγιαλός, χάρις στὰ βουνὰ πίσω του, ἦταν τελείως προστατευμένος καὶ ἀπὸ τίς ἐπιδρομὲς τῶν λαῶν ποὺ διασχίζαν τὴ ζώνη τῆς στέπας καὶ ἀπὸ τὸ ρωσικὸ ψύχος καὶ τοὺς παγεροὺς βοριάδες.

Ὁ αἰγιαλός, ἀπὸ τὰ νοτιοδυτικὰ ὅπου βρισκόταν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ Χερσόνησος, ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κράτη καὶ τὰ πιὸ ὀργανωμένα τοῦ Εὐξείνου, μέχρι τὰ νοτιοανατολικά ὅπου βρισκόταν ἡ ἀρχαία Θεοδοσία, εἶναι μέχρι σήμερα ἡ μεσογειακότερη περιοχὴ τοῦ Βορρᾶ.

Στο νοτιότερο άκρο τής δυτικής Κριμαίας, σέ μιá βραχύδη χερσόνησο πού σχηματίζει ένα εξαιρετικό λιμάνι, ή τσαρίνα Αικατερίνη ή Μεγάλη (1762-1796) έχτισε τó 1784 τόν ναύσταθμο τού αυτοκρατορικού στόλου τής Μαύρης Θάλασσας και ίδρυσε δίπλα στή ναυτική βάση τή Σεβαστόπολη (Sevastopol), μιá πολιτεία για τόν ναύσταθμο. Τó «Έλληνικό Σχέδιο» για τή ρωσική κυριαρχία στή μαυροθαλασσίτικη λεκάνη και τήν αναβίωση τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας υπό μοσχοβίτικη διακυβέρνηση είχε πλέον περάσει στο στάδιο τής υλοποίησης.

‘Ο «άσθενής τού Βοσπόρου» είχε άρχισεί νά χάνει τόν έλεγχο τών θαλασσών, όταν ó ρωσικός στόλος καταναμάχησε τόν óθωμανικό στό άνατολικό Αιγαίο, στο στενό μεταξύ Χίου και Μικράς Ασίας τόν Ιούνιο τού 1770 (ναυμαχία τού Τσεσμέ). Άλλά για νά φτάσουν οι Ρώσοι ως τó Αιγαίο είχαν αναγκαστεί νά κατεβάσουν τόν στόλο τής Βαλτικής, μέσω Γιβραλτάρ! Η Μαύρη Θάλασσα ήταν από τόν 15ο αιώνα μιá óθωμανική (λίμνη). Μόλις τελείωσε αυτή ή φάση τού άτελείωτου ρωσοτουρκικού πολέμου, οι δύο Αυτοκρατορίες υπέγραψαν σέ ένα τουρκοχώρι τού Δόν τή ρωσοτουρκική Συνθήκη πού έπρόκειτο νά αλλάξει τήν όψη τής Μαύρης Θάλασσας: στο Κιουτσούκ Καϊναρτζί, τó 1774, ó ήττημένος Σουλτάνος παραχώρησε στή Ρωσία στρατηγικές θέσεις στον μαυροθαλασσίτικο Βορρά (óθωμανικά κάστρα στις έκβολές τού Δνειστερου και στα στενά τού Κέρτς), τής παρέδωσε τήν Αζοφική και τή γύρω στέπα, άποδέχτηκε ότι υπήρχαν ρωσικά ενδιαφέροντα στο ύποτελές στους Όθωμανούς ταταρικό Χανάτο τής Κριμαίας (ή Ρωσία τó προσάρτησε εντέλει στα έδάφη της τó 1783) και αναγνώρισε τούς Τσάρους ως τούς πνευματικούς προστάτες τών Όρθοδόξων Χριστιανών υπηκόων του. Έτσι, δημιουργήθηκε ή διοικητική περιφέρεια τής Νέας Ρωσίας, δηλαδή ή νότια Ρωσία ή ή Ρωσία τού Βορρά τής Μαύρης Θάλασσας, μιá σχεδόν έρημη περιοχή, εντελώς ανεκμετάλλευτη, άφιλόξενη και έχθρική, με έλάχιστο πληθυσμό*.

Η ανάπτυξη τής Νέας Ρωσίας ξεκίνησε με τή ναυπήγηση τού στόλου τής Μαύρης Θάλασσας, τήν κατασκευή τού ναυστάθμου στο κριμαϊκό λιμάνι (εκεί όπου ναυλοούσε και ó μαυροθαλασσίτικος στόλος τής Σοβιετικής Ένωσης ως τόν Αύγουστο τού 1991) και τήν ίδρυση παρευξείνων πολιτειών, οι περισσότερες από τις όποιες βαφτίστηκαν με ελληνικά όνόματα (Χερσών, Σεβαστόπολη, Συμφερόπολη, Θεοδοσία, Εύπατορία και Όδησσός τó 1794), όνομασίες πού παρέπεμπαν στήν (αιωνική λίμνη) τής πανίσχυρης Μιλήτου ή στή (βυζαντινή λίμνη) τής κραταιάς Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχώς, ή Τσαρίνα και ó ευνουμένός της Ποτέμκιν βιάστηκαν. Έχοντας μιá εντελώς άσφαή εικόνα τού ένδοξου ελληνικού παρελθόντος, όνομάτισαν τις νέες πόλεις στα κουτουρού. Μόνον ή Θεοδοσία συνέπεσε με τή Θεοδοσία τής Αρχαιότητας, ενώ ή Σεβαστόπολη βρέθηκε από τόν Καύκασο στήν Κριμαία. Πάντως, για νά προσδώσει αίγλη και ιστορικό βάθος στις νέες κτήσεις, ή Ακαδημία τής Αγίας Πετρούπολεως όργάνωσε τις πρώτες ένθουσιώδεις έπιστημονικές αποστολές στον Νότο. Έτσι έντοπίστηκαν, τó 1794, οι αρχαιότερες στις έκβολές τού Μπάγκ και ταυτίστηκαν με τήν πόλη τής Όλβίας. Παράλληλα, κάθε άξιωματικός τού στρατού πού επέβλεπε τά έργοτάξια είχε ενημερωθεί ότι έπρεπε νά αναφέρει στο αυτοκρατορικό Έρμιτάζ ότιδήποτε αρχαιο έπεφτε στήν αντίληψη του στή διάρκεια τών έργων για τή θεμελίωση στρατιωτικών ή άλλων δημοσίων κτισμάτων. Συνήθως έπαιρνε έντολη από τó κέντρο νά διεξαγάγει (άνασκαφές) πριν προχωρήσουν τά έργα. Έτσι, οι πρώτες έντυπωσιακές άποκαλύψεις όφείλονται στον αρχαιολογικό οϊστρο και τόν πατριωτισμό τών στρατιωτικών τού 1800.

Η «αρχαιολογία τών στρατηγών» (έγκαινιάστηκε τó 1769, στήν αρχή τού Ρωσοτουρκικού πολέμου 1769-1774, με τήν άποκάλυψη ενός πλούσιου σκυθικού τύμβου στήν

165. Έπιτύμβια στήλη από τή Χερσόνησο, 3ος π.Χ. αί. Σεβαστόπολη, Ιστορικό-Αρχαιολογικό Μουσείο.

Για τήν άρχαία Χερσόνησο-βυζαντινή Χερσώνα, δες και σ. 231-237 και χάρτη 33.

* Για τούς συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς τής ταταρικής Κριμαίας και τήν ομαδική τους έξοδο προς τήν έρημη Αζοφική, εκείνη τήν εποχή, δες Κεφάλαιο Ε΄.

166. Ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, 4ος π.Χ. αἰ.
Ἐξαίρετο ζωγραφικὸ ἔργο τῆς
Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, λεπτομέρεια
ἀπὸ μιᾶ σκηνῆ πὺν διακοσμῆ
ἐλεφαντοστίνη σαροφάγο.
Βρέθηκε τὸ 1830, σὲ σκυθικὸ τάφο
κοντὰ στὸ Κέρτς.
Ἑρμιτάζ, Ἀγία Πετρούπολη.

* Οἱ μικροὶ κλῆροι ἦταν γύρω στὰ
110-150 στρέμματα, οἱ μεγαλύτεροι
ἔφταναν τὰ 330 στρέμματα. Τὰ 265
στρέμματα ἦταν ὁ πιὸ διαδεδομένος
συντελεστής στὴ διανομὴ τῆς γῆς
(1 στρέμμα = 1.000 τ.μ.). Ὑπῆρχαν
δημόσια καὶ ιδιωτικὰ κτήματα καὶ
γῆ πὺν ἀνῆκε στὰ ἱερά.

Ἀζοφικῆ) περιορίστηκε κυρίως στὰ σκυθικὰ τῆς Νέας Ρωσίας καὶ ἀπέδωσε πολυτελῆ
καὶ πολύτιμα ἔργα ἑλληνικῆς τέχνης πὺν βρέθηκαν στοὺς μνημειακοὺς τάφοι τῶν
Σκυθῶν. Οἱ ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες ὅμως ἔτυχαν ἐγκαίρως τοῦ ἐνδιαφέροντος ὀρισε-
μων σπουδαίων ἐρασιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν νὰ διασώσουν ὅ,τι ἔπεφτε στὴν
ἀντίληψή τους εἴτε συλλέγοντας ὑλικὸ σκορπισμένο στὰ παλαιὰ ὀθωμανικὰ κάστρα,
ὅπως αὐτὸ στὸ Κέρτς, εἴτε σχεδιάζοντας τὰ ὀρατὰ κατάλοιπα πὺν εἶχαν ἐπιζῆσει ὡς
τὰ 1820-1840. Καὶ εὐτυχῶς. Γιατὶ πρὶν ἀρχίσουν οἱ συστηματικὲς ἀνασκαφὲς ἐκεῖ
ὅπου οἱ Μιλήσιοι εἶχαν ἰδρύσει δεκάδες ἀποικίες, γιὰ νὰ ζώσουν τὴν εἴσοδο τῆς
Ἀζοφικῆς, ἄρχισε ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ δὲν ἔμεινε τίποτα ὄρθιο. Πέτρα
πέτρα ξυλώθηκε τὸ ἀρχαῖο Παντικάπαιον γιὰ νὰ χτιστεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ
τὸ Κέρτς τοῦ 1850, μιὰ σπουδαία λιμενικὴ πολιτεία σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ στρατηγικότερα
σημεῖα τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Ἐκτοτε, οἱ ἐπιστήμονες θὰ βρίσκονται μονίμως ἀντιμέτωποι μὲ τὰ ἀναπτύξιακὰ
σχέδια κυβερνητῶν καὶ τὰ ὀράματα κοινωνιῶν πὺν ἀδιαφόρησαν γιὰ τὸ φυσικὸ καὶ
ἱστορικὸ περιβάλλον τοῦ τόπου τους. Πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅμως ὅτι παρὰ τίς
πολιτικὲς, κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς ἀντιζοότητες πὺν εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ
ἀρχαιολόγοι (γνωστὲς λίγο-πολύ σὲ ὀλόκληρη τὴν ἀναπτυσσόμενη Ἀνατολή) καὶ παρὰ
τὴν ὑπαρξὴ αὐστηρῶς ἐλεγχόμενων στρατιωτικῶν περιοχῶν στὰ σοβιετικὰ παράλια, ὁ
εὐξείνοποντιακὸς Βορρὰς διαθέτει ἀρχαιολογικὴ παράδοση ἐνάμισι αἰῶνα. Ἀπὸ αὐτὴ
τὴν παράδοση πηγάζει καὶ ἡ ἀλματώδης ἀνάπτυξις τῆς ἔρευνας τὰ τελευταῖα χρόνια,
σὲ πρωτοποριακοὺς τομεῖς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ προβληματισμοῦ. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς
τοὺς τομεῖς εἶναι ἡ μελέτη τῆς ὑπαίθρου τῶν ἀρχαίων πόλεων, ἡ ἀνίχνευσις τῆς ὀργά-
νωσις τῆς χώρας καὶ τῆς ἐξάρτησῆς τῆς ἀπὸ τὴν πόλιν, ἡ μελέτη τοῦ τρόπου μὲ τὸν
ὀποῖο γινόταν ἡ διανομὴ τῆς γῆς, τὸ ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς, οἱ τρόποι καὶ τὸ εἶδος τῆς
καλλιέργειας, ἡ ἱστορικὴ ἀποκατάστασις ἐντέλει τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς
ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου σὲ αὐτό.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς διεπιστημονικῆς ἔρευνας πὺν διεξάγεται στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο
τῆς Κριμαίας, στὴν περιοχὴ τῆς δωρικῆς Χερσονήσου, φαίνεται ὅτι ἀνοίγουν ἓνα νέο
κεφάλαιο στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία. Πουθενὰ ἄλλῶ δὲν ἔχει μελετηθεῖ τόσο
συστηματικὰ ἡ ὑπαίθρος χώρα μιᾶς πόλεως-κράτους ὅσο στὰ περίχωρα τῆς σύγχρονης
Σεβαστούπολης, ὅπου εἶχαν τὰ κτήματά τους οἱ Χερσονησίτες. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ
χερσονησιακοῦ κτηματολογίου μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ περπατήσουμε στὰ ἀρχαία
κτήματα μὲ τοὺς χαμηλοὺς φράχτες, πὺν χώριζαν τὸ ἐσωτερικὸ τῆς κάθε ἰδιοκτησίας
σὲ ἀμπελώνα, περιβόλι καὶ βοσκοτόπι, καὶ νὰ γνωρίσουμε μιὰ καλὰ ὀργανωμένη
κοινωνία πὺν διέπεται ἀπὸ τίς δημοκρατικὲς ἀρχὲς τῆς ἱσονομίας καὶ τῆς δίκαιης
κατανομῆς τῆς γῆς: τὸν καιρὸ τῆς μεγάλης ἀκμῆς (τὸν 4ο π.Χ. αἰ.), ἡ καλλιεργήσιμη
χώρα ἦταν μοιρασμένη σὲ περίπου 400 μικροὺς καὶ μεσαίους κλῆρους* τὰ περισσότερα
κτήματα ἦταν κλῆροι 265 στρεμμάτων*.

Ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια κυριαρχοῦσε στὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια γύρω ἀπὸ τὸ ἄστυ καὶ τὸ
περίσσειμα τῆς οἰνοπαραγωγῆς στελνόταν γιὰ πούλημα στὴν Ὀλβία καὶ τίς ἄλλες
ἀγορὲς τοῦ Εὐξείνου. Τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ., ὅταν ἡ χώρα ἐπεκτάθηκε
πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Κριμαίας καὶ ἔφτασε μὲχρι τὰ σύνορα τῆς ἐπικρατίας τῶν
Ὀλβιοπολιτῶν, στὰ νέα κτήματα καλλιεργήθηκε κυρίως σιτᾶρι. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πὺν
συρρέουν στὴ Χερσονήσο μέτοικοι ἀπὸ τὰ ἀπέναντι παράλια. Οἱ μετανάστες ἀπὸ τίς
πόλεις τῆς Θράκης ἐγκατέλειπαν τὸν τόπο τους γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὸν αὐταρχισμὸ
τοῦ βασιλιᾶ Λυσίμαχου, ἐνῶ οἱ Καλλατιανοὶ ἐκδιώχθηκαν ἀπὸ τὰ πατρογονικά τους,

έπειδή πρωτοστάτησαν στην επανάσταση έναντι του Μακεδόνα μονάρχη. Οί όμογάλακτοι Χερσονησίτες (Κάλλατις και Χερσόνησος ήταν άποικίες τής 'Ηράκλειας του Πόντου) τους μοίρασαν τὰ βορινά σταροχώραφα. Μά οί καλές μέρες δέν κρατοῦν αιώνια. 'Η σκυθική ἐξάπλωση πρὸς τὰ ἑλληνικά παράλια τής Κριμαίας τις πρώτες δεκαετίες του 3ου π.Χ. αἰ. (ὅπως και ἡ ἐμφάνιση τῶν Κελτῶν κατακτητῶν στὰ ἀπέναντι παράλια) δημιούργησε πολιτική και κοινωνική ἀναταραχή και ἄλλαξε τις ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων. Οί μικροί και μεσαῖοι κτηματίες ἄρχισαν νὰ πουλᾶνε τὴ γῆ γιὰ νὰ ἐξασφαλιστοῦν πίσω ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ ἄστεως. 'Η συγκέντρωση τῆς γῆς στὰ χέρια τῶν ἰσχυρῶν γαιοκτημόνων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα και τὴν ἀνατροπὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος: τὴν ἀριστοκρατική διακυβέρνηση ἀνάλαβε ἡ ὁμάδα τῶν ὀλιγαρχικῶν, γύρω στὰ 250 π.Χ.

'Η κοινωνική ἀνησυχία γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Σκυθῶν και τὸν διαφαινόμενο ἐκβαρβαρισμὸ τῆς ὑπάλθρου, ἐπῆρεσε και τις θρησκευτικές δοξασίες τῶν Χερσονησιτῶν. Οί φοβισμένοι Εὐξείνουπόντιοι τοῦ Βορῶ ἔνωσαν μεγάλη ἀνακούφιση ὅταν μαθεύτηκε στὰ πέρατα τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκουμένης ὅτι στοὺς Δελφούς ὁ Ἀπόλλωνας εἶχε κάνει τὸ θαῦμα του και ἔσωσε τὸ ἱερὸ Μαντεῖο ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Κελτῶν, φράζοντάς τους τὸν δρόμο μὲ ἕναν κατακλυσμὸ ἀπὸ βράχους τοὺς ὁποίους ξεκόλλησε ἀπὸ τὸν Παρνασσό. Οί Βάρβαροι πῆραν πίσω-μπρὸς τὰ μονοπάτια καθὼς εἶδαν (τὸν οὐρανὸ νὰ τοὺς πέφτει στὸ κεφάλι). "Ἐτσι, χάρις στὶς κατολισθήσεις πὸν προκλήθηκαν μᾶλλον ἀπὸ σεισμική δόνηση, ἀπεφύχθη ἡ κελτογαλακτική λεηλασία. Τὸ γεγονός συνέβη τὸ 278 π.Χ. 'Η λατρεία τῆς θεϊκῆς τριάδας, Λητώ, Ἀπόλλων, Ἄρτεμις, ἀπέκτησε οὐσιαστικότερο νόημα. Στὸν τόπο ὅπου δέσποζε ἡ μεγάλη Παρθένος θεὰ Ἄρτεμις, οί Χερσονησίτες μετέτρεψαν κελάρια κι ἄλλους ὑπόγειους χώρους στὰ σπίτια τους σὲ προσκυνητάρια και οἰκιακὰ ἱερά, γιὰ νὰ φέρουν κοντὰ τους τὴ Λητώ και τὰ παιδιά της και νὰ προσεύχονται στὴ δυναμική τριάδα νὰ κρατήσει μακριὰ τοὺς Σκύθες και ὅτι ἄλλο ἀπειλοῦσε τὴν ἀτομική-οικογενειακή τους ἡρεμία. Ὁ δημόσιος βίος, τὸ κοινὸ αἶσθημα τῶν πολιτῶν, οί θεοὶ τῆς πόλεως και ἡ δημόσια ἐκφραση τῆς λατρείας εἶχαν ἀρχίσει νὰ ξεφτίζουν, ὅταν ὁ βασιλιάς Σκύλουρος ἔχτισε τὴ Νεάπολη, τὸ πρῶτο σκυθικὸ ὄχυρὸ στὴν ἐνδοχώρα τῆς Κριμαίας.

Τὸ ἐπίτευγμα τῆς πολυετοῦς ἀνασκαφικῆς ἐργασίας στὴ νοτιοδυτικὴ Κριμαία εἶναι ὅτι ἐπανασύστησε τὸ πρῶτοτυπο μιᾶς δωρικῆς πόλεως-κράτους και ἔδωσε πνοὴ ζωῆς στὰ νεκρὰ κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος. Σὲ αὐτὰ τὰ ξηρὰ και σχεδὸν ἄγωνα πετρώδη ἐδάφη, σὲ μιὰ ἀνυδρὴ περιοχὴ πὸν τὴν ἀλλοιώνουν οί ἀλλεπάλληλες χαράδρες, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει τοὺς νεοεγκατεστημένους Χερσονησίτες νὰ ξεχερσώνουν τὴ γῆ, νὰ φτιάχνουν πεζοὺλες γιὰ νὰ συγκρατήσουν τὸ χῶμα, νὰ φυτεύουν τ' ἀμπέλια τους και νὰ μαζεύουν στάλα-στάλα τὴν ἀφθονὴ πρωινὴ δρόσο γιὰ νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς ἄρδευσης τῶν κτημάτων, μαζὶ μὲ τις δεξαμενές πὸν συγκέντρωναν τὸ λιγροστὸ βρόχινο νερὸ γιὰ τις ἀνάγκες τοῦ νοικοκυριοῦ.

Αὐτοὶ οί μεγαρικῆς καταγωγῆς Ποντοηρακλειῶτες, πὸν ἦρθαν τὸ 422 π.Χ. στὰ ἄγρια λημέρια τῆς Παρθένου, μετέτρεψαν τοὺς πετρόλοφους σὲ καλλιεργήσιμη γῆ και ἔχτισαν μιὰ πλούσια πόλη στὰ μέρη ὅπου κάποτε οί Μιλῆσιοι εἶχαν ἰδρύσει ἕναν οἰκισμὸ. 'Η μιλησιακὴ ἀποικία δέν ἄντεξε, εἴτε γιὰτὶ οί Ταῦροι (προσκυθική ἢ πρωτόγονη σκυθική φυλὴ) ἦταν φοβερὰ ἄγριοι, ὅπως μαρτυροῦν οί μύθοι, εἴτε γιὰτὶ τὸ πετρόδες ἔδαφος ὀδήγησε σὲ φυγὴ τὴν ὁμάδα τῶν οἰκιστῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἄναγκάστηκαν λοιπὸν νὰ φύγουν πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ κριμαϊκοῦ αἰγιαλοῦ. 'Η Θεοδοσία, βυζαντινὴ Θεοδοσιούπολη, ἀργότερα Καφφάς, ἐκεῖ ὅπου ἴδρυσε ἡ παρίνα Αἰκατερίνη τὴ νεότερη Feodosiya, εἶναι ἀποικία δημιουργημένη ἀπὸ τοὺς Μιλησίους πὸν ἐγκατέλειψαν τὰ βραχώδη μέρη ὅπου οί Ταῦροι τιμοῦσαν τὴν Παρθένο.

167 (δεξιὰ σελίδα). Ἄρτεμις. Λαβὴ γάλκινου καθρέφτη ὑστερῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης (ἀρχές 5ου αἰ.), ἀπὸ τις πρόσφατες ἀνασκαφές στὴ Χερσόνησο.

'Η ἱερὴ Παρθένος, θεὰ τῆς ἄγριας φύσης και πανίδας, Πότνια Θηρῶν και Ταυροπόλος, εἶχε τὸ κρησφύγετό της στὸ ν.δ. ἄκρο τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου (Κριμαίας). 'Η λατρεία τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος ἦταν κυρίαρχη στὴ Σπάρτη, ἐνῶ οί Ἀθηναῖες ἔταξαν τὰ κοριτσάκια τους στὸ πανάρχαιο ἄττικό ἱερὸ τῆς Βραυρώννας, ὅπου ἡ θεὰ λατρευόταν μαζὶ μὲ τὴν Ἰφιγένεια σὲ ἕνα σπήλαιο. Ἀργότερα, ἰδρύθηκε στὸν Πειραιὰ τὸ ἱερὸ τῆς Βενιδίδος (ἡ θρακικὴ φυσιογνωμία τῆς θεᾶς).

168. Χάλκινος ζύγι μὲ τὰ ἀρχικά ΔΗ, 1ος-3ος μ.Χ. αἰ. Βρέθηκε σὲ οἰνοπαραγωγικὴ ἐγκατάσταση μιᾶς ἀγροικίας τῆς Γοργιππίας (ρωσ. Ἀνάπα). Σὲ ὅποιες περιοχὲς μποροῦσε νὰ ἀποδώσει τὸ ἀμπέλι, ὅλα τὰ ἐξοχικά σπίτια εἶχαν πατητῆρια και οἰνοποιεῖα γιὰ τὸ οἰκογενειακὸ κρασί, ἐνῶ στὰ κρασοχώρια ὑπῆρχαν πολὺ μεγαλύτερες ἐγκαταστάσεις γιὰ τὸν ἐμπορεύσιμο και ἐξαγωγίμο οἶνο. 'Η Γοργιππία βρίσκεται στὴν ἀν. πλευρὰ τοῦ Κιμμεριοῦ Βοσπόρου, ν.ἀν. τῶν Στενῶν (Περιφέρεια Κραστονοντάρ, Ρωσικὴ Ὀμοσπονδία). Δὲς και χάριτη 32 σ. 222.

Γύρω στα εκατό χρόνια αργότερα κατέπλευσαν οι Δωριείς από την Ήρακλεια. Η Χερσονήσος ήταν η τελευταία μεγαρική αποικία στον Εύξεινο. Οι συνθήκες το 422 π.Χ. ήταν βεβαίως πολύ ήπιότερες. Οι Ταῦροι είχαν υποχωρήσει στο έσωτερικό της χερσονήσου που διατήρησε τη μνήμη τους στο όνομά της, Ταυρική χερσονήσος. Διατήρησε όμως και την πανάρχαιη λατρεία της προελληνικής Παρθένου-Αρτέμιδος· η ιερή Παρθένος ήταν η κυρία του γεωγραφικού άξονα Κριμαία – Βιθυνία – Παφλαγονία (Βορράς-Νότος). Ο ποταμός Παρθένιος άλλωστε (τουρκικά Bartın), εκεί όπου λούστηκε η θεά, εκβάλλει στα ευξεινοποντιακά σύνορα της Βιθυνίας με την Παφλαγονία. Από αυτά τα μέρη, τη βιθυνιακή Ποντοηράκλεια, ξεκίνησαν οι έποικιστές. Ίσως να ήταν οι μόνοι που είχαν τον τρόπο να συνομιλήσουν με τους Ταύρους. Ίσως η θρησκευτική παράμετρος του ιστορικού γίνεσθαι να είναι ακόμα το μεγάλο κενό στη δική μας ικανότητα της πρόσληψης της ιστορίας.

«Οί Ταῦροι», γράφει ο Ήρόδοτος, «ζούν από τις λεηλασίες και τον πόλεμο. Θυσιάζουν στη θεά Παρθένο όλους τους ναυαγούς που συλλαμβάνουν στις άκτες τους. Χτυπούν το θύμα στο κεφάλι με ένα ρόπαλο, καρφώνουν το κεφάλι σε έναν πάσσαλο και ρίχνουν το σώμα του νεκρού στον γκρεμό κάτω από το ιερό της Παρθένου ή το θάβουν. Οί Ταῦροι λένε ότι η θεά στην όποια κάνουν αυτές τις θυσίες είναι η Ίφιγένεια, η κόρη του Ἀγαμέμνονος». Κι ο μύθος λέει ότι σε αυτό το ιερό έφτασε κάποτε ο Ὀρέστης. Τόν είχε στείλει και έδω το Μαντείο των Δελφών, για να γλιτώσει από τις Ἐρινύες που τον κυνηγούσαν για τόν φόνο της μάνας του, της Κλυταιμνήστρας. Οί βοσκοί τόν συνέλαβαν, τόν οδήγησαν στο Ἱερό και εκεί έγινε η αναγνώριση των δύο παιδιών. Ἡ Ίφιγένεια έσωσε τόν αδελφό της, κι αυτός τήν πήρε μαζί του στο πλοίο για να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Ο Εὐριπίδης, στο έργο του *Ίφιγένεια ή εν Ταύροις*, μάς λέει ότι τήν τελευταία στιγμή εμφανίστηκε η θεά Ἀθηνᾶ. Διέταξε τόν βασιλιά των Ταύρων να αφήσει τα αδέρφια να φύγουν από τη χώρα του και να πάρουν μαζί τους το ξόανο της θεᾶς Παρθένου. «Θά τήν ύμνοῦν από δῶ και πέρα σαν τήν Ἀρτεμη και θά τήν ονομάζουν Ταυροπόλο», είπε η Ἀθηνᾶ.

Όλα αυτά εξηγούν με τόν τρόπο τους γιατί οί πρώτοι εκείνοι Μιλήσιοι εγκατέλειψαν τόν θαυμασίο λιμάνι στη νοτιοδυτική Κριμαία και πήγαν ανατολικότερα, στόν προστατευμένο από τὰ ψηλά βουνά αιγιαλό, όπου ίδρυσαν τή Θεοδοσία.

169. Πηραδόσχημη σιταποθήκη (5 μ. βάθος). Βρέθηκε κοντά στο οίνοποιείο ενός αγροτικού συγκροτήματος του 4ου π.Χ. αι. στις κριμαϊκές άκτες της Ἀζοφικής, όπου εντοπίστηκαν δεκάδες μικροοικισμοί αγροτικού χαρακτήρα, που υπάγονταν στο Παντικάπαιο (ούκρ. Κέρτς). Τα τρία κτίσματα του συγκροτήματος (στο χωριό General'skoe) προστατεύονταν από περίβολο. Έδώ συγκεντρωνόταν τὸ σιτάρι της περιοχής για να μεταφερθεί με πλοία στην πρωτεύουσα. Κοντά στα ελληνικά χωριά βρέθηκαν και βαρβαρικές εγκαταστάσεις (ένα στάδιο για να εξελληνιστούν όρισμένες σκυθικές ή μαιωτικές ομάδες).

**«'Από τούς Ταύρους τῆς Κριμαίας ἕως τὸν Καύκασο»
 'Ο Κιμμέριος Βόσπορος, τὸ Παντικάπαιον
 καὶ ἡ βοσπορινὴ «πολυνησία»: τὰ στενὰ τοῦ Κέρτς**

Ἡ Θεοδοσία βρίσκεται στὴν ἄκρη τῆς Κριμαίας*. Στὰ ἀνατολικά της, ἡ κριμαϊκὴ χερσόνησος εἰσχωρεῖ μὲ ἓναν ἰσθμὸ καὶ μία μικρὴ χερσόνησο ἀκόμα πιὸ βαθιὰ στὴ θάλασσα.

Ἀπὸ τὴν ἀντικρινὴ πλευρὰ, δηλαδὴ τὴν ἀσιατικὴ, ἡ ἀπόληξη τοῦ Καυκάσου εἶναι ἡ στεπώδης περιοχὴ τοῦ Κουμπάν. Ὁ ποταμὸς Κουμπάν (ὁ ἀρχαιοελληνικὸς Ἀνατολικὸς Ἰπτανίς) ἔδωσε τὸ ὄνομά του σὲ ὅλο τὸ τμήμα τῆς στέπας ποὺ διαρρέει. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ, ἀνάμεσα στὸν Καύκασο καὶ τὴν Ἀζοφικὴ, ὑπάγεται στὴν Περιφέρεια τοῦ Κρασνοντάρ, ἓνα ἀπὸ τὰ σύγχρονα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας. Ἡ λεκάνη τοῦ Κουμπάν ἀπλώνεται ὡς τὴ χερσόνησο τοῦ Ταμάν, ποὺ εἰσχωρεῖ κι αὐτὴ βαθιὰ στὴ θάλασσα. Ἔτσι, τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Κριμαίας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ Κουμπάν ἀπὸ τὴν ἄλλη, σχηματίζουν ἓναν πορθμὸ. Ἐνα στενὸ καὶ δύσκολο πέρασμα, μὲ φοβερὰ ρεύματα, τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ στὴ θάλασσα τοῦ Ἀζόφ. Αὐτὴ ἡ κλειστὴ θάλασσα εἶναι τόσο ρηχὴ ὥστε οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀποκάλεσαν ἀλίμνη». Ἡ Ἀζοφικὴ εἶναι ἡ ἀρχαιοελληνικὴ Μαιῶτις λίμνη. Μιὰ ἀβαθὴς λιμνοθάλασσα γεμάτη ἰλὸ ποὺ κατεβάζει ὁ ποταμὸς Τάναις-Δόν (ρωσικὰ Ντόν).

Ὅταν ἔφτασαν ἐδῶ οἱ ποντοπόροι Ἕλληνες τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα, πρὶν ἀρχίσει ὁ ἐποικισμὸς, σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ζοῦσαν οἱ Κιμμέριοι: ἓνας λαὸς ἐφιππων πολεμιστῶν. Μετὰ τὸ 640 π.Χ. οἱ Κιμμέριοι ἐγκατέλειψαν τὴν Ἀζοφικὴ, πέρασαν τὴ θρυλικὴ διάβαση τῆς ὁροσειρᾶς τοῦ Καυκάσου καὶ εἰσέβαλαν στὴ Δυτικὴ Ἀσία. Αὐτὴ ἡ ἐπιδρομὴ, ποὺ χρονολογεῖται ἀνάμεσα στὸ 638 καὶ τὸ 635 π.Χ., ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς διάλυσης πολλῶν ἀρχαίων βασιλείων καὶ πολιτισμῶν (ὅπως τοῦ φρυγικοῦ τῆς κεντροδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας). Ἴσως μάλιστα οἱ ἔξαιρετικοὶ ἱππεῖς νὰ κατέστρεψαν καὶ τὶς παλαιῆς ἑλληνικῆς ἐγκαταστάσεις στὴν ἀσιατικὴ πλευρὰ τοῦ Εὐξείνου, γιὰ τὴν οἱ ἀρχαῖες πηγὲς μιλοῦν γιὰ μιὰ Τραπεζούντα καὶ μιὰ Σινώπη τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνα.

Μετὰ τὴ μετακίνηση τῶν Κιμμερίων πρὸς τὸν Νότο, δημιουργήθηκε χώρος καὶ γιὰ τοὺς Σκύθες ποὺ ἀπλώθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν Ἀζοφικὴ καὶ ὡς τὸν ποταμὸ Κουμπάν, καὶ τὴ χερσόνησο Ταμάν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς Ἴωνες ποὺ ἄρχισαν νὰ θεμελιώνουν τὴ μιὰ ἀποικία δίπλα στὴν ἄλλη. Τὸν πορθμὸ ποὺ ἐνώνει τὸν Εὐξείνιο Πόντο μὲ τὴν Ἀζοφικὴ, τὸ στενὸ τοῦ Κέρτς, τὸν ὀνόμασαν Κιμμέριο Βόσπορο (βοδς-πόρο, γιὰ τὴν μποροῦν νὰ τὸν διαβοῦν τὰ βόδια, ὅπως καὶ τὸν θρακικὸ Βόσπορο, καὶ Κιμμέριο γιὰ τὴν ἐδῶ κατοικοῦσαν οἱ Κιμμέριοι, καὶ φαίνεται ὅτι μικρὲς ὀμάδες Κιμμερίων ἐξακολουθοῦσαν νὰ ζοῦν στὴν περιοχὴ).

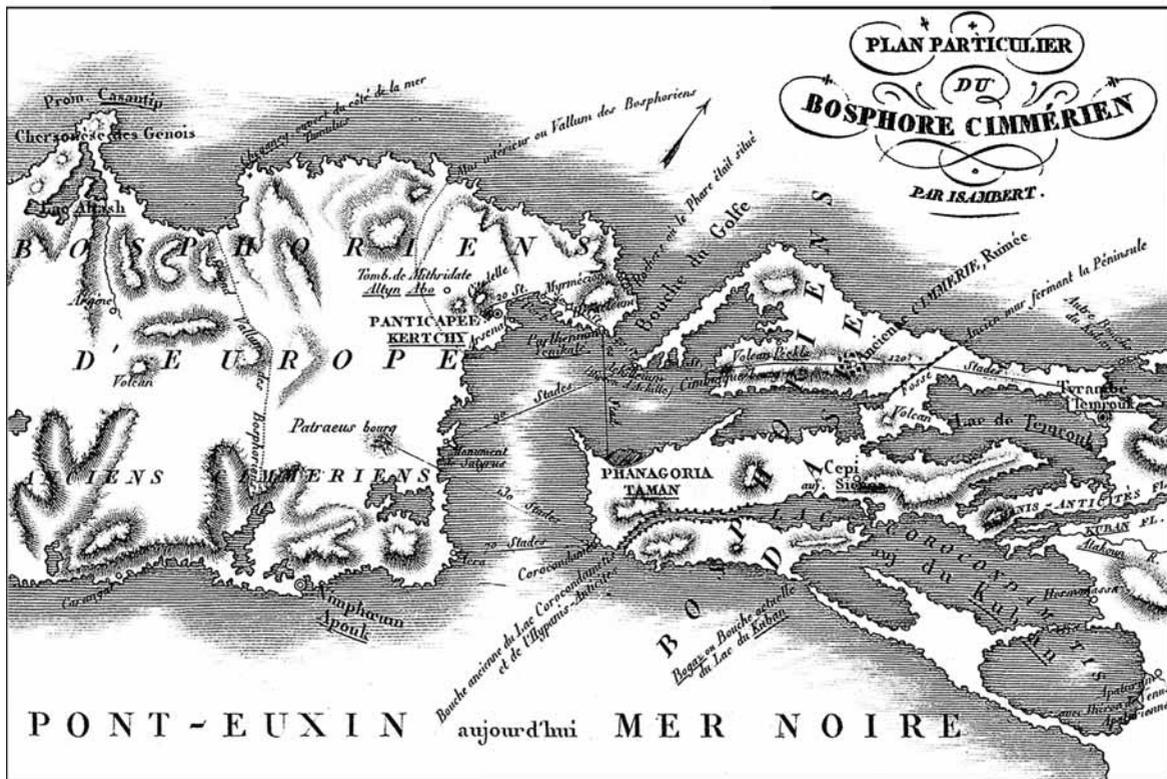
«Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ χώρα ποὺ περιέγραψα», λέει ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὰ μέρη γύρω ἀπὸ τὴν Ἀζοφικὴ, «ὁ χειμῶνας εἶναι πολὺ βαρὺς. Ὀκτὼ μῆνες στοὺς δώδεκα τὸ κρῦο εἶναι ἀφόρητο. Ἡ θάλασσα κι ὀλόκληρος ὁ Κιμμέριος Βόσπορος παγώνουν, κι ἔτσι οἱ Σκύθες περνοῦν τὸν ἀγρὸ μὲ τὰ ἀμάξια τους».

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ πορθμοῦ οἱ Ἴωνες ἱδρυσαν πολλὲς μικρὲς καὶ μεγάλες ἀποικίες. Ἡ ἀρχαιότερη καὶ σημαντικότερη ἀπὸ αὐτὲς ἦταν τὸ Παντικάπαιον, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Κριμαίας, καὶ ἡ Φαναγόρεια ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ταμάν. (Γιὰ τὴν κατανοήση τῆς περιοχῆς τῶν βοσπορινῶν Στενῶν καὶ τὸν «πολυνησιακὸ» χαρακτήρα τῶν δύο πλευρῶν του, κυρίως τῆς χερσονήσου Ταμάν, δὲς χάρτες 29, 30 καὶ 32.)

* Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ Θεοδοσία εἶναι ὁ μεσαιωνικὸς Καφφάς (τουρκ. Keefe), μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ἀποικίες τῆς Γένοβας στὴν Ἀνατολὴ ὡς τὸ 1475 (δὲς σ. 324-325 καὶ χάρτη 41, σ. 302). Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., ὅταν ἡ Ρωσία κατέλαβε τὴν Κριμαία, ἡ κωμόπολη ὀνομάστηκε ξανά Θεοδοσία (Feodosiya, Οὐκρανία).

170α, β. Χρυσὸ νόμισμα, στατήρ, Παντικαπαιίου: ὁ θεὸς τῶν δασῶν Πάν καὶ ὁ μυθικὸς γρύπας τοῦ Βορρᾶ μὲ ἓνα στάχυ, σύμβολο τοῦ πλούσιου σιτοβολῶνα ποὺ ἔτρεφε τὴν κλασικὴ Ἀθήνα.

Ἡ Κιμμέριος Βόσπορος — τὰ καταπληκτικὰ Στενὰ ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο στὴ Μαιώτιδα (Ἰζοφική). Χαρρακτικὸ τοῦ 1823. (χάρτης 30)

Τὸ Παντικάπαιον, ἡ οὐκρανικὴ πόλις Κέρτς, τὸ Κέρτσιον ποὺ ἔλεγαν οἱ Ἕλληνας τοῦ 19ου αἰῶνα, ἰδρύθηκε τὸν 6ο π.Χ. αἰῶνα. Παρὰ τὴν ἰωνικὴ καταγωγὴ τῶν ἀποίκων καὶ τὴν αὐστηρότατη προσήλωσις στὶς παραδόσεις τῆς μητροπολιτικῆς πόλης, χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν ἀποικίων τοῦ Εὐξείνου, στὸ Παντικάπαιον ἐπιβλήθηκαν οἱ ἀντιαθηναϊκὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἐγκαθίδρυσαν τυραννικὸ καθεστῶς (γύρω στὰ 480; π.Χ.) ποὺ ἐξελίχθηκε σὲ κληρονομικὴ βασιλεία.

Ἡ τύραννος Σπάρτοκος (438-431) καὶ ὁ γιός του Σάτυρος (431-389) ἔβαλαν τὰ θεμέλια ἑνὸς ἰσχυροῦ ὀμοσπονδιακοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο προσάρτησε στὰ ἐδάφη του καὶ τὸ Νυμφαῖον (γύρω στὸ 400) καὶ τὸ Κιμμερικὸν καὶ τὴ Θεοδοσία (γύρω στὸ 380), ἀλλὰ καὶ τίς ἀντικρινὲς πόλεις Φαναγόρεια καὶ Ἐρμώνασσα.

Τὸ κράτος τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου, μὲ ἔδρα τὸ Παντικάπαιον, υπέταξε διάφορα σκυθικὰ φύλα τῆς περιοχῆς καὶ ἔφτασε στὴν ἀκμὴ του τὸν καιρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Παιρισάδου (348-310 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἠγεμόνευε στὴν περιοχὴ (ἀπὸ τοὺς Ταύρους ἕως τὰ καυκασιανὰ σύνορα), ὅπως ἀναφέρει μίᾳ ἐπιγραφῇ. «Παιρισάδης δὲ καὶ θεὸς νενομίσται», λέει ὁ Στράβων καὶ ἐξηγεῖ πῶς ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας τῶν Σπαρτοκιδῶν, Παιρισάδης καὶ αὐτός, παρέδωσε τὸ κράτος του στὸν βασιλῆα τοῦ Πόντου, τὸν Μιθριδάτη τὸν Εὐπάτορα, τὸ 110/9 π.Χ., γιὰ νὰ σωθεῖ ἀπὸ τοὺς Σκύθες τῆς οὐκρανικῆς στέπας, ποὺ εἶχαν κατεβεῖ στὴν Κριμαία, εἶχαν χρίσει ὄχρὰ καὶ ἀπειλοῦσαν τὸν ἑλληνικὸ καὶ σκυθικὸ κόσμον τῆς περιοχῆς.

Ἡ μακρὰ περίοδος τῆς ἑλληνοσκυθικῆς συνεννόησης εἶχε πλέον παρέλθει. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (τέλη 6ου-τέλη 2ου π.Χ. αἰ.) σώθηκαν ἑκατοντάδες ἔργα ἑλληνικῆς τέχνης, ποὺ βρέθηκαν στοὺς σκυθικοὺς τύμβους γύρω ἀπὸ τὸν Κιμμεριο Βόσπορον καὶ τὴν Ἰζοφική, τὴν πεδιάδα τοῦ Κομπάν, τὴν χερσόνησο τῆς Κριμαίας καὶ τὴν οὐκρανορωσικὴ ἐνδοχώρα. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ ἔρχονταν κατευθεῖαν ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἀθήνας, τῆς Χίου, τῆς Σάμου, τῆς Σινώπης. Ἄλλα ὅμως κατασκευάζονταν στὰ ἐργαστήρια τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου.

171α, β. Χρυσό χτένι,
4ος π.Χ. αί.:
οί δύο όψεις.
Μουσείο Έρμιτάζ,
Άγία Πετρούπολη.

Χρυσό χτένι από σκυθικό τάφο τής Ουκρανίας, περιοχή Μελιτοπόλ (ανάμεσα στην Άζοφική και τόν Δνείπερο). Ύψος 12,6 εκ., πλάτος 10,2 εκ., βάρος 294 γρ. Χρονολογείται στο πρώτο μισό του 4ου π.Χ. αί. Αυτό το θαυμάσιο έργο τής μικρογλυπτικής σε χρυσό έγινε σε έλληνικό έργαστήριο του Εϋξείνου Πόντου, πιθανώς στο Παντικάπαιο, τήν πρωτεύουσα του Βοσπορινού Βασιλείου.

Τό χτένι έχει τό σχήμα τής πρόσοψης ενός αρχαίου έλληνικού ναού, με κίονες, μετόπες και τρίγλυφα, και άετωματική απόληξη. Η σύνθεση είναι δλόγλυφη και χωρίζεται σε τρείς ζώνες.

Α: Τά 19 δόντια τής χτένας έχουν άποδοθει με άυστηρότητα και τονίζουν τόν κάθετο άξονα του έργου. Β: Η στενόμακρη λουρίδα με τά πέντε λιοντάρια άποτελεί τή βάση πάνω στην όποια στηρίζεται ή πολεμική σκηνή και τή χωρίζει, διακριτικά αλλά ξεκάθαρα, από τό κυρίως χτένι.

Γ: Ἡ τρίτη ζώνη ἀναπτύσσεται μέσα σὲ ἓναν ἐλεύθερο τριγωνικό, ἀετωματικό χωῖο. Ὁ ἔφιππος πολεμιστής καὶ τὸ κεφάλι τοῦ ἀλόγου τοῦ κλείνουν τὴν κορυφή τοῦ τριγώνου καὶ χαράσσουν τὶς δύο πλευρές του.

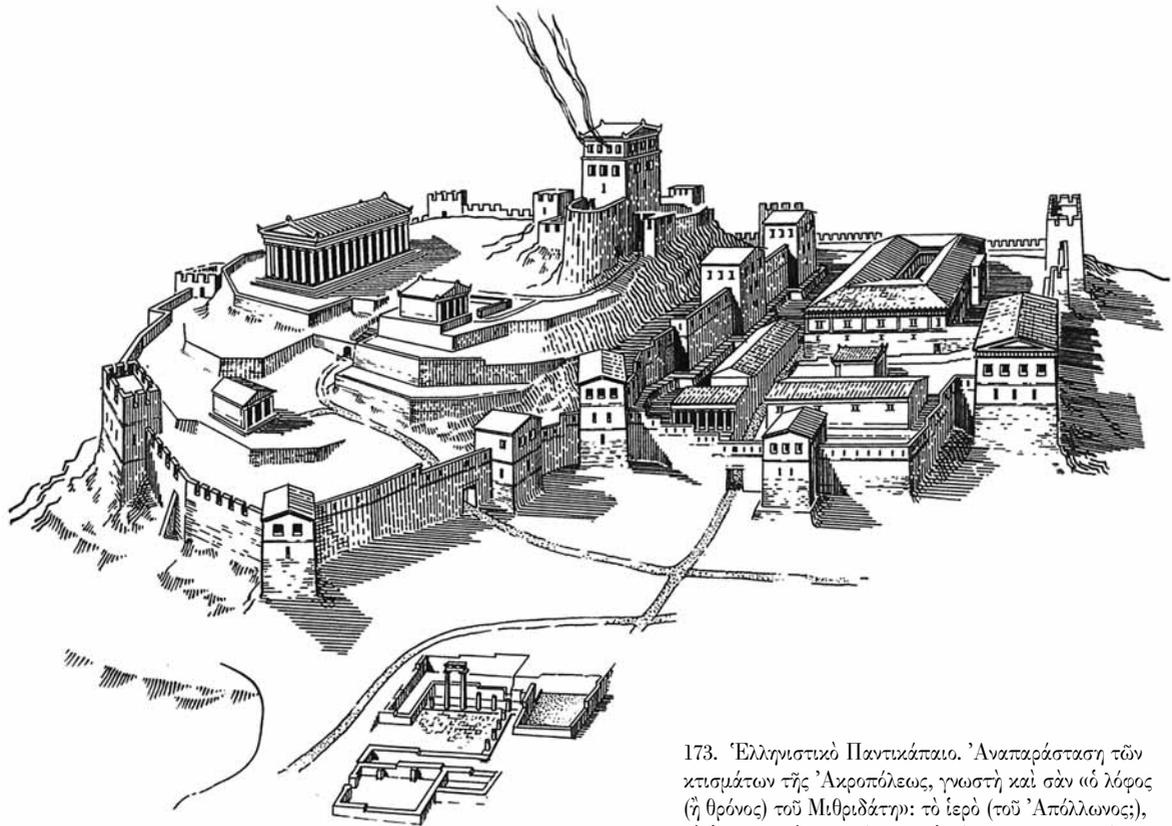
Οἱ δύο πεζοὶ Σκύθες, ποὺ ἐπιτίθενται ὁ ἓνας στὸν ἄλλο κατὰ μέτωπο καὶ σὲ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μεταξύ τους, κλείνουν μὲ τὸ σῶμα καὶ τὸ πίσω πόδι τους τὶς δύο πλευρές τοῦ τριγώνου. Ὁ πολεμιστής, στὰ ἀριστερά, στηρίζεται στὸ ἀριστερό του πόδι, ὁ πολεμιστής, δεξιά, στὸ δεξί, καὶ οἱ δύο σπεύδουν πρὸς τὸ κέντρο ὅπου κορυφώνεται ἡ γεμάτη κίνηση δραματικῆ σκηνῆ. Τὸ λαβωμένο ἄλογο ἐνώνει τοὺς δύο ἀντίπαλους. Τὸ κεφάλι του βρίσκεται στὸν κεντρικὸ κάθετο ἄξονα ὀλόκληρης τῆς σύνθεσης, τὸ σῶμα του ἐνισχύει τὴν ὀριζόντια γραμμὴ τῆς ἐνδιάμεσης ζώνης μὲ τὰ λιοντάρια καὶ τὰ δύο μπροστινὰ του πόδια, κοντὰ στὸ σῶμα του, τονίζουν τὰ δύο μπροστινὰ πόδια τοῦ ἐπιτιθέμενου ἀλόγου, ποὺ βρίσκονται στὸν ἀέρα.

Τὸ κράνος καὶ ὁ θώρακας τοῦ ἔφιππου Σκύθη ἀνήκουν στὸν ἐλληνικὸ ὄπλισμό. Τὸ κράνος τοῦ πεζοῦ, οἱ φαρέτρες, οἱ ἐπιγονατίδες, οἱ ἀσπίδες καὶ τὰ παντελόνια ποὺ φοροῦν οἱ τρεῖς ἀνήκουν στὸν ὄπλισμό καὶ στὸν τρόπο ἔνδυσης τῶν Σκυθῶν. Ἡ πιστὴ καὶ λεπτομερὴς ἀπόδοση τῆς σκυθικῆς ἐνδυμασίας, τοῦ ὄπλισμοῦ, καθὼς καὶ τῶν φυσιογνωμικῶν χαρακτηριστικῶν τους, φανερώνει τὶς στενὲς σχέσεις ποὺ εἶχαν ἀναπτύχθῃ ἀνάμεσα στοὺς Σκύθες καὶ τοὺς Ἕλληνας τοῦ εὐξεινοπονητικοῦ Βορρᾶ.

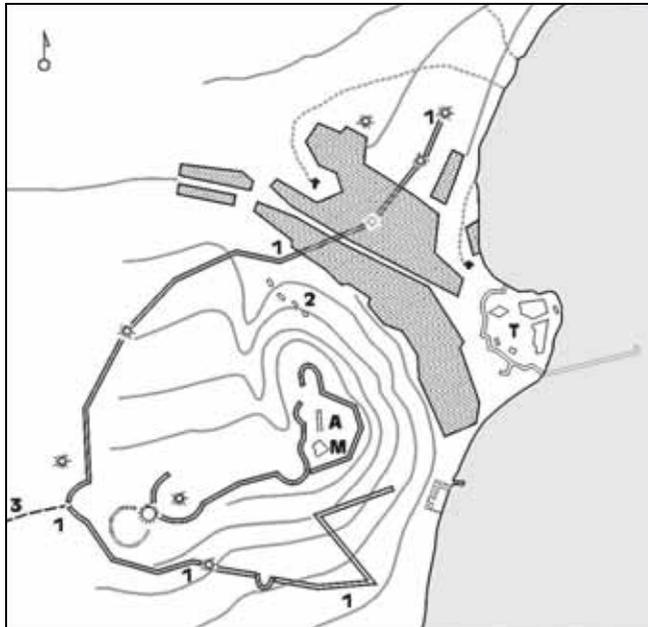
Τὰ «βουσορινὰ» ἔργα τέχνης ἦταν περιζήτητα καὶ μεταξύ τῶν μελῶν τῆς σκυθικῆς ἀριστοκρατίας ἀλλὰ καὶ τῆς θρακικῆς. Ἐκατοντάδες ἐλληνικοὶ θησαυροὶ ἔχουν ἀποκαλυφθῆι στοὺς πολυτελεῖς τάφους τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Θρακῶν. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα ἀπεικονίζουν σκυθικὰ ἢ θρακικὰ θέματα, ὅπως τὸ χρυσὸ χτένι μὲ τὴ σκυθικὴ πολεμικὴ ἢ μυθολογικὴ σκηνή ἀλλὰ ἀπεικονίζουν ἐλληνικὰ θέματα καὶ ἰδιαίτερα τοὺς μύθους καὶ τοὺς ἥρωες ποὺ ἀγαποῦσαν οἱ Βάρβαροι.

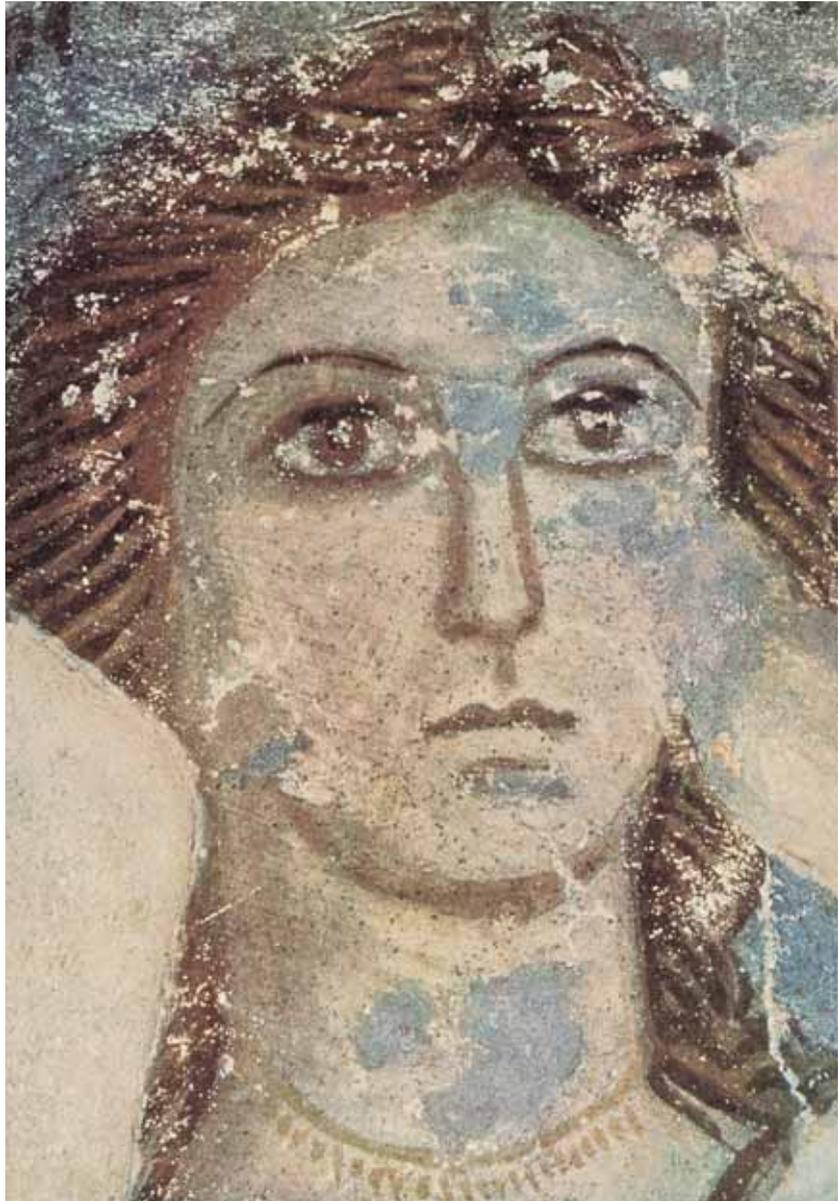
172. Τὸ πέταγμα τοῦ ἐρωδιοῦ. Τὸ χρυσὸ δαχτυλίδι μὲ τὸν ἐνεπίγραφο σφραγιδόλιθο («Δεξιάμενος ἐπὶ αἶ Χίος»), ἓνα ἀπὸ τὰ κομψότερα ἔργα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., βρέθηκε σὲ σκυθικὸ τάφο στὴν περιοχή τοῦ Κέρτς (δὲς καὶ σ. 4 γιὰ εἰκόνα ἐξωφύλλου).

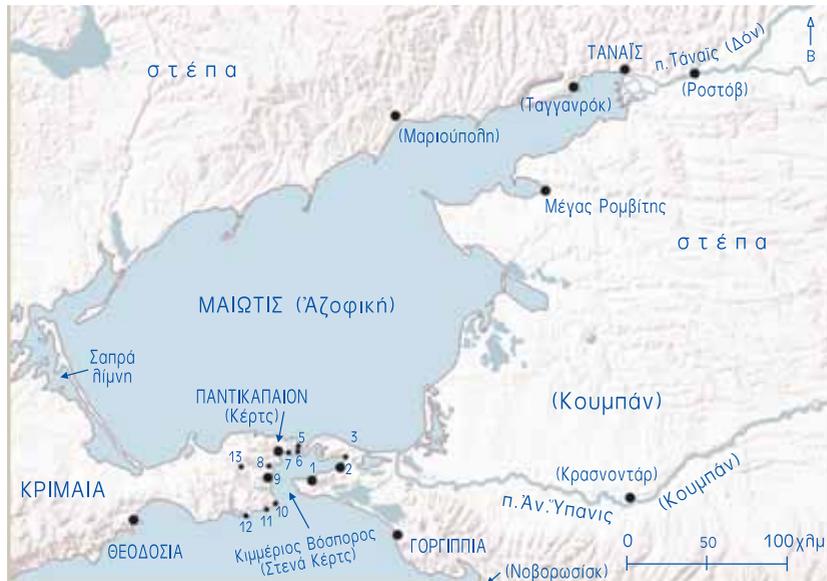
173. Ἑλληνιστικὸ Παντικάπαιον. Ἀναπαράσταση τῶν κτισμάτων τῆς Ἀκροπόλεως, γνωστῆ καὶ σὰν «ὁ λόφος (ἢ θρόνος) τοῦ Μιθριδάτη»: τὸ ἱερὸ (τοῦ Ἀπόλλωνος), τὸ ἀνακτορικὸ συγκρότημα, οἱ πύργοι-παρατηρητήρια καὶ τὰ θεμέλια πολυτελοῦς οἰκίας τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Οἱ ἐντυπωσιακὰς ὀχυρώσεις προστάτευαν τοὺς βασιλεῖς καὶ ἔκαναν ἀκόμα σαφέστερο τὸν διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἀνώτατους ἄρχοντες καὶ τοὺς Παντικάπεις ἢ τοὺς ὑπόλοιπους Βοσπορινοὺς πολίτες. Τὸ σχέδιον εἶναι τοῦ ἀρχαιολόγου Vladimir Tolstikov.

Παντικάπαιον. Σχηματικὸ σχεδιάγραμμα τῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν (1) ἀρχαίας πόλεως στῆ βαθμιδωτῇ λοφοπλαγίᾳ, μὲ θέα τὸ λιμάνι καὶ τὰ κειμήλια Στενά.
Ἡ πόλις διέθετε καὶ νεώριον (ναυπηγεῖο) γιὰ 30 πλοῖα.
A = Ἡ Ἀκρόπολις (ὀψίς τοῦ Μιθριδάτη), δὲς εἰκ. 173
M = «Τὸ πρῶτον κἀθίσμα» (οἱ Οὐδάρκοι τὸ λένε Ρεβοε Κρεσλο), ὅπου ἀνασκάφηκε τμῆμα ἀνακτόρου, δὲς εἰκ. 173
2 = Ὑπόγειες σπηλιὰς (καὶ χώροι λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος; ἢ Νυμφαῖοι)
3 = Ἴχνη ἀρχαίου δρόμου
T = Ἡ θέση τοῦ ὀθωμανικοῦ ὀχυροῦ ποὺ ἔλεγχε τὴν εἴσοδον στὴν Ἀζοφικὴ (τὸ ὅποιον κατέλαβαν οἱ Ρῶσοι τὸ 1769).
Ὅ,τι σώθηκε ἀπὸ τὰ ὁρατὰ κατάλοιπα τῆς μητροπόλεως τῶν μισησιακῶν πόλεων τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου, πρωτεύουσας τοῦ Βοσπόρου καὶ ἔδρας τῶν Βοσπορινῶν Βασιλέων, καταστράφηκε τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ. γιὰ νὰ χτιστεῖ τὸ σύγχρονον Κέρτς. (χάρτης 31)

174. Ἡ θεὰ τῆς γεωργίας Δήμητρα, ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ἔργα τῆς ἐλληνικῆς ζωγραφικῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Τοιχογραφία σὲ τάφο τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, 1ος π.Χ. αἰ., στὴν περιοχή τοῦ Κιμμέριου Βόσπορου (Κέρτε).

Ὁ Κιμμέριος Βόσπορος (στενά του Κέρτς) και ἡ λίμνη Μαιώτις (θάλασσα τοῦ Ἄζοφ). Τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια τῶν Στενῶν καὶ τοῦ Ἄζοφ ἀνήκουν στὴν ἐπικράτεια τῆς Οὐκρανίας ἕως καὶ τὴν παραθαλάσσια Μαριούπολη (Mariupol'), ὅπου εἶναι τὰ σύνορα Οὐκρανίας – Ρωσικῆς Ὁμοσπονδίας: τὸ Κυβερνεῖο τοῦ Ροστόβ (Rostov Oblast), μὲ τίς παλαιότερες καὶ πολυάνθρωπες ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς περιοχῆς Taganrog, καὶ ἡ Περιφέρεια Κρασνοντάρ (Krasnodar'skiy Krai), γνωστὴ καὶ ὡς περιοχὴ τοῦ Κομπάν, ὅπου εἶναι σήμερα ἐγκαταστημένοι 36.000 Ἕλληνες ποτανιακῆς καταγωγῆς (χάρτης 32).

Ἡ χερσόνησος τοῦ Ταμάν, στὰ δεξιὰ τῶν Στενῶν. Ἡ ἀνατολικὴ ἢ ἀσιατικὴ πλευρὰ τοῦ Βοσπόρου σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἐλώδη ἀπόληξή τῆς στέπας τοῦ Κομπάν, τὸ δέλτα τοῦ ποταμοῦ, καὶ τὸ ἔντονο ἀνάγλυφο τῆς προτεταμένης χερσονήσου τοῦ Ταμάν, ποὺ δημιουργεῖ βαθεῖς κόλπους καὶ ἀκρωτήρια καὶ χωρίζει τὰ θαλασσινὰ παράλια ἀπὸ τίς λιμνοθάλασσες καὶ τὰ ἔλη, Στεριανὲς ἄκρες καὶ μικρὰ νησιά σχηματίζουν τὸ πολυδαίδαλο βοσπορινὸ Ἀρχιπέλαγος μὲ τίς δεκάδες ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἐγκαταστάσεις, ποὺ μετέτρεψαν τὴν περιοχὴ σὲ ἰωνικὴ «πολυνησίαι» στὴ διάρκεια τῆς Ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ πρῶτα ἐμπορεῖα στὴν εὐρύτερη περιοχὴ χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ὁ κύριος ὄγκος τῶν οἰκιστῶν τοῦ Ταμάν κατέπλευσε ἐδῶ μεταξὺ 590 καὶ 490, καὶ ὁ ἐποικισμὸς πραγματοποιήθηκε σὲ τρεῖς φάσεις, οἱ ὁποῖες σχετίζονται μὲ τὰ ἑλληνικὰ καὶ διεθνῆ πολιτικὰ γεγονότα στὸ Αἰγαῖο καὶ τὰ αἰγαιακὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (λυδικὴ καὶ περσικὴ κατοχή).

Οἱ ἀρχαιότερες πόλεις-κράτη στὸν Ἀπατούριο κόλπο (Ταμάν) ἦταν ἡ ἰωνικὴ ἢ αἰολικὴ **Ἐρμώνασσα** (1) καὶ οἱ ἰωνικοὶ **Κῆποι** (3).

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 540, κατέπλευσαν οἱ μέτοικοι ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ Τέω, ποὺ ἐγκατέλειψαν τὴ Μικρασίαι ὅταν οἱ Πέρσες κατέλαβαν τὴν πόλιν τους, τὸ 546/5. Ἡ πρώτη ομάδα τῶν Τηρίων εἶχε κατευθυνθεῖ πρὸς τὴν αἰγαιακὴ Θράκη καὶ ἔχτισε τὰ Ἀβδηρα κοντὰ στὶς ἐκβολὲς τοῦ Νέστου. Ἡ ἐπόμενη πέρασε τὸν Ἑλλησποντο, διέσχισε ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη τὸν Εὐξείνιο καὶ βρέθηκε ἀπὸ τὸν θρακικὸ Βόσπορο στὸν Κιμμέριο (ἐκεῖ ὅπου ὁ Ὀμηρος τοποθέτησε τὸ τέλος τοῦ γνωστοῦ κόσμου). Ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς ἦταν ὁ Φαναγόρας. Ἡ πόλις του ὀνομάστηκε **Φαναγόρεια** (2). «Ἔστι δὲ ἐν τῇ Φαναγορείᾳ Ἀφροδίτης ἱερὸν ἐπίσημον τῆς Ἀπατούρου».

175. Ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, ἀττικὸ ἔργο (τέλη 5ου π.Χ. αἰ.). Βρέθηκε στὴ νεκρόπολιν τῆς Φαναγορείας. Ἐρμιτάζ, Ἀγία Πετρούπολη. Ἰερὰ τῆς Ἀφροδίτης Ἀπατούρου καὶ Οὐρανίας ὑπῆρχαν παντοῦ στὸν ἀσιατικὸ Κιμμέριο. Ὁ Στράβων (Γεωγραφικὰ ΙΑ, Π 10) ἀναφέρει τὸ «ἐπίσημο ἱερὸ τῆς Ἀπατούρου» στὴ Φαναγόρεια καὶ ἐξηγεῖ πῶς ἡ θεὰ ἐξαπάτησε τοὺς Γίγαντες καὶ παρέδωσε ἕναν-ἕναν τοὺς ἐπίδοξους αὐτοὺς ἐραστὲς (ἢ βιαστὲς) στὸν Ἡρακλῆ, ὁ ὁποῖος τοὺς δολοφόνησε· σὲ αὐτὴ τὴν ἀπάτη ὀφείλει τὸ ἐπίθετό της. Τὰ ἐρείπια ἐνὸς μεγάλου πεποῦ ἐξοχικοῦ Ἱεροῦ, ὅπου ὁ ἑλληνιστικὸς ναὸς τῆς Ἀφροδίτης Οὐρανίας εἶχε τὴ μορφή τῆς θόλου, ἀποκαλύφθηκαν κοντὰ στὸ σύγχρονο ψαροχώρι τοῦ ἀλιευτικοῦ συνεταιρισμοῦ Za Rodinou.

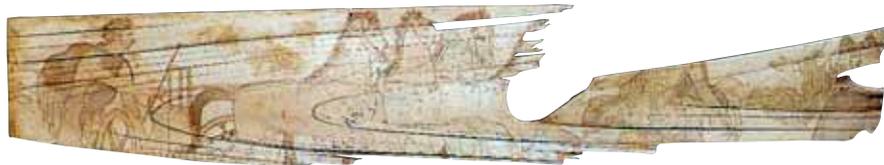
Πριν εγκαταλείψουμε τις ασιατικές άκτες, πρέπει να αναφερθούμε στη στρατηγικά τοποθετημένη **Γοργιππία**, ιωνική πόλη που ιδρύθηκε στα παράλια του Εύξεινου, νοτιοανατολικά των Στενών, μεταξύ 530 και 490 π.Χ., κοντά σε μια πολύ αρχαιότερη ελληνική εγκατάσταση. Το ότι το αρχικό της όνομα ήταν Σινδική, γιατί στα μέρη εκείνα ζούσαν τα σκυθογενή έθνη των Σινδών, είναι μια πληροφορία που μπορεί να αφορά μόνο τους αρχαιολόγους· όμως αυτή η περιοχή παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, γιατί είναι ένας ενδιαμέσος και ταυτόχρονα παραμεθόριος τόπος: ανάμεσα στον Βόρειο Καύκασο και το Άζοφ, τη Μαύρη Θάλασσα και τη στέπα του Κομπάν που καταλήγει στην Κασπία.

Η Σινδική-Γοργιππία λοιπόν (το σύγχρονο ρωσικό θέρετρο Anapa) ήταν χτισμένη στη θαλασσίνη απόληξη μιας τεράστιας ενδοχώρας, ή οποία έχει για μοναδική διέξοδο τα δύο-τρία φυσικά λιμάνια αυτής της άκτης. Τα πιο πολυσύχναστα, στα νεότερα χρόνια, ήταν η Άνάπα και το Νοβοροσίσκ (το οποίο εξελίχθηκε σε ένα από τα μεγαλύτερα βιομηχανικά και λιμενικά κέντρα της Σοβιετικής Ένωσης μετά το 1930). Το Νοβοροσίσκ (ό Καλός Λιμνή των αρχαίων) βρίσκεται στη σιακά του Μεγάλου Καυκάσου, που ορθώνει τις πρώτες κορφές του (2.867 μ.) πάνω από το παραθαλάσσιο Tuapse. Όλη αυτή η άκτη (που υπάγεται στη σημερινή Περιφέρεια Κρασνοντάρ και βρισκόταν υπό τον έλεγχο της αρχαίας Γοργιππίας) επικοινωνεί με το έσωτερικό μέσω της στέπας του Κομπάν. Στα νότια της στέπας, ή όροσειρά του Μεγάλου Καυκάσου που εκτείνεται μεταξύ Εύξεινου και Κασπίας αποκλείει όλες τις χερσαίες επικοινωνίες με τη «Δύση».

Με δεκάδες εγκαταστάσεις, άγκυροβόλια, ψαροχώρια, κτήματα και αγροικίες, οίνοπαραγωγικά κέντρα και κωμοπόλεις, αλλά και με έξοχά ιερά και νεκροπόλεις, ή εύξεινοποντιακή Γοργίππια και οι βοσπορινές πόλεις της ασιατικής πλευράς άπλωσαν την κυριαρχία τους σε αυτό το ασυνήθιστο σταυροδρόμι, το οποίο δίχως τη ναυτιλιακή δραστηριότητα των παραλίων είναι ένα απόλυτο αδιέξοδο. Μόνον έτσι μπορεί να δει κανείς και να εξηγήσει το ζωηρό ενδιαφέρον των Βυζαντινών για την περιοχή, τις συνεχείς προσπάθειες της Κωνσταντινουπόλεως να διατηρήσει μια βάση στον ασιατικό Βόσπορο, να καλλιεργήσει διπλωματικές σχέσεις με τους αρχαίους και τους νεότερους λαούς της λεκάνης του Κομπάν και του Βόρειου Καυκάσου και να δημιουργήσει πνευματικούς δεσμούς (θρησκευτικούς) με αυτό το πολυεθνικό μωσαϊκό, που ζούσε στριμωγμένο στο γεωγραφικό αδιέξοδο της άπεραντης εύξεινοκασπιανής στέπας.

176. Άρματοδρομία (με άρματηλάτες τους Διόσκουρους). Έλεφαντοστό από σκυθικό τύμβο κοντά στο Παντικάπαιο-Κέρτς, τέλη 4ου π.Χ. αι. (Ούκρανία).

Έρμιτάζ, Άγία Πετρούπολη.

Στη διάρκεια του 4ου π.Χ. αι., ή ασιατική Γοργίππια κι όλες οι πόλεις-κράτη του Άρχιπελάγους της άν. πλευράς των Στενών αναγκάστηκαν να υποταχούν στο **Παντικάπαιο της ευρωπαϊκής πλευράς** και, διατηρώντας όρισμένους πολιτειακούς θεσμούς, αποτέλεσαν ζωτικό τμήμα του Βασιλείου του Βοσπόρου. Το Παντικάπαιο είχε ήδη επεκταθεί πέρα από τα βόρεια και νότια όρια της επικράτειάς του και έλεγχε ολόκληρη τη δ. άκτη των Στενών. Είχε προσαρτήσει την όμορη πόλη-κράτος **Νυμφάιον** (9 στον χάρτη) και άλλες μικρότερες πόλεις κι είχε στείλει Παντικαπείς να φτιάξουν κώμες και οικισμούς στα ευρωπαϊκά παράλια της Μαιώτιδας και του Εύξεινου. Στο παντικαπινό Βασίλειο υπάγονταν το **Μυρμηκίον** (7), το **Παρθένιον** (6), ή **Πορθμία** (5), ή **Τυριτάκη** (8), ή **Άκρα** (10), αί **Κύται** (11), το **Κιμμερικόν** (12), το **Σαυρομάτειον** (13). Γύρω στα 380 υποτάχθηκε και ή κριμαϊκή **Θεοδοσία**. Με την κάμψη της αντίστασης των πόλεων της απέναντι άκτης, ό βασιλιάς Λεύκων (389-349) είχε πλέον κατορθώσει να συνενώσει τον ιωνικό κόσμο του βορειοανατολικού Εύξεινου και να τον θέσει υπό το σκήπτρο του. Χαρακτηριστικό δείγμα παντικαπινής επιβολής είναι ή μετονομασία της Σινδικής σε Γοργιππία. Ο Γόργιππος, αδελφός του βασιλιά Λεύκωνος, ήταν κυβερνήτης της ασιατικής πλευράς του κράτους και είχε ήδη μεταφέρει Παντικαπείς έποίκους και κληρούχους, τους όποιους εγκατέστησε στις νέες κτήσεις. Τήν ίδια εποχή, ό Φίλιππος Β΄ μετονόμαζε τις Κρηγίδες σε Φιλίππους και εγκαθιστούσε Μακεδόνες έποίκους στις θρακικές κτήσεις του. Ίσως τότε ή μερικές δεκαετίες άργότερα, κάπου γύρω στο 300 π.Χ., απέπλεαν από το Βασίλειο του Βοσπόρου οι πρώτες αποστολές έποίκων αποφασισμένων να φτιάξουν μια νέα πόλη στο βάθος της Μαιώτιδος.

Ἡ θάλασσα τοῦ Ἀζόφ (Μαιώτις λίμνη) χωρίζει τὴν οὐκρανορωσικὴ στέπα τῆς Μαύρης Θάλασσας σὲ δύο μέρη: τὸ βόρειο (δηλαδή τὸ εὐρωπαϊκό, ἀπὸ τὸν Δούναβη ὡς τὴ δ. ἀκτὴ τοῦ Ἀζόφ) καὶ τὸ ἀνατολικό (τὸ ἀσιατικό, ἀπὸ τὴν ἀν. ἀκτὴ τοῦ Ἀζόφ ὡς τὶς ὄχθες τῆς Κασπίας καὶ τοὺς β. πρόποδες τοῦ Μεγάλου Καυκάσου). Τὸ γεωφυσικὸ ὄριο ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη τῆς μαυροθαλασσίτικης στέπας εἶναι ὁ μεγάλος ρωσικὸς ποταμὸς Δόν.

Τὸ μεγαλύτερο μῆκος τῆς Ἀζοφικῆς, στενῆς τοῦ Κέρτς – ἐκβολῆς τοῦ Δόν, εἶναι 195 ν. μίλια. Τὸ μεγαλύτερο πλάτος τῆς, ἀνατολῆ-δύση, εἶναι 95 ν. μίλια. Τὸ βάθος τῆς φτάνει τὶς 7 μὲ 8 ὄργιες (12,80 μ. μὲ 14,60 μ.). «Ὁ πυθμὴν συνίσταται ἀπὸ κολλώδη ἱλὸν μετὰ ὄστράκων, ἐπὶ δὲ τῶν μπάγκων καὶ πλησίον τῶν σύρτεων ἀπὸ ἄμμων μετὰ ὄστράκων.» Ἡ μεγαλύτερη ἀλυκὴ τῆς εἶναι ἡ Σαπρὰ λίμνη (Σαπιοθάλασσα) στὴ ν.δ. πλευρὰ τῆς· χωρίζει τὴν Κριμαία ἀπὸ τὴν Ἀζοφικὴ καὶ τὴν Κριμαία ἀπὸ τὸν κορμὸ τῆς Οὐκρανίας. Ἡ Γλώσσα τοῦ Ἀραμπάτ, μιὰ ἀμμούδα μῆκους 50 μιλίων, κλείνει τὴν εἴσοδο τῆς Σαπρᾶς λίμνης (οὐκρ. Sivash).

Στὸ βορειότερο ἄκρο τῆς Μαιώτιδος ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Τάναϊς (Δόν). «Ὅριον δὲ ὑπόκειται τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας», γράφει ὁ Στράβων στὸ βιβλίον ΙΑ τῶν *Γεωγραφικῶν*. «Τὸ δ' ὑπὲρ τῶν ἐκβολῶν, ὀλίγον τὸ γινώριμόν ἐστι, διὰ τὰ ψύχη καὶ τὰς ἀπορίας τῆς χώρας, ἃς οἱ μὲν αὐτόχθονες δύνανται φέρειν, σαρκί καὶ γάλακτι τρεφόμενοι νομαδικῶς· οἱ δὲ ἄλλοθενεῖς οὐχ ὑπομένουσιν.» Ὅμως παρὰ τὰ ψύχη, τοὺς πάγους, τὶς τρομερὲς παλίρροιες, ποὺ τραβοῦν τὰ νερὰ μίλια μακριὰ ἀπὸ τὶς λασπώδεις ἀκτέες, τὶς ὀμίχλες καὶ τὶς θύελλες, τὰ φοβερὰ ρεύματα, τὴν ἀποπνικτικὴ καλοκαιρινὴ ἀτμόσφαιρα καὶ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν κουνουπιῶν, ποὺ ζοῦν στοὺς βάλτους τοῦ Δέλτα, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔχτισαν ἐδῶ τὴν πιὸ ἀπομακρυσμένη ἀποικία τοῦ Εὐξείνου.

Ἡ Τάναϊς ἰδρύθηκε γύρω στὸ 300 π.Χ. στὴ δεξιὰ (βόρεια) πλευρὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δόν (35 γλμ. ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σύγχρονο Ροστόβ ἐπὶ τοῦ Δόν) καὶ ἦταν τὸ πιὸ προωθημένο ἐμπορικὸ κέντρο τοῦ Εὐξείνου. Φαίνεται ὅμως ὅτι προὔπληρχε κάποιος μικρὸς ἐμπορικὸς σταθμὸς, γιὰτὶ βρέθηκε ἓνα ἀγγεῖο τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. στὸ Κριβορόσιε, 400 γλμ. μακριὰ ἀπὸ τὶς ἐκβολῆς τοῦ Δόν, καὶ οἱ ὑποβρύχιες ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ἀζοφικῆς ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια κεραμικὴ τῆς ἴδιας ἐποχῆς (τέλη 7ου αἰ.).

177. «Τῆ δ' Εὐρώπη συνεχῆς ἐστὶν ἡ Ἀσία κατὰ τὸν Τάναϊν συνάπτουσα αὐτῆ...» Μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ἀρχίζει ὁ Στράβων τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ βιβλία στὰ ὁποῖα περιγράφει τὴν Ἀσία (*Γεωγραφικά* ΙΑ). Γιὰ τὴν ὁμώνυμη πόλη στὶς ἐκβολῆς τοῦ ἀκτίσμα τῶν τῶν Βόσπορον ἐχόντων Ἕλλήνων», δίνει πολλὰ στοιχεῖα ὅπως καὶ γιὰ τὴ Μαιώτιδα (Ἀζόφ), δὲς σ. 228. Γιὰ τὸν ποταμὸ πέρα ἀπὸ τὶς ἐκβολῆς δὲν γνωρίζει τίποτα, οἱ δὲ πηγές του εἶναι ἀδήλες. Ὁ Δόν πηγάζει νότια τῆς Μόσχας, ἔχει μῆκος 1.870 γλμ. καὶ ἡ λεκάνη ἀπορροῆς του εἶναι 422.000 τ. γλμ. Δέλτα Δόν (Κυβερνεῖο Ροστόβ), Μάρτιος 1989. Δὲς γεωφυσικὸ χάρτη τῆς εὐρύτερης περιοχῆς σ. 302.

Μοναχική και περιτριγυρισμένη από διάφορα αρχαία ασιατικά έθνη, ή αυτόνομη και αυτοδιοικούμενη Τανάις υπήρξε επί πεντακόσια χρόνια το σημείο επαφής Έλλήνων και Βαρβάρων. Τα σημάδια της συνύπαρξης και οι αλληλοεπιδράσεις έχουν αποτυπωθεί παντού. Ακόμα και στο κλειστό άστυ όπου οι Έλληνες ζούσαν στον κεντρικό τομέα, κατοικούσαν και Ταναίτες, που κατάγονταν από μαιωτικά ή σαρματικά γένη. Αυτοί ζούσαν στον δυτικό τομέα. Στην ελληνιστική πόλη, ένας όχρωματικός περίβολος χώριζε τους δύο τομείς, αλλά στο τέλος της Έλληνιστικής εποχής τὰ έσωτερικά τείχη έπεσαν. Ταναίτες ελληνικής και ασιατικής καταγωγής ήταν πια ένα κράμα' είχε συμβάλει άλλωστε και ο κοινός κίνδυνος.

Το κλίμα αποσταθεροποίησης που δημιουργήθηκε στον Βορρά τον 3ο π.Χ. αί., όταν εμφανίστηκαν στη στέπα οι μαζικά μετακινούμενοι προς τη «Δύση» ασιατικοί λαοί (κυρίως νομάδες Σαρμάτες αλλά και ανατολικοί Σκύθες, που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τὰ εδάφη τους πέρα από τον Βόλγα, σπρωγμένοι από τη σαρματική μετανάστευση), είχε άμεσο αντίκτυπο στην κοινωνία του βοσπορινού Βασιλείου.

Η κρίση επιδεινώθηκε τον 2ο π.Χ. αί., καθώς οι Σκύθες και οι Σαρμάτες ισχυροποιούσαν τη θέση τους στον Δνειπέρο και την Κριμαία και αποκτούσαν πολιτική όντότητα. Τον ίδιο εκείνο καιρό, πέρα από τον Έλλήσποντο, οι Ρωμαίοι κατέλαβαν την κουρασμένη Μακεδονία και την εξαντλημένη Ελλάδα, σάρωσαν δεκάδες πόλεις στην Ήπειρο, κατέστρεψαν όλοσχερώς την Κόρινθο και ανακατέυτηκαν ενεργά στις πολιτικές υποθέσεις των πρόωρα γηρασμένων Βασιλείων της ελληνιστικής Ανατολής.

Η όψη του αρχαίου κόσμου και οι έσωτερικές δομές της οργάνωσής του άλλαζαν γοργά. Η σκυθική απειλή, που βάραινε τις ευξεινοποντιακές πόλεις και επηρέαζε όλους τους τομείς του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, ο εκβαρβαρισμός της υπαίθρου και η προϊούσα κάμψη της οικονομίας, ή αυξανόμενη κοινωνική δυσφορία και ο απόηχος της ρωμαϊκής επέκτασης στη δυτική Μικρασία, αλλά και ή στέπα που έμοιαζε να γεννάει Βαρβάρους, και ο Μιθριδάτης Εύπάτωρ που δεν μπορούσε να άρκεστεί στα πατρογονικά εδάφη του Πόντου, οδήγησαν τις εξελίξεις προς το ρωμαϊκό πεπρωμένο τους —τουλάχιστον στο επίπεδο της πολιτικής κυριαρχίας.

Η Ρώμη επιβλήθηκε ύστερα από όκτώ δεκαετίες αναρχίας, πολεμικών συγκρούσεων, παρασκηριακής διπλωματίας, δολοπλοκιών και λαϊκών εξεγέρσεων (όπως ή επανάσταση των Ταναϊτών έναντίον του βασιλιά του Πόντου Πολέμωνος, που είχε κατακτήσει την απομακρυσμένη πόλη το 14 π.Χ.). Το 14 μ.Χ., ο αυτοκράτορας Τιβέριος έδωσε να απονείμει τον τίτλο του Βασιλέως του Βοσπόρου στον Άσανδρο, οι πρόγονοι του οποίου είχαν διοικήσει κατά διαστήματα το κράτος στη διάρκεια της αναρχίας (63 π.Χ.-14 μ.Χ.). Η Ρώμη αναγνώρισε και τους Ταναίτες ήγεμόνες, που κυβερνούσαν τον τόπο τους ως (άντιβασιλείς).

Η επιστροφή στην, υπό ρωμαϊκό έλεγχο πλέον, ομαλότητα και ή ανόρθωση των παρηκμασμένων ή κατεστραμμένων πόλεων στη διάρκεια της Αυτοκρατορικής εποχής, δεν ήταν άρκετη για να σώσει από το χάος του 3ου αί. τον Βορρά.

Η στέπα γεννούσε άσταμάτητα Βαρβάρους. Μετά το 230, Έρουλοι, Βοράνοι και Γότθοι, Σαρμάτες, Άλανοί και Γότθοι, Γότθοι κι άλλοι Γότθοι, περνούν τα ποτάμια και ρημάζουν τον ελληνικό κόσμο από την Τάναη (το 240) μέχρι την Ιερή Έλευσίνα (το 256), στα δυτικά των Άθηνών.

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, που δεν κατόρθωσε ποτέ να έδραιωθεί στην ευξεινοποντιακή στέπα και είχε τώρα περιέλθει σε κατάσταση πλήρους αποσύνθεσης, λόγω της γενικευμένης έσωτερικής κρίσης, άφησε τον Βορρά στη μοίρα του.

Το 370, ενώ ή Κωνσταντινούπολη αγωνιζόταν να έλέγξει τη γοθτική λαίλαπα στα ευρωπαϊκά της εδάφη, οι Ούννοι διέσχισαν τον Βόλγα και ποδοπάτησαν με τὰ άλογά τους τὰ τελευταία απομεινάρια της Αρχιότητας.

Η δραματική μετάβαση από τὰ ύστερορωμαϊκά στα πρωτοβυζαντινά χρόνια, δηλαδή ο 3ος και 4ος αί., από τους Γότθους έως τους Ούννους και από την αποχώρηση των ρωμαϊκών στρατευμάτων μέχρι την άφιξη των εκκλησιαστικών και διοικητικών αξιωματούχων στις ελάχιστες πόλεις που κατόρθωσε να στηρίξει ή Κωνσταντινούπολη, ήταν περίοδος άπροσπέλαστη για τον επιστημονικό κόσμο μέχρι πρόσφατα. Έπικρατούσε ή άποψη ότι οι ρημαγμένοι τόποι είχαν έρημώσει, οι πόλεις είχαν πλήρως καταρρεύσει και ή ζωή είχε άφανιστεί (όπως συνέβη στην Όλβία). Οι πρόσφατες όμως αρχαιολογικές επισκοπήσεις στα ουκρανικά και ρωσικά παράλια και ο έντοπισμός αγροτικών οικισμών και άστικών

κέντρων που επέζησαν τουλάχιστον ως τον 5ο ή τον 6ο αιώνα, δείχνουν ότι οι πρωτοβυζαντινές πολιτείες που γνωρίζουμε (Χερσόνησος-Χερσών, Παντικάπαιο-Βόσπορος, Έρμώνασσα-Ματράγα) δεν ήταν ούτε μόνες ούτε μοναδικές. Γύρω τους φαίνεται ότι υπήρχε άραιοκατοικημένη αλλά αρκετά οργανωμένη ύπαιθρος και ένα δίκτυο κωμοπόλεων και συρρικνωμένων πόλεων, το οποίο εκτεινόταν από το νοτιοδυτικό άκρο της Κριμαίας ως τις εκβολές του Δόν και από τη χερσόνησο του Ταμάν ως τις παραθαλάσσιες πλαγιές του Μεγάλου Καυκάσου.

Ένα από τα έντυπωσιακότερα στοιχεία αυτού του κόσμου που εξακολουθούσε να αντιστέκεται είναι ότι οι Ταναίτες, εκείνο το έλληνοβαρβαρικό κράμα της Μαιώτιδος, διατήρησαν την αυτονομία τους απέναντι στη βυζαντινή διοίκηση, ώσπου να τους εξοντώσει ο βάλτος.

178. «ΤΡΥΦΩΝ ΑΝΔΡΟΜΕΝΟΥ ΑΝΕΘΗΚΑ». Τάναις, 2ος μ.Χ. αιώνα. Ο Ταναίτης αντιβασιλέας του κρατιδίου της βόρειας Άζοφικής ήταν ύποπτος στους Ρωμαίους, αλλά ούτε η Ρώμη ούτε η Κωνσταντινούπολη αργότερα θέλησαν να καταλύσουν την αυτονομία των «μιγάδων» άκροτών της Μαιώτιδος, που φρουρούσαν το πιο απομακρυσμένο σύνορο του «δυτικού» κόσμου.

Η τέχνη του αναγλύφου είναι ελληνική (με ανατολίτικα στοιχεία της εποχής). Η απεικόνιση θυμίζει τον Ήρωα καβαλάρη, ή λατρεία του οποίου διαδόθηκε ιδιαίτερα τον 1ο-3ο αιώνα (κυρίως στη Θράκη). Τα ενδύματα του Τρύφωνος είναι βαρβαρικά (εκτός από τον χιτώνα που ανεμίζει). Ναι «ήμεθα ένα κράμα έδω», που θα έλεγε ο Καβάφης. Αυτό το δυναμικό παραμεθόριο μείγμα των Διγενών.

Μουσείο Έρμιτάζ, Αγία Πετρούπολη.

179. Ἀρχαῖοι Κῆποι, ἰωνικὴ ἀποικία στὴν ἀνατολική (ἀσιατικὴ) πλευρὰ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου: κεφάλι κούρου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἐρμιτάζ, Ἀγία Πετροῦπολη.

«Τί γυρεύω ἐγὼ σ' αὐτοὺς τοὺς βάλτους ἀκρίτες ξαγρυπνοῦν στὰ σύνορα τοῦ κράτους»

Διονύσης Σαββόπουλος, «Μαύρη Θάλασσα»

Τί γύρευαν ἀλήθεια οἱ Ἕλληνες σὲ αὐτὴν τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, σὲ αὐτὴ τὴ γῆ πού τὴν ὀνόμασαν («χώρα τῶν Κιμμερίων») καὶ ἔλεγαν ὅτι ἐδῶ τελειώνει ὁ γνωστός, ὁ ὑπαρκτός κόσμος, κι ἀρχίζει ὁ κόσμος τῶν σκιῶν ἢ Κάτω κόσμος;

Ναί. Τί γύρευαν οἱ Ἴωνες, αὐτοὶ οἱ τόσο πολιτισμένοι καὶ ἐκλεπτυσμένοι Ἕλληνες τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου; Τί γύρευαν οἱ Βυζαντινοί, οἱ καλλιεργημένοι ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες καὶ οἱ ἀξιωματοῦχοι, πού ἐγκατέλειπαν τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἔρθουν ἐδῶ στοὺς πάγους τῆς Ἀζοφικῆς νὰ («κπολιτίσουν») τοὺς τοξότες; Γιατί, ἐπιτέλους, δὲν ἐγκατέλειψαν τὸν Δόν καὶ τὸν Βόσπορο, τὸ ἀρχαῖο Παντικάπαιο, καὶ τὴ στέπα τοῦ Κουμπάν, πού φτάνει ὡς τὴν Κασπία;

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ἀρχαιότητα οἱ λόγοι πού ἔκαναν τοὺς ἀποίκους νὰ κρατήσουν αὐτὰ τὰ μέρη εἶναι οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς λόγους πού ἔκαναν τοὺς Βενετούς, χίλια πεντακόσια χρόνια ἀργότερα, νὰ φτιάξουν μιὰ ἐμπορικὴ κοινότητα στὴν Τάναη, τὴν ὁποία ὀνόμασαν Τάνα. Οἱ Βενετοί, ἀπὸ τὸ 1216 πού διαβῆκαν τὸν θρακικὸ Βόσπορο, ἄρχισαν νὰ ἐξερευνοῦν τὴ Μαύρη Θάλασσα καὶ τίς τεράστιες δυνατότητες πού προσέφερε. Ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀζόφ ἦταν πλούσια σὲ ἀλάτι, ψάρια γιὰ πάστωμα, δημητριακὰ, βοοειδή, δέρματα καὶ γουναρικά. Ὅμως ἀκόμα καὶ τὸ δουλεμπόριο ἦταν ἰδιαίτερα ἐκλυστικὸ γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιχειρηματίες, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς πολυθεϊστὲς παλαιότερα. Τὸ κεκριμπάρι κατέβαινε ἀπὸ τὸν πλωτὸ δρόμο τοῦ Βόλγα – Δόν, μέσω Μοσχοβίας, στὴν Τάνα. Κι ἀπὸ τὴ γύρω περιοχὴ προμηθεύονταν τὴν κάνναβη, μὲ τὴν ὁποία κατασκευάζαν τὰ σχοινιά γιὰ τὰ πλοῖα τους*.

Ὅλα αὐτὰ λοιπὸν ἦταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ προκαλέσουν τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν ἐμπόρων τῆς Βενετίας ἀκριβῶς ὅπως καὶ τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν καὶ ἐμπόρων.

Ὅμως, στὸν στρατηγικὸ αὐτὸ χῶρο ὅπου συναντιοῦνται δύο ἡπειροὶ κι ὅπου κατέληγαν οἱ ὁρδὲς τῶν Ἀσιατῶν, κατέληγαν καὶ τὰ καραβάνια μὲ τὸ κινεζικὸ μετὰξι κι ὅλα τὰ ἄλλα πολυτίμητα προϊόντα τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Ἀπὸ τὴν Τάνα ξεκίνησαν, τὸ 1260, ὁ πατέρας καὶ ὁ θεῖος τοῦ Μάρκο Πόλο, γιὰ νὰ διασχίσουν τὴν Αὐτοκρατορία τῶν Μογγόλων καὶ νὰ πᾶνε στὸν Μέγα Χάν Κουμπλάι. Καὶ ὅσον καιρὸ ὑπῆρχε ἡ βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας, οἱ Βενετοὶ συνέχισαν νὰ ἐκμεταλλεύονται τὴν πύλη τῆς Ἀζοφικῆς.

Ὅταν τὸ 1461 ἔπεσε ἡ Τραπεζούντα στὰ χέρια τῶν Ὀθωμανῶν, ἡ Μαύρη Θάλασσα ἔκλεισε γιὰ ὅλους τοὺς ἐμπόρους τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης: ἡ κατάκτηση τῶν βενετσιάνικων καὶ γενοβέζικων ἀποικιῶν ὀλοκληρώθηκε μέσα σὲ λίγα χρόνια**.

* Στὸ Arsenal, τὸν περιφρουρημένο ναύσταθμο τῆς Βενετίας, ὅπου χλιζόνταν τὰ κωπύλατα ἱστιοφόρα τῆς Γαληνοτάτης, ὑπῆρχε ἕνας εἰδικὸς χῶρος γιὰ τὸ πλέξιμο τῶν σχοινιῶν πού ἔφεραν ἀπὸ τὸ Ἀζόφ. Ἡ μακρόστενη αὐτὴ αἶθουσα (μῆκους 316 μ.) ὀνομαζόταν La Corderia ἢ Tana.

** Γιὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν Δυτικοευρωπαϊκῶν ἐμπόρων καὶ τὸ ὀθωμανικὸ μονοπώλιο τῆς ναυτιλίας στὴ Μαύρη Θάλασσα, δὲς Κεφάλαιο Ε'.

184. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἑνὸς πολίτη τῆς Χερσονήσου, γόνου ἐξελληνισμένης σκυθικῆς οἰκογένειας. (ΣΚΥΘΑΣ ΘΕΑΓΕΝΟΥΣ ΖΗΣΑΣ ΕΤΗ ΛΕ) (2ος μ.Χ. αἰ.).

Ἡ βυζαντινὴ Χερσῶν (ἀρχαιοελληνικὴ Χερσονήσος)

Στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τῆς Κριμαίας, ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ζοῦσαν οἱ κυνηγοὶ κεφαλῶν Ταῦροι, τὸ 422 π.Χ. ἴδρυσαν οἱ Μεγαρεῖς ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια τοῦ Πόντου τὴν πόλιν Χερσονήσο (σύγχρονη Σεβαστοπόλ). Τὸ ἐξαιρετικὸ τῆς λιμάνι καὶ ἡ στρατηγικὴ τῆς θέσης, στὸ κέντρο τῆς μαυροθαλασσίτικης λεκάνης, τὴν ἀνέδειξαν σὲ σημαντικὸ ἐμπορικὸ-ναυτικὸ σταθμὸ τοῦ ἀρχαίου δικτύου τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Ὅταν ἄρχισαν οἱ ἐπιδρομές, οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἀργότερα οἱ Βυζαντινοὶ τὴν ὀχύρωσαν μὲ περιφερειακὰ κάστρα καὶ ἐνίσχυσαν τὰ ἀρχαῖα τῆς τείχης, ὥστε νὰ τὴ σώσουν καὶ νὰ τὴν κρατήσουν κάτω ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχό τους.

Ἡ Χερσῶν παρέμεινε ὡς τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα ἡ ἀκριτικὴ βυζαντινὴ πολιτεία τοῦ εὐξεινοποντιακοῦ Βορρᾶ. Ἐνα κωνσταντινοπολιτικὸ φυλάκιο 298 ναυτικὰ μίλια μακριὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ 360 μίλια μακριὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ μεγαλούπολη τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τὴν Τραπεζούντα. Μιὰ καλὰ ὀργανωμένη καὶ ἐντελῶς μοναχικὴ πόλις. Στὸ νοτιότερο ἄκρο τῆς βόρειας γῆς. Ἀπέναντι ἀπὸ τὰ τρία στόμια τοῦ Δούναβη. Στὸ πλησιέστερο σημεῖο ἀνάμεσα στὸν Βορρὰ καὶ τὸν Νότο. Πάνω στὸν δρόμο τῶν πλοίων ποὺ κατευθύνονται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὸν Καύκασο καὶ τὴν Ἀζοφικὴ. Στὸ ἀπώτατο ἄκρο τοῦ δρόμου τῶν μεταναστῶν-εἰσβολέων, ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὸν Βορρὰ καὶ κατευθύνονταν πρὸς τὴ Δύση.

Μιὰ πόλις μὲ δύο πρόσωπα καὶ δύο ὄψεις. Ἡ θάλασσα μπροστὰ τῆς τὴν συνέδεε μὲ ὅλη τὴν Αὐτοκρατορία ἀπὸ κεῖ ἀντλοῦσε τὴ δύναμή της καὶ ἀπὸ κεῖ ζοῦσε. Ὅχι μόνον γιατί τὰ κυριότερα ἔσοδά της προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀλιεῖα, τὸ πάστωμα τῶν ψαριῶν, τὴν πώληση τοῦ ἀλατιοῦ καὶ ὅλες τῆς ναυτικῆς δουλειῆς ποὺ σχετίζονταν μὲ τὸ ἐμπορικὸ λιμάνι, τὸν αὐτοκρατορικὸ ναύσταθμο, τὰ ναυπηγεῖα καὶ τὰ ἐπιδιορθωτήρια πλοίων, ἀλλὰ καὶ γιατί ἀπὸ τὴν κοντινὴ Μικρασία οἱ παφλαγονικῆς καὶ ποντιακῆς πόλεις τῆς ἔστελναν σιτάρι, κρασί καὶ λάδι, τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ διατροφή τῶν 5.000-7.000 κατοίκων τῆς. Ἄν δὲν σταλοῦν ἀπὸ κεῖ τὰ γεννήματα, λέει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος τὸν 10ο αἰώνα, «οὐ δύνανται ζῆσαι οἱ Χερσωνῖται». Ἡ θάλασσα λοιπὸν ἔτρεφε τὴ μοναχικὴ Χερσῶνα. Χάρη σὲ αὐτὴν ἐπέζησε, ὅταν χάθηκε ὁ ὑστερορωμαϊκός-πρωτοβυζαντινὸς κόσμος τῆς στέπας καὶ τοῦ Δούναβη. Ὡστόσο, ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς τῆς σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ὀφειλόταν κυρίως στὸ ἄλλο τῆς πρόσωπο· τὸ στεριανό. Ἡ Χερσῶν βρισκόταν μέσα στὸν βαρβαρικὸ Βορρὰ. Οἱ Σκύθες καὶ οἱ Σαρμάτες, ὅσοι δὲν ἐξελληνίστηκαν, ἀφομοιώθηκαν στὸ κράτος τῶν Ὀστρογότθων, ποὺ κατέλαβαν τὴν Κριμαία τὸν 3ο μ.Χ. αἰώνα. Ἀκολούθησαν οἱ Οὐννοι τὸ 370. Οἱ ἐχριστιανισμένοι Γότθοι ἀποσύρθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Κριμαίας καί, καθὼς ἦταν Ὀρθόδοξοι καὶ ὄχι ὀπαδοὶ τῆς αἵρεσης τοῦ Ἀρείου, ὅπως οἱ Γότθοι ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, συμμάχησαν μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς, γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ ἀντέξουν στὶς συνεχεῖς ἐπιθέσεις τῶν νεοφερμένων Βαρβάρων ποὺ διέσχίζαν τὴ στέπα βόρεια τῆς Κριμαίας.

Ἀρχαία Χερσώνησος, βυζαντινὴ Χερσῶν 5ος π.Χ.-14ος μ.Χ. αἰώνας

(χάρτης 33)

- A = Ἡ ὄχυρὴ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς βυζαντινῆς πόλεως
 B = Τὸ ἐμπορικὸ λιμάνι καὶ τείχη τῆς Μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς (11ος αἰ.)
 N = Ὁ ναύσταθμος
 I ὡς XXIV = Οἱ 24 πύργοι τῶν βυζαντινῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ τείχους (5ος-11ος αἰ.)·
 πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς στηρίχτηκαν στὰ τείχη τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (3ος-2ος π.Χ. αἰ.)
 1 ὡς 4 = Οἱ πύλεις τοῦ χερσαίου τείχους
 5 = Ὁ ἀρχαῖος πύργος, πὺ φρουροῦσε τὴν κεντρικὴ πύλη
 6 = Τὸ ἀρχαῖο νομισματοκοπεῖο (στὸ κέντρο τῆς πόλεως)
 7 = Κτίσμα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.
 8 = Σπίτια Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς
 9 = Τὰ ἐρείπια βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν (ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν)
 10 = Ἡ νεκρόπολις τῆς Κλασικῆς ἐποχῆς καὶ ἀρχαῖες γειτονιῆς (βόρεια πλευρὰ, πάνω στὴ θάλασσα)·
 περιοχὴ πρωτοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν
 11 = Ἡ κεντρικὴ ὁδὸς τῆς πόλεως
 12 = Ὁ λόφος μὲ τὸ Ἱερό τῆς Παρθένου (λατρεία Ἀρτέμιδος καὶ Ἰφιγένειας)

Ὁ ἀρχαιολογικὸς γῶρος βρίσκεται 3 χλμ. νότια τῆς σύγχρονης Σεβαστοπόλ, στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τῆς Κριμαίας.

Γιὰ τὴν ἀρχαία Χερσώνησο καὶ κυρίως τὴν Ἡράκλεια (ὅπως λεγόταν ἡ καλὰ ὀργανωμένη χώρα τῶν Χερσονησιῶν) δεῖς σελίδες 212-215. Δεῖς καὶ χάρτη τῆς Κριμαίας σ. 211.

185. Πάνω ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους (3ος-2ος π.Χ. αἰ.) χτίστηκε μιὰ κωμαρωτὴ εἴσοδος τὸ 488 μ.Χ., ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Ζήνων ἐδῶσε ἐντολὴ νὰ ἐπισκευαστοῦν τὰ ἀρχαῖα τείχη.

186. «Θεοτάκε βοήθει τῷ δούλῳ σου Σάββα ὑπάτω [καὶ] ἄρχοντι Χερσῶνας». Σφραγίδα τοῦ 8ου αἰ. (βάρος 30,75 γρ.). Συλλογὴ στὸ Dumbarton Oaks, Οὐάσιγκτον. Στὴ σιγίλλογραφία τῆς Χερσῶνας (τις σφραγίδες τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κρατικῶν ἀξιωματῶν) χοροστατεῖ ὅλο τὸ βυζαντινὸ ἀρχοντολόγι: «πρωτοσπαθάριοι καὶ στρατηγοί», «ἄρχοντες καὶ πατέρες τῆς πόλεως», «σπαθαροκανδιδάτοι καὶ κομμεριάριοι» (ὑπεύθυνοι γιὰ τὰ οἰκονομικά, τὶς ἐμπορικὲς δραστηριότητες, τοὺς δασμούς καὶ τὸ τελωνεῖο, σὲ αὐτὸ τὸ συνοριακὸ εὐξεινοποντικὸ σταυροδρόμι).

Ο έκχριστιανισμός τής Κριμαίας ξεκίνησε από τή Χερσονήσο τόν 2ο αιώνα: στα χρόνια του χριστιανοκτόνου αυτοκράτορα Τραϊανού (98-117 μ.Χ.) μαρτύρησε έδω ό έξόριστος επίσκοπος Ρώμης "Άγιος Κλήμης. Τό 325, στην Α' Οικουμενική Σύνοδο (στή Νίκαια τής μικρασιατικής Βιθυνίας), έλαβαν μέρος δύο Έπίσκοποι από τήν Κριμαία: ό Θεόφιλος επίσκοπος Γοθίας, όπως ονομαζόταν τότε ή αρχαία Ταυρική λόγω τής ομαδικής εγκατάστασης Γόθων, και ό Κάδμος επίσκοπος Βοσπόρου (Κιμμερίου). 'Η Έπίσκοπή Χερσονήσου-Χερσώνος ιδρύθηκε τό 381, επί Θεοδοσίου Α'.

Σέ όλη τή διάρκεια τών πρωτοβυζαντινών χρόνων ή απομακρυσμένη πολιτεία χρησιμοποιήθηκε ως τόπος εξορίας σημαντικών προσώπων: τό 460 εξορίστηκε έδω ό επίσκοπος Γάγγρας Τιμόθεος, τό 654 ό πάπας "Άγιος Μαρτίνος, τό 695 ό αυτοκράτορας 'Ιουστινιανός Β'.

Λόγω τής στρατηγικής της θέσης στο σύστημα άμυνας του Βορρά και στον έλεγχο τών κυριότερων ναυτικών δρόμων, και χάρη στο θαυμάσιο λιμάνι της, ή Χερσών προκαλούσε πάντα τό άμεσο ενδιαφέρον τών Αυτοκρατόρων και τών εκπροσώπων τής κεντρικής βυζαντινής διοίκησης. Έτσι, από τόν 5ο μέχρι τά τέλη του 10ου αι., χτίστηκαν γύρω στις 30 εκκλησίες κι ανάμεσά τους 4 βασιλικές με πλούσια μαρμάρινη διακόσμηση.

187. Σέ έναν λοφίσκο δίπλα στο νερό στέκουν οι κίονες μιας από τις μεγαλύτερες βασιλικές τής πρωτοχριστιανικής Χερσώνος (πρώτη οικοδομική φάση 5ος αι., άνοικοδόμηση τόν 6ο αι.). Μήκος 32,50 μ., πλάτος 18,50 μ. Οι κίονες και τά κιονόκρανα είναι από λευκό μάρμαρο φεμένο από τήν Προκόννησο τής Προποντίδας. Στα θεμέλιά της βρέθηκαν κατάλοιπα ελληνιστικών σπειριών του 3ου-2ου π.Χ. αι.

Τά γεροχτισμένα ελληνιστικά τείχη επισκευάστηκαν στα τέλη του 5ου αι., μετά τήν κάθοδο τών Ούννων στην Κριμαία. Ένισχύθηκαν με πύργους και προτειχίσματα τόν καιρό του 'Ιουστινιανού, και ξανά τόν 7ο και 8ο αι. Στο Περί Κτισμάτων έργο του (Γ VII, 10-11), ό Προκόπιος λέει για τις δύο κριμαϊκές πολιτείες που βρίσκονταν στις έσχατιές τής Αυτοκρατορίας (τόν Βόσπορο και τή Χερσώνα, οι όποιες «έν έσχάτω οικούνται τής Ρωμαίων αρχής»), ότι ό 'Ιουστινιανός βρήκε τά τείχη ρημαγμένα και τά αποκατέστησε «ές μέγα τι κάλλους τε και άσφαλείας».

Οι δεξαμενές νερού πολλαπλασιάστηκαν και χτίστηκαν νέες δεξαμενές με θαλασσινό νερό, για τήν επεξεργασία τών άλιπαστων. Παράλληλα, στα κεραμουρgeia τής πόλης κατασκευάζονταν άγγεια καθημερινής χρήσης, άμφορες για τή μεταφορά έμπορευμάτων, τουβλα και κεραμίδια για τις οικοδομές.

Τό 833, ό αυτοκράτορας Θεόφιλος άναδιοργάνωσε τή διοικητική περιφέρεια τής βυζαντινής Κριμαίας και ένωμάτωσε τά «αλιμματα», δηλαδή τά κάστρα του αϊγαλιού ως τά στενά του Κέρτς, στο «θέμα» τής Χερσώνος. 'Η εποχή τής ειρήνης με τους Χάζαρους τής στέπας του Δόν-Βόλγα, ό 9ος και 10ος αι., χαρακτηρίστηκε ως εποχή τής «Pax Chazarica». Τό 834, ό Θεόφιλος έστειλε τεχνίτες και οικοδόμους κάτω από τήν αρχηγία του σπαθαροκανδιδάτου Πετρωνά, για νά χτίσουν ένα κάστρο στον Δόν, μετά από αίτηση τών Χάζαρων.

Τό 860, ό πατριάρχης Φώτιος έστειλε στον Δόν τόν Κύριλλο και τόν Μεθόδιο, για νά εκχριστιάνισουν τους συμμάχους Χάζαρους. Όλες αυτές οι άποστολές στηρίζονταν στην ύπαρξη τής άκριτικής Χερσώνας, ή οποία έστεινε κληρικούς αλλά και συνεργεία χτιστάδων σε όλα τά δορυφορικά κράτη τής περιοχής του Κομπάν και του βόρειου Καυκάσου. Οι όμοιότητες τών χερσωνίτικων σταυροειδών εκκλησιών με πέντε ναούς του ίδιου τύπου που χτίστηκαν στην Άλανία (σημερινή Καρατσάν-Τσερκές) τόν 10ο αι., επιβεβαιώνουν τις σχέσεις μεταξύ βυζαντινής Χερσώνας και εκχριστιανισμένων καυκασιανών φίλων και συμμάχων τής Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ὑπαρξη τῶν κάστρων πού ἔχτισε ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς κατὰ μῆκος τῆς νότιας κριμαϊκῆς ἀκτῆς, ἀπὸ τῆ Χερσῶνα ὡς τὸν Κιμμέριο Βόσπορο, τὰ ὄχυρότατα τείχη τῆς ἀρχαίας πόλης πού εἶχαν ἐπισκευαστεῖ καὶ ἐνισχυθεῖ δύο φορὲς μέσα σὲ πενήντα χρόνια, ἡ μοίρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου πού ναυλοχοῦσε στὸ χερσωνίτικο λιμάνι καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς ταχύτατης ἀποστολῆς ἐνισχύσεων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπέτρεψαν πολλοὺς ἐπιδρομεῖς νὰ περάσουν τὸν ἰσθμὸ πού χωρίζει τὸν οὐκρανικὸ κορμὸ ἀπὸ τὴν Κριμαία καὶ νὰ κατέβουν στὴ χερσόνησο. Οἱ Γότθοι λοιπόν, ἐγκαταστημένοι στὴν Κριμαία ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα, εἶχαν κάθε συμφέρον νὰ στηρίζουν τὶς βυζαντινὲς κτήσεις. Οἱ ἴδιοι φρουροῦσαν τὴν κριμαϊκὴ ἐνδοχώρα καὶ τὰ βουνὰ τοῦ Νότου, ὥστε νὰ ἀναγκαιάζουν ὀποιαδήποτε εἰσβολή. Οἱ τύχες τῶν δύο ὁμοδόξων συμμάχων ἦταν ἄμεσα συνδεδεμένες· οἱ Χερσωνίτες ἐκπροσωποῦσαν τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ Κωνσταντινούπολη στὴ Γοτθία (ἔτσι ὀνόμαζαν οἱ Βυζαντινοὶ τὴν ἀρχαία Ταυρικὴ ἢ Σκυθικὴ χερσόνησο, ἰδίως τὴν παράκτια νότια ζώνη*).

Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὸν τὸν γεωγραφικὰ περιορισμένο ρόλο, ἡ Χερσῶν ἦταν τὸ κέντρο τῆς εὐρύτερης αὐτοκρατορικῆς διπλωματικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ στρατιωτικῆς δραστηριότητος ἐναντι τῶν Οὐννων, τῶν Ἀβάρων, τῶν Πρωτοβουλγάρων, τῶν Σλάβων, τῶν Ρῶς καὶ τῶν Σκανδιναβῶν, τῶν Χαζάρων, τῶν Πετσενέγων, τῶν Μαγυάρων καὶ τῶν Κουμάνων πού, κατὰ καιροὺς, ἐγκαταστάθηκαν στὶς «σκυθικὲς ἐρημίες» ἀνάμεσα στὸν Δὸν καὶ στὸν Δούναβη. Ἀπὸ αὐτοὺς, οἱ πιὸ μακρόβιοι γείτονες ἦταν: οἱ τουρκογενεῖς Πετσενέγοι τῆς στέπας, οἱ σλαβογενεῖς καὶ βόρειοι λαοί, πού ἐγκαταστάθηκαν στὴ δασικὴ ζώνη πάνω ἀπὸ τὴ στέπα καὶ κατέβαιναν μὲ τὰ μονόξυλά τους τὸν Δνείπερο, καὶ οἱ τουρκογενεῖς ὀμάδες τῶν Πρωτοβουλγάρων καὶ τῶν Χαζάρων, πού ζοῦσαν στὴν περιοχὴ τοῦ Δὸν καὶ τοῦ Βόλγα. Μὲ αὐτοὺς τοὺς τελευταίους εἶχαν περισσότερες ἐπαφὲς οἱ Βυζαντινοὶ τοῦ ἄξοφικοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν συμμαχικῶν κρατιδίων τῆς περιοχῆς τοῦ Κουμπάν καὶ τοῦ Βόρειου Καυκάσου. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ὡς πρὸς αὐτοὺς, ἡ Χερσῶν εἶχε πάντα τὴν κεντρικὴ εὐθύνη. Ἐδῶ ἦταν ἡ βᾶση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ «στρατηγείου» τοῦ Βορρᾶ καὶ ἐδῶ συγκεντρώνονταν ὅλες οἱ πληροφορίες πού ἀφοροῦσαν τοὺς λαοὺς τῆς στέπας.

* Καὶ πάλι ὁ Προκόπιος στὰ *Κτίσματά* του μᾶς ξαναγεῖ στὸν βαρβαροκρατοικημένο ἀλλὰ ἐκχριστιανισμένο Νότο τῆς Κριμαίας, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Γότθοι καὶ Ἄλανοι.

Ἐπιπλέον ἔκανε ὄχι μόνον ἀλλὰ νὰ προστατέψει τοὺς «ἐνσπονδούς» (ὅπως ἀποκαλεῖ ἀρχαιοπρεπῶς ὁ Προκόπιος τοὺς συμμάχους), οἱ ὁποῖοι συστρατεύονται μὲ τοὺς Ρωμαίους (Βυζαντινοὺς) «ὥστε ὁ βασιλιάς τὸ θελήσει». Τὰ ὄχυρά ἐγιναν στὴν ὑπαιθρο καὶ διασφάλισαν τὶς βουνίστιες προσβάσεις — ἄλλωστε οἱ Γότθοι ζοῦσαν εὐτυχεῖς στὸ ὑπαιθρο καὶ δὲν ἀνέχονταν νὰ κλειστοῦνε σὲ τείχη. Τὸ εὐφορο Δόρυ, πού τὸ καλλιεργοῦσαν οἱ ἄριστοι πολεμιστὲς καὶ γεωργοὶ Γότθοι, εἶναι τὸ ὄροπέδιο Mangoup πάνω ἀπὸ τὴ Χερσῶνα.

Φρούρια ἐγιναν καὶ στοὺς ἀλανικοὺς καταυλισμούς, πού οἱ νομάδες Ἄλανοι ὀνόμαζαν Ἀλούστου (σύγχρονο Alouchta) καὶ Γορζουβίτσι (Gourzouf). Αὐτὰ τὰ παράλια μέρη ἐνσωματώθηκαν στὰ «αἰμάτια», τὴ βυζαντινὴ παράκτια ζώνη τῆς νότιας Κριμαίας.

Ἐπιπλέον κατέχει τὴ Χερσῶνα ἐλέγχει τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ Εὐξείνου Πόντου: δηλαδὴ τὸ δέλτα τοῦ Δούναβη ἀπέναντι (169 ν. μίλια ὡς τὸ στόμιο τοῦ Σουλινᾶ) καὶ τὴν εἰσοδὸ στὸν μεγάλο οὐκρανικὸ κόλπο, ὅπου ἐκβάλλουν ὁ Δνεῖστερος, ὁ Μπάργκ (ἢ Μπούργκ) καὶ ὁ Δνείπερος (καὶ ἐδῶ οἱ ἀποστάσεις δὲν ξεπερνοῦν τὰ 163 ν. μίλια).

Ἀνάμεσα στὸν Δνείπερο καὶ τὴ Χερσῶνα, στὴ βορειοδυτικὴ ἀκτὴ τῆς Κριμαίας, αἰμίνας καὶ λιμένες εἰσίν, ἐν αἷς οἱ Χερσωνῖται τὸ ἄλλας ἐργάζονται, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ.

Σὲ ἐκείνη τὴν περιοχὴ καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς οὐκρανικῆς στέπας κατοικοῦσαν τότε οἱ Πετσενέγοι. Μία ἀπὸ τὶς κύριες φροντίδες τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν τῆς Χερσῶν ἦταν ἡ καλλιέργεια φιλικῶν καὶ ἐμπορικῶν σχέσεων μὲ τοὺς κτηνοτρόφους τῆς στέπας. Ἄλλες φορὲς πάλι, οἱ προσπάθειες στόχευαν νὰ πείσουν τοὺς κυρίαρχους τῶν ποταμῶν νὰ στραφοῦν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Μιὰ τέτοια ἀποστολὴ ἀνέλαβε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 914 ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Βογᾶς, στρατηγὸς Χερσῶνος. Τὴν ἴδια ὅμως πολιτικὴ ἀκολουθοῦσε καὶ ὁ τσάρος τῶν Βουλγάρων, ὁ βυζαντινοθρεμμένος Συμεὼν. Μάταια τοῦ ἔγραψε ὁ πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός (τὸ 917) νὰ σταματήσει τὶς συνηθισθεῖς (Ἐπιστολὴς 9). Πάντως οἱ ἐμπορικὲς ἀνταλλαγὲς καὶ κυρίως ἡ ἐκμετάλλευση τῶν (φτηνῶν) ἐργατικῶν χεριῶν συνεχίστηκε σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 10ου αἰ. Οἱ Πετσενέγοι διαπραγματεύονται μὲ τοὺς Χερσωνίτες («καὶ ποιοῦσι τὰς δουλείας αὐτῶν»), ἐξηγεῖ ὁ Πορφυρογέννητος. Κι ὕστερα πληρώνονται εἰς εἶδος, ἀνάλογα μὲ τὰ προσυμφωνημένα, «οἶον βλαττία, πράνδια, χαρέρια, σημέντα, πέπεριν, δερμάτινα ἀληθινὰ Πάρθηκα» (πολύτιμα ὑφάσματα λεπτοδουλεμένα καὶ χρυσοδουλεμένα, πιπέρι καὶ δέρματα βαμμένα).

188. Τὸ ἐπιτραχήλιον τοῦ Φωτίου, λεπτομέρεια: δύο ἀπὸ τὶς ὀγδόντα ὀκτῶ ἀπεικονίσεις ἁγίων προσώπων ποὺ διακοσμοῦν σὲ κάθετες ζῶνες τὸ ἐπιτραχήλιο (μῆκος 1,53 μ.). Ἐξάρητο δεῖγμα κωνσταντινοπολίτικης κεντητικῆς, δουλεμένο μὲ χρυσὲς κι ἀσημένιες κλωστές, μετὰξὶ καὶ μαργαριτάρια. Τὸ βαρύντιμο ἐκκλησιαστικὸ ἔνδυμα ἀνήκε στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Φώτιο, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴ Μητρόπολη Μόσχας τὸ 1408. Συλλογὴ Πατριαρχικῶν Ἐνδυμάτων, Μουσεῖα Κρεμλίνου, Μόσχα.

Ἐκτὸ δὲ λοιπὸν ξεκινοῦσαν ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ πήγαιναν, μὲ δῶρα καὶ προτάσεις γιὰ παροχές, νὰ συναντήσουν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν κτηνοτροφικῶν ἢ τῶν πολεμικῶν λαῶν ποὺ εἶχαν φτάσει στὶς ἐκβολὲς τοῦ Δνειπέρου καὶ τοῦ Μπάγχ (156 μίλια βόρεια τῆς Χερσῶνος) ἢ εἶχαν προχωρήσει ὡς τὶς ἐκβολὲς τοῦ Δνειστερου (163 μίλια βορειοδυτικὰ τῆς Χερσῶνος) καὶ ἀπειλοῦσαν ἄμεσα τὸ σύνορο τοῦ Δούναβη, δηλαδὴ τὴ θρακικὴ πεδιάδα καὶ τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἐκτὸ δὲ ξεκίνησε πολλὰς φορὲς ὁ στόλος ποὺ ὑποστήριζε τὶς βυζαντινὲς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στὸν Δούναβη καὶ στὴ βόρεια Βουλγαρία.

Ἐδῶ πέρασαν τὸν χειμῶνα τοῦ 860/1 οἱ ἱεραπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος πρὶν πᾶνε στὸ Χανάτο τῶν Χαζάρων τοῦ Βόλγα-Δόν, γιὰ νὰ διδάξουν τὸ Εὐαγγέλιο. Οἱ πολῦτιμες πληροφορίες ποὺ τοὺς μετέφεραν οἱ Χερσωνίτες ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πατριάρχη Φωτίου. Ἡ δυσκολότατη ἀποστολὴ τους θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει μόνον ἂν ἢ ἐνημέρωσή τους ἦταν πλήρης καὶ πολυδιάστατη.

Τέλος ἐδῶ, στὴ νοτιοδυτικὴ ἄκρη τῆς Κριμαίας, ὁ Μητροπολίτης τῆς ἀκριτικῆς Χερσῶνος βάρφτισε ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἱσαπόστολο τῶν Ρώσων, τὸν πρίγκιπα Βλαδίμηρο τοῦ Κιέβου, τὸ 989, καὶ τὸν στεφάνωσε μὲ τὴν πορφυρογέννητη Ἄννα· τὴν τρις πορφυρογέννητη τρισέγγονη τοῦ Βασιλείου Α', ἰδρυτῆ τῆς «Μακεδονικῆς» δυναστείας καὶ δισεγγόνα τοῦ Λέοντος ζ' τοῦ Σοφοῦ, ἐγγονὴ τοῦ πολυγραφότατου Πορφυρογέννητου*, κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Β' (959-963) καὶ ἀδελφὴ τοῦ στρατηλάτη αὐτοκράτορα Βασιλείου Β' (976-1025).

Ἐκτὸ 989/90, οἱ βυζαντινορωσικὲς σχέσεις ἀπέκτησαν νέα μορφή καὶ νέο περιεχόμενο.

* Σχετικὰ μὲ τὸν «πολυγραφότατο» Κωνσταντῖνο Ζ' Πορφυρογέννητο (905-959): ἴσως νὰ τοῦ ταιριάζει περισσότερο ὁ χαρακτηρισμὸς ἀνθρώπος τῶν γραμμάτων, γιὰτὶ, μολονότι δὲν συνέγραψε ὁ ἴδιος τὰ ἔργα ποὺ ἔμειναν στὴ βυζαντινὴ γραμματολογία μὲ τὸ ὄνομά του, σὲ αὐτὸν καὶ στὸν κύκλο τῶν παλατιανῶν λογίων ποὺ ὁ ἴδιος δημιούργησε ὀφείλουμε σπουδαῖα συγγράμματα.

Ἐχομε συγγὰ ἀναφερθεῖ στὸ παραινετικὸ ἔργο του *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν* (*De Administrando Imperio*), ὅπου δίνει πολῦτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάστασι ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν Εὐξεινο Πόντο τὸν 10ο αἰῶνα.

Ἡ ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Χερσῶνος ἦταν ὁ 9ος καὶ ὁ 10ος αἰώνας, ὅταν τὸ ἀκριτικὸ φυλάκιο τοῦ Βορρᾶ χειρίζεται ποικίλα θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ στέπα καὶ φτάνουν χίλια χιλιόμετρα βορειότερα, στὸ Κίεβο.

Ὁ ρόλος τῆς Χερσῶνος ὅμως καὶ στὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις στὸν Δούναβη ἦταν τόσο κρίσιμος, τὴν ἐποχὴ τῶν συνεχῶν πολέμων, ὥστε ὁ Αὐτοκράτορας νὰ μεριμνᾷ ἰδιαίτερα τόσο γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν Χερσωνιτῶν ὅσο καὶ γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴ νομιμοφροσύνη τους. Ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς μοναχικῆς πόλης μὲ τὰ κάστρα τοῦ αἰγιαλοῦ στὴ διοίκησή της εὐνοοῦσε ὅποιοδήποτε κίνημα γιὰ τὴ δημιουργία αὐτόνομου βυζαντινοῦ κρατιδίου ἢ πριγκιπάτου, ὅπως αὐτὸ τοῦ Κιέβου στὸν Δνείπερο ἢ τοῦ Τμουτορακᾶν στὴν Ἀζοφικὴ (αὐτὸ πού βρίσκουμε στοὺς καταλόγους τῶν βυζαντινῶν Ἐπισκοπῶν Χαζαρίας ὡς Ταμάταρχα, ἤδη ἀπὸ τὸν 8ο αἰώνα). Οἱ συνεχεῖς ἐπαφές τῶν Χερσωνιτῶν μὲ τοὺς γείτονες, εἴτε οἱ Ὀρθόδοξοι τοῦ Τμουτορακᾶν ἦταν αὐτοὶ εἴτε τὰ δεκάδες ὀρθόδοξα καυκασιανὰ καὶ γεωργιανὰ πριγκιπάτα καὶ φέουδα εἴτε ἀκόμα καὶ τὸ εἰδωλολατρικὸ Κίεβο, ἀποτελοῦσαν τὰ πρότυπα γιὰ τέτοιου εἴδους περιφερειακὰ καὶ ἀνεξάρτητα κρατίδια. Ὅχι ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ υπάρξουν χωρὶς τὴν ἱερὴ συμμαχία μὲ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Οἰκουμένης, τουλάχιστον ὡς τὸν 11ο αἰώνα, ἀλλὰ ἡ ἰδέα —ἡ πανάκεια— τῆς αὐτοδιοίκησης ὑπῆρξε ἀνεκαθεν προοπτικὴ ἰδιαίτερα ἐλκυστικὴ ὄχι μόνον γιὰ τὶς ἐθνικὲς ομάδες ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς τοπικὲς, πού καθορίζονται ἀπὸ τὰ γεωγραφικὰ στοιχεῖα καὶ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ χώρου.

Ὁ Αὐτοκράτορας εἶχε ἐκπονήσει ὁλόκληρο σχέδιο, γιὰ νὰ προλάβει στὴ γένεσή της ὅποιαδήποτε ἀνταρσία τῶν Χερσωνιτῶν ἢ ἀέναντία τῶν βασιλικῶν κελεύσεων βουληθῶσι διαπράξασθαι». Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, πού ἔγραψε ἕνα βιβλίο μὲ αὐτοκρατορικὲς συμβουλές πρὸς τὸν γιό του, τὸν νεαρὸ Ρωμανό, ἀναλύει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ δράσει ἡ κεντρικὴ διοίκηση, εἰδοποιώντας ὅλα τὰ βυζαντινὰ λιμάνια τοῦ εὐξεινοποντιακοῦ Νότου (δηλαδὴ τοῦ Πόντου) νὰ ἀπαγορεύσουν τὸν ἀπόπλου ὅλων τῶν χερσωνίτικων καραβιῶν, νὰ κατὰσχουν ὅλα τὰ ἐμπορεύματα καὶ νὰ ρίξουν στὴ φυλακὴ πληρώματα καὶ ἐμπόρους. Τὸ ἴδιο βέβαια πρέπει νὰ γίνῃ μὲ ὅσα χερσωνίτικα καράβια τύχει νὰ βρεθοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ κανένα πλοῖο δὲν θὰ πρέπει νὰ περάσει ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὴν Παφλαγονία πρὸς τὴν πόλη τῆς ἀνταρσίας («μετὰ σίτου ἢ οἴνου ἢ οἰασδῆποτε χρείας ἢ πραγματείας»). Συγχρόνως, ὁ διοικητὴς τοῦ «θέματος», ὁ ὁποῖος ἐδρεύει στὴ Χερσῶνα, πρέπει νὰ ἀκόψει τὶς δέκα λίτρες», τὶς ὁποῖες στέλνει τὸ δημόσιο ταμεῖο γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πόλης, νὰ πάρει καὶ τὶς δύο λίτρες τοῦ φόρου καὶ νὰ ἀναχωρήσει.

Ἀπὸ ὅ,τι μπορούμε νὰ γνωρίζουμε, καμιά κεντρόφυγη κίνηση δὲν σημειώθηκε στὴ Χερσῶνα τὸν καιρὸ τοῦ Ρωμανοῦ Β΄, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννη Τζιμισκῆ. Ἀντίθετα, ἡ στάση πού ξέσπασε ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης εἶχε ὡς ἐπίκεντρο τὴ μικρασιατικὴ Καππαδοκία. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς διοικητὲς τῆς Ἀνατολῆς, πού εἶχαν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ μαζί τους, ὁ Βασίλειος Β΄ ζήτησε ἐνισχύσεις

ἀπὸ τὸν πρίγκιπα τοῦ Κιέβου. Καὶ ὅταν, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 989, ἐπανῆλθε ἡ τάξι καὶ ἤρθε ἡ ὥρα ὁ ἐγγονὸς τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου νὰ πληρώσει τὸ βαρὺ τίμημα ποὺ εἶχε ὑποσχεθεῖ στὸν Βλαδίμηρο, νὰ στείλει δηλαδὴ τὴ γεννημένη στὴν αὐτοκρατορικὴ πορφύρα Ἄννα στὸν εἰδωλόλατρη τοῦ Δνειπέρου, δὲν τήρησε τὰ συμφωνημένα.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 989 ὁ Βλαδίμηρος μὲ τὸν στρατὸ του πολιόρκησε τὴ Χερσῶνα, τὴν κατέλαβε καὶ τὴ ρήμαξε.

Ὅταν ἔστειλε ὁ Βασίλειος Β΄ τὴν ἀδελφή του στὴ λεηλατημένη πόλη καὶ ἔγινε ἡ ἐπίσημη βάφτιση τοῦ εἰδωλόλατρη Βλαδίμηρου καὶ στὴ συνέχεια οἱ γάμοι, τὸ δῶρο τοῦ γαμπροῦ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἦταν ἡ ἐπιστροφή τῆς Χερσῶνος. Οἱ ἱερεῖς τῆς τοπικῆς Μητροπόλεως, ποὺ συνόδευαν τὸ πριγκιπικὸ ζεῦγος ὡς τὸ Κίεβο, ἀποτέλεσαν τὴν ἡγετικὴ ομάδα ποὺ ἔθεσε τὰ θεμέλια γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας.

189. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν ἱερατικὸ σάκκο τοῦ Πέτρου, πρώτου Μητροπολίτη Μόσχας (1308-1326): πάνω στὸ βαθυκόκκινο φόντο χρυσοῦφασμένες κάθετες ζώνες μὲ ἐπαναλαμβανόμενους («ἐλληνικοὺς») σταυρούς. Ἔργο ρωσικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ 1322, μὲ νεότερες προσθήκες.
Σύλλογὴ Πατριαρχικῶν Ἐνδυμάτων,
Μουσεῖα Κρεμλίνου, Μόσχα.

190. Νόβγκοροντ. Τοιχογραφία ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας: ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ἡ Ἁγία Ἑλένη (1045-1050). Βυζαντινοὶ μαῖστορες, ἀγιογράφοι καὶ μαρμαροτεχνίτες ἔχρισαν καὶ διακόσμησαν τὸν μητροπολιτικὸν ναὸ τῆς μακρινῆς πόλης τοῦ πιὸ μακρινοῦ Βορρᾶ, ποὺ ἔλεγχε τὸν ἀνατολικὸ ποταμόδρομο ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Φινλανδίας καὶ τὰ ρωσικὰ δάση (πρὸς τοὺς Ἕλληνας). Ἡ Ἁγία Σοφία ἦταν τὸ πρῶτο πέτρινο κτίσμα τῆς χτισμένης μὲ κορμούς δένδρων πολιτείας. Τριακόσια τόσα χρόνια ἀργότερα, ὁ Θεοφάνης ὁ Ἕλληνας ἀγιογράφουσε στὸ («ὑπερβόρειο») Νόβγκοροντ τὸν ναὸ τῆς Μεταμόρφωσης (τὸ 1378), πρὶν κατέβει στὸ Νίζνι Νόβγκοροντ, στὸν Βόλγα, καὶ ἀπὸ κεῖ στὸ μωσχοβίτικο Κρεμλίνο.

191. Σάγκος τοῦ μητροπολίτη Κιέβου καὶ πάσης Ρωσίας Φωτίου, λεπτομέρεια: σκηνὴ ἀπὸ τὸ Δωδεκάροτο πλαισιώνουν τὴν Πεντηκοστὴ (κέντρο) καὶ τὴ Μεταμόρφωση (κάτω).

Ἀνάμεσα στὰ δεκάδες χρυσοκεντημένα καὶ μαργαριτοποικιλμένα θέματα ἀπεικονίζονται: ὁ Βασίλειος, Μέγας Δούξ τῆς Μόσχας, μετὰ τὴ σύζυγόν του Σοφία Βιτόβτοβνα (ἐπιγραφή στὰ ρωσικά), ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Παλαιολόγος μετὰ τὴ σύζυγό του Ἄννα Βασιλίεβνα, ἀδελφὴ τοῦ μοσχοβίτη Δούκα (ἐπιγραφή «Ω ΕΥ ΧΩ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ Ο ΠΑΛΑΕΟΛΟΓΟΣ ΑΝΑ Η ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΗ ΑΥΓΟΥΣΤΑ Η ΠΑΛΑΕΟΛΟΓΙΝΑ» καὶ «Ο ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΥΕΒΑ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΦΩΤΙΟΣ»).

Ἑλληνικὲς εἶναι καὶ οἱ ἐπιγραφές ποὺ συμπληρώνουν τὴς ἀγιολογικὲς σκηνές.

Προέλευση πιθανῶς κωνσταντινουπολίτικη (15ος αἰ.) μετὰ νεότερες ρωσικὲς προσθήκες. Συλλογὴ Πατριαρχικῶν Ἐνδυμάτων,

Μουσεῖα Κρεμλίνου, Μόσχα.

Οἱ παραδοσιακὲς βυζαντινορωσικὲς ἐμπορικὲς σχέσεις, ποὺ εἶχαν ἐγκαινιαστεῖ τὸ 867, καὶ ἡ ὕπαρξη μιᾶς μικρῆς χριστιανικῆς κοινότητος στὸ Κιέβο, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰώνα, ἡ ἀνάγκη ἀνάπτυξης τοῦ πρωτόγονου ρωσικοῦ λαοῦ καὶ ἡ θέληση τοῦ Βλαδίμηρου νὰ κληροδοτήσει στὸ δυναμικὸ νεαρὸ κράτος του ἕναν κώδικα ἀνώτερου πολιτισμικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐπιπέδου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴς ρωσικὲς ἀρετὲς —κυρίως τὴ ναυτικὴ-ἐμπορικὴ παράδοση καὶ τὴς ἀφομοιωτικὲς δυνατότητες ποὺ χαρακτήριζαν τὴν ἄρχουσα τάξη σκανδιναβικῆς καταγωγῆς— ἦταν οἱ βασικοὶ παράγοντες ποὺ βοήθησαν τὴ διάχυση τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ στὴ μεσαιωνικὴ Ρωσία. Φορεῖς τῶν νέων ἰδεῶν ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ Ρῶσοι. Ἀντλώντας ἀπὸ τὴν κολυμπήθρα τῆς κωνσταντινουπολίτικης Ὁρθοδόξιας ὅ,τι μποροῦσε νὰ προσαρμοστεῖ στὴν ψυχρὴ σύνθεση τῶν Ρώσων (τῶν δυϊστῶν Σλάβων εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν ἀνοιχτόμυαλων κινητικῶν Ὑπερβόρειων) καὶ χρησιμοποιοῦντας τὸ δοκιμασμένον σλαβονικὸ ἀλφάβητο, ποὺ εἶχε μιὰ φιλολογικὴ-ἐκκλησιαστικὴ προϊστορία 130 ἐτῶν, δημιούργησαν τὸν δικὸν τους ἔθνικὸν πολιτισμὸν.

Γιὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπο, ποὺ ἀνήκει στὸν δυτικὸν κόσμον ἢ στὸν δυτικὸν τρόπο σκέψης, εἶναι ἴσως δύσκολο νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ σχέση ἐξάρτησης τῶν Ρώσων ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνονταν οἱ Ἑγεμόνες τῶν ἀνεξάρτητων ρωσικῶν πριγκιπάτων καὶ οἱ ὑπῆκοοί τους. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση δὲν ἔχει οὔτε πολιτικὴ οὔτε οἰκονομικὴ μορφή. Δὲν ἐντάσσεται στὰ γνωστὰ σχήματα τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ τῶν δορυφορικῶν κρατῶν ἢ τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀποικιακῶν («εταίρων») τους. Ὑπάγεται καθαρὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινῆς πνευματικῆς-θρησκευτικῆς σκέψης ὑπερεθνικῆς, δηλαδὴ οἰκουμενικῆς, ἐμβέλειας.

Γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τὰ ἔθνη ποὺ μετεῖχαν στὴ «Βυζαντινὴ Κοινοπολιτεία», ἀποδοχὴ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σήμαινε ἀποδοχὴ τῆς ἀνώτατης πνευματικῆς ἀρχῆς ποὺ ἔδρευε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Αὐτοκράτορας ἦταν ἕνας κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦταν ἀπλῶς ἀρχηγοὶ τῶν κρατῶν τους. Τὸ λένε μὲ τρόπο σαφὴ καὶ τὰ ρωσικὰ μεσαιωνικὰ χρονικὰ ἀλλὰ καὶ οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, ποὺ τονίζουν τὴ μονοκρατορία τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Γιὰ τὰ ἑκατομμύρια τῶν πιστῶν ἡ Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν ἡ Νέα Ρώμη ἀλλὰ ἡ Νέα Ἱερουσαλήμ. Ἡ πόλις τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

Ἀκόμα κι ὅταν οἱ Βυζαντινοὶ Μητροπολίτες στὸ Κιέβο ἀντιμετώπιζαν μὲ ἑλληνικὴ ὑπεροψία τοὺς μὴ-Ἑλληνας καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπερέβαλε σὲ ἀπαιτήσεις ἀπὸ τοὺς συμμάχους ἢ προσπαθοῦσε νὰ ἐπιβάλλῃ τοὺς ἀνθρώπους τῆς μὲ ἀπεχθεῖς «βυζαντινισμοῦ», ἡ πνευματικὴ ἐξάρτηση τῶν πιστῶν Ὁρθοδόξων δὲν ἔχανε τίποτα ἀπὸ τὴ μυστικὴ τῆς δύναμη. Ἀκόμα κι ὅταν καταλύθηκε ἡ Αὐτοκρατορία, τὸ 1453, χάθηκε μόνον ἡ πολιτικὴ τῆς ὑπόστασις κι ἔτσι ἔσβησε ἡ Νέα Ρώμη. Ὅμως ἡ ἄλλη τῆς διάστασις, ἡ πνευματικὴ τῆς ὑπόστασις, ἐδρεύει πάντα ἐκεῖ. Γιὰ τὸ φωτεινὸν κράτος τῆς Νέας Ἱερουσαλήμ δὲν καταλύθηκε.

**Ἡ Χερσῶν μετὰ τὸν γάμο,
οἱ Τραπεζούντιοι στὴν κριμαϊκὴ Περατεία,
οἱ Ταταρομογγόλοι στὸν μαυροθαλασσίτικο Βορρά**

Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Χερσῶνος ἀπὸ τὸν Βλαδίμηρο, ἡ Κωνσταντινούπολις ἔσπευσε νὰ στείλει βοήθεια, γιὰ νὰ ξαναχτιστεῖ ἡ κριμαϊκὴ πολιτεία. Ὅμως παρὰ τὴν αἴγλη ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ἡ Χερσῶνα μὲ τὰ γεγονότα τοῦ 989 καὶ τὶς σχέσεις της μὲ τὸ Κίεβο, ἡ ζωὴ δὲν ξαναβρῆκε τὸν παλιό της ρυθμό. Ἐμεινε μιὰ ἐπαρχιακὴ πολιτεία, ποὺ ἔχασε τὴν παλιὰ στρατηγικὴ της σημασία στὸ ἀμυντικὸ σύστημα τοῦ Βορρά, γιὰτὶ οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν ἤδη ἀνακτήσει τὰ παραδουνάβια ἐδάφη καὶ εἶχαν ἐνσωματώσει τὸ κράτος τῆς Βουλγαρίας στὴν Αὐτοκρατορία.

Οἱ Σελτζούκοι Τούρκοι, κυρίαρχοι τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὸ 1071, εἶχαν φτάσει ὡς τὰ νότια παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ εἶχαν χτυπήσει τὸ 1081 τὴ Σινώπη, 170 ναυτικά μίλια μακριὰ ἀπὸ τὴ Χερσῶνα.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς πῆρε πίσω τὸ σημαντικὸ παφλαγονικὸ λιμάνι, τὴ Σινώπη, καὶ οἱ διάδοχοί του κατόρθωσαν νὰ κρατήσουν ἕνα τμήμα τῆς Παφλαγονίας, στὴν ὁποία εἶχαν οἱ Κομνηνοὶ τὰ κτήματά τους, ὡς τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα. Ἀλλὰ ἡ δουκικοποντιακὴ Ἄμισος (Σαμσούντα) κατακτήθηκε τὸ 1194 καὶ ἡ Σινώπη ἐνσωματώθηκε στὸ σελτζουκικὸ Σουλτανάτο τοῦ Ροῦμ τὸ 1214.

Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα, ἡ Αὐτοκρατορία εἶχε κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Βενετούς, ποὺ μπῆκαν στὴν Κωνσταντινούπολις στίς 13 Ἀπριλίου τοῦ 1204, καὶ ἕνας κλάδος τῶν Κομνηνῶν εἶχε ἰδρύσει τὸ αὐτοδιοικούμενο κράτος τοῦ Πόντου, γνωστὸ ὡς Αὐτοκρατορία τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζούντος. Τὰ ἐδάφη τους ἐκτείνονταν ἀνατολικά τῆς Σαμσούντας καὶ ἔφταναν μέχρι τὸ γεωργικὸ κρατίδιο τῆς Γκούριας, στὰ σημερινὰ σύνορα τῆς Γεωργίας μὲ τὴν Τουρκία.

192. Πρωτοβυζαντινὴ Σινώπη. Ἐπιτύμβιο ἐντοιχιζόμενον στὸν μεγάλο πύργο τῆς β.δ. γωνίας τῶν τειχῶν. Ἡ Ἰουλίτα ἦταν σύζυγος τοῦ Ἀναστάσιου, («μειζέτερος») τοῦ Ἐπισκόπου Χερσῶνος. («Μειζέτερος» εἶναι ὁ ἐλεγκτῆς-ἐπόπτης (ἢ καὶ φοροεισπράκτορας) ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Σημαίνει ὅτι ἡ Χερσῶν εἶχε χτήματα καὶ ἄλλα περιουσιακὰ στοιχεῖα στὴν περιοχή τῆς Σινώπης.

193. Ἡ β.δ. γωνία τῶν τειχῶν τῆς Σινώπης μὲ τρεῖς ἀπὸ τοὺς τριανταπέντε πύργους ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἄμυνα. Ἀποψη ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ἡ Χερσώνα, δίχως τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ δίχως τὸ σιτάρι ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν ἀντικρινὴ Σινώπη, δὲν μποροῦσε νὰ ζήσει. Τὸ ἰσχυρὸ κράτος τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζούντας ἦταν ἡ μόνη ὀργανωμένη δύναμη ποὺ ἔλεγχε τὴν περιοχὴ. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ ποντιακὴ Περατεία, δηλαδὴ τὸ δίκτυο τῶν βυζαντινῶν κάστρων καὶ χωριῶν, ποὺ βρισκόνταν στὸν κριμαϊκὸ αἰγιαλὸ, πέρασε στὴ διοίκηση τῆς Τραπεζούντας καὶ ἀποτελέσσε τμῆμα τῆς τραπεζουντινῆς ἐπικράτειας. Καὶ οἱ Μεγαλοκομνηνοὶ προσέθεσαν στὸν τίτλο τοῦ Αὐτοκράτορος πάσης Ἀνατολῆς καὶ Ἰβηρίας (τμῆμα τῆς Γεωργίας) καὶ τὴν Περατεία.

Λίγα χρόνια ἀργότερα ἡ Χρυσὴ Ὀρδὴ εἰσέβαλε στὴ στέπα καὶ δὲν σταμάτησε οὔτε μπροστὰ στὰ δάση. Χτύπησε τὸ Κίεβο, ὑπέταξε τὶς ρωσικὲς πόλεις τοῦ Βορῶ, κατέκτησε τὴν Κριμαία, ἔφτασε μέχρι τὸν Δούναβη καὶ ὡς τὰ Καρπάθια.

Ὅταν καταλάγιασε ἡ φρίκη τῆς ἄγριας ἐπιδρομῆς καὶ πέρασε ὁ πρῶτος τρόμος, οἱ φόρου ὑποτελεῖς Ρῶσοι ἄρχισαν νὰ ἀναδιοργανώνουν τὰ ἡμιανεξάρτητα Πριγκιπάτα τους. Οἱ ἐμπορικὲς δραστηριότητες ξαναβρῆκαν τὸν δρόμο τους καὶ ἀνοίξαν νέες καὶ μεγάλες ἀγορές, τώρα ποὺ οἱ Μογγόλοι εἶχαν φτιάξει τὴ μεγαλύτερη Αὐτοκρατορία τοῦ κόσμου.

Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνακατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1261, οἱ βυζαντινορωσικὲς σχέσεις ἀναθερμάνθηκαν καὶ δεκάδες μέλη ἐκκλησιαστικῶν ἀποστολῶν κατέβαιναν μαζί μὲ τοὺς Ρώσους προσκυνητὲς τὸν ποταμόδρομο τοῦ Βόλγα-Δὸν γιὰ νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν Κωνσταντινούπολη. Μαζί τους κατέβαιναν καὶ τὰ ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴ Μοσχοβία στὴν ταταροβυζαντινὴ καὶ βενετογενοβέζικη Μαύρη Θάλασσα. Τὸν ἴδιο ἐκεῖνο καιρὸ, οἱ Γενοβέζοι δημιούργησαν τὴ μεγάλη ἐμπορικὴ τους ἀποικία στὸν Καφφά (βυζαντινὴ Θεοδοσιούπολη, ἀρχαία Θεοδοσία) στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τῆς Κριμαίας καὶ οἱ Βενετοὶ ἔκαναν τὴν κριμαϊκὴ Σολδαία (βυζαντινὴ Σουγδαία) καὶ τὴν Τάνα (ἀρχαία Τάναϊς) στὸ Ἀζόφ κέντρα τῶν ἐμπορικῶν τους ἐπιχειρήσεων. Ἡ Χερσὼν ἔχασε πιά κάθε σημασία. Τὸ 1299, ἡ πόλη λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς Ταταρομογγόλους.

Ἡ ὑποτυπώδης ἀνασυγκρότησή της φαίνεται ἀπὸ τὸ μικρὸ μέγεθος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων ποὺ χτίστηκαν πάνω στὰ ἔρειπια.

Ἡ πόλη ἀναφέρεται γιὰ τελευταία φορὰ στὶς βυζαντινὲς πηγές τὸ 1396 καὶ ἐγκαταλείπεται ὀριστικὰ μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα.

Τὸ 1475, οἱ Ὀθωμανοὶ ἔγιναν ἐπικυρίαρχοι τοῦ ἡμιανεξάρτητου ταταρικοῦ Χανάτου τῆς Κριμαίας, τὸ ὁποῖο ἐπέζησε ὡς τὴν κάθοδο τῶν Ρώσων στὴ Μαύρη Θάλασσα στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα.

194α, β. Μολυβδόβουλο τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας (ἐπὶ Ἀλεξίου Α', 1204-1222, ἰδρυτὴ τῆς δυναστείας, ἢ ἐπὶ Δαυίδ, 1458-1461).

Ὁ ἔθρονος Δαυίδ, ποὺ ἀπεικονίζεται στὴν μπροστινὴ ὄψη, νὰ εἶναι ἄραγε ὁ Προφήτης καὶ ψαλμωδὸς βασιλιάς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ὅποτε ἡ σφραγίδα χρονολογεῖται στὸν 13ο αἰ.) ἢ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Δαυὶδ τὸν Μέγα Κομνηνὸ, τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζούντας;

Στὴν πίσω ὄψη, ἡ ἐπιγραφή, παρὰ τὶς φθορές, διαβάζεται:

«ΒΑΣΙΛΕΥ ΑΣΦΑΛΕΣ ΓΡΑ... ΥΠΟΣ ΔΑΔ ΚΟΜΗΝΗΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΓΓΟΝΟΥ ΓΙΝΟΥ»

Μουσεῖο Ἐρμιτάζ, Ἀγία Πετρούπολη.